POLIROM
eseu

Mircea
MIHĂIEŞ
Ultimul Judt

Mircea Mihăieş

Ultimul Judt

POLIROM
2011

© 2011 by Editura POLIROM

www.polirom.ro

Editura POLIROM

Iaşi, B-dul Carol I nr. 4; P.O. BOX 266, 700506

Bucureşti, Splaiul Unirii nr. 6, bl. B3A, sc. 1, et. 1;

sector 4, 040031, O.P. 53, C.P. 15-728

ISBN eBOOK: 9978-973-46-2234-4

ISBN 9978-973-46-2302-0

Redactor: Alina Radu

Coperta: Radu Răileanu

Această carte în format digital (e-book) este protejată prin copyright şi este destinată exclusiv utilizării ei în scop privat pe dispozitivul de citire pe care a fost descărcată. Orice altă utilizare, incluzând împrumutul sau schimbul, reproducerea integrală sau parţială, multiplicarea, închirierea, punerea la dispoziţia publică, inclusiv prin internet sau prin reţele de calculatoare, stocarea permanentă sau temporară pe dispozitive sau sisteme cu posibilitatea recuperării informaţiei, altele decât cele pe care a fost descărcată, revânzarea sau comercializarea sub orice formă, precum şi alte fapte similare săvârşite fără permisiunea scrisă a deţinătorului copyrightului reprezintă o încălcare a legislaţiei cu privire la protecţia proprietăţii intelectuale şi se pedepseşte penal şi/sau civil în conformitate cu legile în vigoare.

MIRCEA MIHĂIEȘ (n. 1 ianuarie 1954) este profesor de studii americane şi britanice la Universitatea de Vest din Timişoara, redactor-şef al revistei Orizont, vicepreşedinte, din 2005, al Institutului Cultural Român. Volume publicate: *De veghe în oglindă* (Cartea Românească, ediţia I, 1989; ediţia a II-a, 2005), *Cartea eşecurilor. Eseu despre rescriere* (Univers, 1990), *Victorian Fiction* (1998), *Masca de fiere* (2000), *Atlanticul imaginar* (2002), *Scutul lui Perseu* (2003), *Femeia în roşu* (în colaborare cu Adriana Babeţi şi Mircea Nedelciu, Polirom, 2003, 2008, 2011), *Cărţile crude. Jurnalul intim şi sinuciderea* (ediţia a II-a, Polirom, 2005), *Viaţa, patimile şi cântecele lui Leonard Cohen* (Polirom, 2005), *Metafizica detectivului Marlowe* (Polirom, 2008), *Despre doliu. Un an din viaţa lui Leon W.* (Polirom, 2009). În prezent lucrează la o carte despre bătrâneţe şi la un volum despre William Faulkner.

Împreună cu Vladimir Tismăneanu, a publicat *Balul mascat* (Polirom, 1996), *Vecinii lui Franz Kafka/The Neighbours of Franz Kafka* (Polirom, 1998), *Încet, spre Europa* (Polirom, 2000), *Schelete în dulap* (Polirom, 2004), Cortina de ceaţă (Polirom, 2007), *O tranziţie mai lungă decât veacul. România după Ceauşescu* (Curtea Veche, 2011).

I

Europa, mereu Europa…

Tony Judt s-a stins din viaţă după doi ani de suferinţe atroce, la 6 august 2010. Se născuse pe 2 ianuarie 1948 la Londra, dar marea lui carieră internaţională a început după stabilirea, în 1987, în Statele Unite. Cărţile publicate îndeobşte după anul 2000 l-au plasat în rândul marilor istorici de azi. Institutul Remarque, din cadrul Universităţii New York, devenise un centru important de studii europene, prin care s-au perindat toate numele importante ale domeniului. Ne-am bucurat, câţiva timişoreni şi câţiva români, de prietenia şi de ajutorul său academic nepreţuite. Am reuşit, în octombrie 1998, să-l avem câteva zile invitat la Timişoara. Mai privesc şi acum fotografia aflată pe unul din pereţii redacţiei revistei *Orizont*, în care, zâmbitor şi fericit, Tony Judt e înconjurat de grupul de cercetare „A Treia Europă". Au fost zile fabuloase, al căror rezultat constă în volumul *Europa iluziilor*, publicat în anul 2000 de Editura Polirom şi netradus deocamdată în engleză. Cu acelaşi prilej, Tony Judt a susţinut o conferinţă extraordinară la Colegiul Noua Europă despre cele două mari rele ale secolului trecut, comunismul şi fascismul. L-am însoţit apoi, împreună cu Silviu Lupescu, într-o halucinantă deplasare la Chişinău, pe urmele propriei familii – una din bunicile lui era originară din zona Moldovei. În engleză, în franceză, în italiană (şi sunt sigur că, dacă ar fi fost nevoie, şi în română!), Tony Judt a strălucit în conversaţiile cu studenţii şi intelectualii de dincolo de Prut. N-am să uit niciodată plăcerea cu care am înfulecat „mâncările poftoase" pe parcursul acelor zile petrecute la Chişinău.

Despre creaţia sa – în mare parte accesibilă în româneşte prin traducerile de la Polirom – au vorbit toate marile publicaţii ştiinţifice şi de informare ale lumii. De la cărţile despre stânga intelectuală franceză la *opus magnum*-ul *Epoca postbelică. O istorie a Europei după 1945*, Tony Judt a lăsat o inegalabilă operă de gânditor politic şi istoric. Prietenii săi români, Vladimir Tismăneanu şi Mihai-Răzvan Ungureanu, au avut prilejul să scrie şi să spună lucruri definitorii despre el. Tuturor ne lipsesc deja – şi ne-au lipsit în ultimii ani – înţelepciunea lui, felul abrupt, dar prietenos, în care-şi exprima dezacordul, precizia exprimării şi neobosita lui generozitate, zâmbetul larg atunci când descoperea un lucru nou. Călător neobosit, aflat parcă mereu pe urmele unei himere, Tony Judt a fost unul din cei mai fascinanţi *spectateurs engagés* ai tulburei şi tulburătoarei noastre epoci. Textele confesive, scrise nu ştiu când şi mai ales cum, publicate în ultimul an în *The New York Review of Books* sunt un dar preţios, o mărturie plină de patetism şi luciditate a unui intelectual de hipercalibru, dar care a fost şi – aleg dinadins aceste cuvinte demonetizate, dar care lui i se potrivesc ca puţini altora – un Mare Om.

Bursier în câteva rânduri la Remarque Institute, am avut prilejul să-l cunosc dincolo de imaginea de savant şi de strălucirea textelor. La Institut, Tony avea două birouri: unul în care-şi desfăşura activitatea administrativă – complicată şi devoratoare –, celălalt, cu o suprafaţă egală, în care scria. Nimic mai deosebit însă decât ele. Dacă biroul „oficial” era identic cu orice birou din oricare universitate americană – o masă, două fotolii, telefoane, maşini de copiat, rafturi gemând de cărţi –, celălalt era o ciudăţenie. Am intrat acolo doar de câteva ori (spre deosebire de celălalt, în care Tony primea oricând se afla la lucru) şi mi-a rămas puternic întipărit în minte. Pe vremea aceea – începutul anilor 2000 – era în plină redactare a

cărţii care avea să facă epocă, *Postwar. A History of Europe since 1945*.

De sus până jos, pereţii, mobilierul, rafturile, partea laterală a mesei de scris, totul era acoperit de foi A4, prinse cu capse, pe care se aflau notate scheme, structuri, tabele şi grafice care trebuia să-i ofere autorului, în orice clipă, o imagine de ansamblu. Această „Europă desfăşurată" arăta ca un câmp de bătălie, iar Tony Judt era, dincolo de orice dubiu, generalul care decidea strategiile, stabilea priorităţile şi trimitea subordonaţilor comenzile. Păzit de Jair Kessler, factotumul Institutului Remarque, Tony încerca să folosească fiecare clipă liberă pentru a mai adăuga un paragraf sau o pagină marii cărţi la care scria. (Când am întâlnit-o prima oară, Jair a sosit mai târziu la serviciu: era încălţată cu *sneakers*, îmbrăcată într-un costum de sport sofisticat şi venea direct de la marele maraton al New Yorkului, unde participa an de an.)

Tony locuia împreună cu soţia, Jennifer Homans, şi cei doi copii, Daniel şi Nicholas, la doi paşi de Remarque Institute, în Washington Square, iar programul lui de muncă nu cunoştea repausul. Îl întâlneam la birou şi sâmbăta, şi duminica, mereu grăbit, deplasându-se în viteză, dar găsindu-şi timp să stea de vorbă cu toată lumea. Se oprea într-o poziţie plină de curtoazie şi politeţe, care emana din prima clipă căldura născută din inteligenţă, şi emitea şuvoaie de cuvinte în engleza lui britanică, ce suna oarecum exotic în *melting-pot*-ul lingvistic dominat de nazalităţile americanismelor din atât de neobişnuitul „campus" al Universităţii New York. Eleganţa înnăscută, atenţia pe care i-o citeai în priviri, grija pentru conlocutor îţi impuneau un respect care-şi avea originea în calitatea conversaţiei şi în faptul că reuşea să-ţi transmită impresia că tot ce spui e important pentru el.

Această impresie mi s-a confirmat şi în întâlnirile ulterioare. Deşi evident un „mai ştiutor" în multe chestiuni de istorie, gândire politică, istoria ideilor şi chiar literatură, te asculta concentrat, spunându-şi imediat părerea, cu un fel de fervoare îmbibată de politeţe, demontând, dacă era cazul, scenariul pe care-l construiai. Avea o reală plăcere de a prezenta lucrurile dintr-o perspectivă burlescă şi n-am să-i uit jubilaţia atunci când i-am arătat un număr din revista *Plai cu boi*, în care exista un „pictorial" dedicat Briannei Caradja. Vulgaritatea agresivă, lubricitatea deşănţată, instituirea unui mic *story* în care relaţiile sociale erau limpede figurate într-o manieră violent naturalistă i-au deschis lui Tony Judt ochii asupra acestui colţ de lume, relevându-i esenţa lumii levantine. Dacă o astfel de persoană, şi încă prinţesă pe deasupra, putea fi vedetă într-o ţară, înseamnă că acolo totul era posibil! Urmaşii lui Dracula continuau să facă legea dacă nu în inima, cel puţin la marginea Europei.

Fireşte că nu posturile sado-maso ale pictorialelor din revistele româneşti l-au făcut pe Tony Judt eurosceptic. Neîncrederea sa în „proiectul european" e mai veche, iar studiile din *The New York Review of Books* i-au atras nenumărate replici usturătoare. Pragmatic, având o bună cunoaştere a realităţilor „din teren" (întreţinea excelente relaţii atât în lumea intelectuală a Vestului european, cât şi în aceea a intelectualilor publici din partea răsăriteană a continentului), n-a ezitat să-şi manifeste – chiar cu o anumită agresivitate – scepticismul în legătură cu posibilitatea de funcţionare a unei Uniuni Europene lărgite.

Eseul lui, *A Grand Illusion: An Essay on Europe* (la origine, o conferinţă susţinută la Johns Hopkins Center din Bologna), e o amplă demonstraţie a previzibilului eşec al unui proiect care are o vechime mai mare decât se ştie îndeobşte. Lăsând

deoparte istoria Antichităţii (ce altceva a fost Imperiul Roman, decât o „unire a Europei", ba chiar o operaţiune încununată de succes de… protoglobalizare?!), începând cu secolul al XIX-lea, ideea „Europei Unite" a apărut recurent în dezbaterile de natură politică şi intelectuală. Ele nu sunt străine, desigur, de fascinaţia exercitată de modelul nord-american (nu doar Statele Unite, ci şi Mexicul şi Brazilia, ţări care intrigau şi prin exotismul lor atât de pronunţat). Federalizarea a reprezentat o seducţie suficient de puternică pentru ca în limbajul intelectual-politic să se vorbească în mod curent despre „Statele Unite" ale Europei. Într-o variantă din care nu lipsesc naţionalismul şi xenofobia, bănăţeanul Aurel C. Popovici propunea, în 1906, crearea aşa-numitelor State Unite ale Austriei Mari.

Scopurile lui A.C. Popovici erau în primul rând politice: izolarea Ungariei, care, prin crearea unui stat federal ce urma să încorporeze 15 ţări, ar fi pierdut din influenţa covârşitoare exercitată mai ales după instituirea dualismului austro-ungar. În epocă, majoritatea mişcărilor în direcţia „Europei Unite" porneau de la indiscutabile presiuni de natură economică. Încă din 1834, se înfiinţase uniunea vămilor germane, a căror extindere spre Olanda, Belgia şi Danemarca era văzută ca o necesitate imediată. Lucrurile au rămas însă în fază de proiect. Formula uniunilor vamale – *Zollvereins* – se bucura de un anumit prestigiu, deoarece îşi dovedise eficacitatea în cadrul federaţiei elvetice.

Cartelul Internaţional al Oţelului, parafat în septembrie 1926, a constituit un pas cu adevărat remarcabil în constituirea unei rame ce încadra o solidă structură economică. Germania, Franţa, Luxemburg, Saarland (încorporată în Germania abia în 1935, după ce Liga Naţiunilor îi conferise identitatea de entitate independentă, un fel de „cetate-stat" a Evului Mediu reconstituită în veacul XX), iar apoi Cehoslovacia, Austria şi Ungaria au

mai făcut o încercare de a-şi armoniza interesele economice. Deşi n-a funcţionat decât vreo cinci ani, căzând victimă Marii Depresiuni, acest exerciţiu a dovedit totuşi capacitatea de sincronizare a ţărilor europene cel puţin în chestiunile economice.

Grupul Oslo, iniţiat în 1930 de Benelux şi ţările scandinave, apoi Protocolul de la Roma, din 1934, semnat de Italia, Ungaria şi Austria, reprezintă încercări de a revigora, prin parteneriate alcătuite ad-hoc, economiile ţărilor desfigurate de Criza Mondială. La fel de importante au fost eforturile diplomatice, îndeosebi cele iniţiate de francezul Aristide Briand şi de germanul Gustav Stresemann. Acesta din urmă propusese, încă din anii ’20, adoptarea unei monede europene unice şi desfiinţarea barierelor vamale. Federalizarea părea, în deceniile trei şi patru ale veacului trecut, o soluţie despre care se vorbea cu o anumită fervoare. Discuţiile au fost curmate imediat după al Doilea Război Mondial din considerente de natură ideologică, pe care Tony Judt le descrie în amănunţime:

> …autorii unui manifest din 1922 în favoarea Europei unite afirmau că într-o Europă unificată nu vor mai fi războaie. Nu e deloc o coincidenţă faptul că unul dintre martorii importanţi ai acestui manifest fusese şi tânărul francez Jean Luchaire, cel care avea să editeze mai târziu principalul ziar colaboraţionist din Franţa de la Vichy. Către sfârşitul celui de-al Doilea Război Mondial, discuţia despre o Europă unită dobândise o conotaţie înspăimântătoare: planurile lui Albert Speer pentru o Nouă Ordine Europeană, un nou sistem continental având în centru Germania, treziseră ecouri în miile de discursuri din timpul războiului, în care viziunea noii Europe dobândise un aspect sinistru, funcţionând ca sinonim al antibolşevismului, al colaborării cu naţional-socialismul şi al respingerii vechii lumi liberale, democratice şi diverse de dinaintea războiului.

Deşi Winston Churchill afirmase încă din 1942 că „ar fi un dezastru incalculabil dacă bolşevismul rus ar compromite cultura şi independenţa vechilor state ale Europei” şi că „oricât ar fi de greu de afirmat acum acest lucru, eu cred că familia europeană poate reacţiona unit, ca o singură fiinţă, sub conducerea unui Consiliu al Europei”, Marea Britanie nu avea să joace vreun rol în încercările de a construi o structură unificată europeană. Punctul cel mai important în acest proces l-a constituit, fără îndoială, Comunitatea Europeană a Cărbunelui şi Oţelului, gândită în 1950 de Jean Monnet şi propusă în 1951 de Robert Schumann. La sfârşitul decadei, în 1958, ea avea să devină Comunitatea Economică Europeană, celor şase ţări iniţiale (Franţa, Germania de Vest, Italia, Olanda, Belgia, Luxemburg) adăugându-li-se Marea Britanie, Danemarca şi Irlanda, iar ulterior, în două valuri succesive, încă şase ţări. Aşa arăta Europa prosperă în momentul când s-a pus cu seriozitate problema acceptării ca membre ale Uniunii a unor state ex-comuniste.

Euroscepticismul lui Tony Judt se explică prin motive de natură culturală, istorică şi politică. El afirmă tăios: „Există mai multe «Europe», toate îndreptăţite oarecum la acest titlu, niciuna nedeţinând însă monopolul. Totuşi, ţările de la vest de Elba şi Leitha *au făcut* multă vreme parte din Europa, în vreme ce ţările din estul acestor râuri se află parcă mereu în procesul presupus al *devenirii*. Am putea spune, împreună cu Voltaire, că există două Europe fundamentale: una care «cunoaşte», cealaltă care «vrea să fie cunoscută». Potrivit punctului de vedere (desigur) diferit al lui Czesław Miłosz, e vorba, la fel ca într-o familie, despre deosebirile dintre membrii respectabili, integri, ai acesteia şi un grup de rude sărace, ridicole, uşor enervante şi veşnic inoportune”.

Oricât ar suna de crud, aceste lucruri conţin şi azi o mare doză de adevăr. Ele nu sunt noi.

Distrugerea ţărilor din Estul Europei a fost începută de Hitler, prin anihilarea socială şi fizică a elitelor şi „revoluţia socială", şi definitivată de Stalin. Tony Judt are dreptate să vadă în acest parcurs infernal „un singur proces". De aici nu rezultă neapărat că unificării în rău trebuie să-i corespundă şi o unificare în bine. Adevărul este că istoriile, atât cea politică, economică, dar şi cea morală, ale celor două părţi ale Europei au mers mult prea multă vreme în direcţii opuse pentru ca unificarea să se producă uşor şi, mai ales, ca să funcţioneze.

Într-adevăr, nimic mai diferit, după al Doilea Război Mondial, decât economia de piaţă din Vest şi economia de comandă din Est. Bunele intenţii, transferul de tehnologii şi de *know-how*, procesul de învăţare inevitabil la contactul între două mari entităţi şi procesul de „europenizare" a Estului nu înseamnă totuşi că ele funcţionau împreună. În realitate, cele două tipuri de economie n-aveau mai nimic în comun. Apariţia CAER-ului a fost o reacţie la formulele pieţei economice concurenţiale din Apusul Europei. Subvenţionarea economiilor socialiste a reprezentat o politică de stat asumată, iar atunci când ţările din „lagărul comunist" n-au mai putut să-şi compenseze deficitul unele pe spinarea celorlalte şi toate pe spinarea Uniunii Sovietice, sistemul a intrat în colaps.

Studiul de caz asupra României (publicat iniţial, în noiembrie 2001, sub titlul „Romania: The Bottom of the Heap", în *The New York Review of Books* şi reluat sub titlul „Romania between History and Europe", în 2008, în volumul *Reappraisals. Reflection on the Forgotten Twentieth Century*) sintetizează, într-o manieră aproape didactică, toate elementele euroscepticismului durabil al lui Tony Judt: supravieţuirea, la nivelul elitei politice a elementelor provenite din aparatul de partid comunist (exemplele sale sunt neobolşevicul

Iliescu şi „fanaticul naţionalist” Vadim Tudor), speranţa de viaţă cea mai scăzută din Europa, un venit pe cap de locuitor care plasează ţara pe locul optzeci şi patru în lume (sub Namibia, dar deasupra Paraguayului, în timp ce Ungaria se află pe locul cincizeci şi opt). Dacă românul are un venit mediu de treizeci de dolari pe lună, săracul din Paraguay beneficiază de patruzeci de dolari. În ce priveşte „calitatea vieţii”, România e plasată undeva între Libia şi Liban.

Aşa arătau lucrurile la nivelul anului 2000, şi, după cum ştim, ele nu s-au schimbat simţitor. Dezastrul ecologic persistă, administraţia suferă de disfuncţii cronice, corupţia nu poate fi stopată, iar mentalitatea îi împinge pe români mai degrabă spre practicarea jocurilor piramidale decât spre acceptarea regulilor pieţei concurenţiale. Argumente mai puternice privind europenitatea României sunt cele de ordin istoric. În trecut, ţara a funcţionat ca parte a alianţelor europene (unele dintre ele dezastruoase), a avut contribuţii culturale însemnate, prin personaje precum Eugen Ionescu, Tristan Tzara, Emil Cioran, Mircea Eliade. Problema a fost că, în anii de după căderea comunismului, românii n-au ştiut cum să trateze această moştenire culturală plină de contradicţii, oscilând între reeditările neînsoţite de aparate critice, entuziasmul fără limite sau respingerea brutală, în numele unei „corectitudini politice” suspect de rapid adoptate de o parte a elitei culturale.

În absenţa unei societăţi civile, mişcările de rezistenţă coerente n-ar fi putut beneficia sub comunism, în opinia lui Tony Judt, de un ecou similar disidenţelor est- şi central-europene: „Chiar dacă ar fi apărut o mişcare Solidaritatea românească, e puţin probabil că ea ar fi găsit sprijin occidental. Pentru că liderul român îi critica pe ruşi de bunăvoie şi îşi trimitea gimnastele la Olimpiada de la Los Angeles, americanii şi alţii nu

scoteau o vorbă despre crimele lui (cel puţin până la ascensiunea lui Mihail Gorbaciov, după care Occidentul nu a mai avut nevoie de un dictator rebel antisovietic). La începutul anilor ’80, când Ceauşescu a decis să plătească uriaşele datorii externe ale României prin reducerea consumului intern, FMI nu a ştiut cum să-l laude mai mult”.

Au făcut toate acestea din România o ţară „neeuropenizabilă”? Răspunsul pare să fie mai degrabă unul dezolant, de vreme ce, în opinia lui Tony Judt, chiar Uniunea Europeană este „o caricatură a ei înseşi şi a celor care cred în ea”. Cu toate acestea, promisiunea aderării a mobilizat destule din mecanismele amorţite ale societăţii şi a creat altele noi, îndeosebi în ce priveşte drepturile minorităţilor. În 2001, Judt scria cu luciditate: „România de azi nu aduce prea mult Europei. Spre deosebire de Budapesta sau Praga, Bucureştiul nu e o fostă parte integrantă a Europei Centrale sfâşiate de vicisitudinile istorice; spre deosebire de Varşovia şi Ljubljana, nu este un avanpost al Europei catolice. România se află la periferie şi restul Europei are prea puţin de câştigat prin prezenţa ei în Uniune. Lăsarea ei pe dinafară ar fi o ruşine, fără a reprezenta însă un mare pericol pentru Europa. Dar tocmai din acest motiv România este adevăratul test pentru Europa”.

Formal, Europa a trecut acest test la 1 ianuarie 2007. Mai urmează să-l treacă România însăşi, ţară în care forţele conservatoare, antieuropene, antimodernizare continuă să aibă o influenţă covârşitoare. Având în subordine o presă obedientă, o intelectualitate mereu dispusă să cârtească şi să trădeze, dar incapabilă să ofere şi cele mai neînsemnate soluţii, şi o opoziţie interesată exclusiv de poziţionarea avantajoasă pentru a ajunge cât mai rapid la jefuirea resurselor guvernamentale, aceste forţe au încă un cuvânt greu de spus.

E adevărat, prin primirea României (dar şi a Bulgariei) în Uniunea Europeană, Vechiul Continent n-a devenit mai puternic. Dar el nici n-a fost slăbit şi nici ideea europeană nu şi-a pierdut din valabilitate. O ştia şi Tony Judt însuşi, de vreme ce i-a dedicat majoritatea covârşitoare a cărţilor sale. O ştia şi când scria cu strălucire *Past Imperfect. French Intellectuals 1944-1956*, şi când ne oferea veritabilul ghid al implicării intelectualilor în problemele lumii în care trăiesc, în *The Burden of Responsibility. Blum, Camus, Aron, and the French Twentieth Century*. Conştient sau inconştient, Tony Judt a rămas până în ultima clipă – chiar şi atunci când s-a concentrat asupra „jumătăţii de secol american" – unul din marii reprezentanţi ai gândirii politice şi istorice europene.

Era premers de această faimă încă de la sfârşitul anilor '90. N-am să uit momentul când, în toamna lui 1998, l-am aşteptat la aeroportul din Timişoara. Venise de la Viena şi urma să facem un seminar cu grupul „A Treia Europă". Coborâse din avion cu bagaje puţine. Îşi ţinea pălăria în mâna cu geamantanul. Purta un balonzaid de culoare închisă, un fular lung, în nuanţe întunecate şi el. În cealaltă mână avea o pungă de plastic în care atârna greu o sticlă de whiskey vechi, cumpărată în aeroport. Ne-am dus direct la mine acasă, unde, adânciţi în discuţii, am uitat de băutură. În toţi aceşti ani, sticla a rămas intactă. Speram s-o bem cu alt prilej, la o nouă venire a lui Tony la Timişoara. N-a fost să fie. Acum, la un an de la moartea lui, ar putea fi un prilej nimerit. Trist, dar nimerit.

II

Război şi pace

De la cartea lui Vladimir Tismăneanu, *Stalinism for all Seasons. A Political History of Romanian Communism* (University of California Press, 2003)[1], n-am mai citit cu o asemenea încântare intelectuală şi senzaţie a descoperirii unui continent necunoscut vreo lucrare de *political science* precum *Postwar. A History of Europe since 1945* a lui Tony Judt. Am păstrat titlul original pentru că deocamdată n-am găsit o formulă care să sugereze în mod acceptabil conţinutul original: *Postbelism* nu înseamnă în româneşte nimic, *După război* nu redă sunetul şfichiuitor al originalului, iar celelalte variante care-mi trec prin minte sunt chiar mai departe de intenţia autorului. Editura Polirom a optat, în traducerea Georgianei Perlea, pentru *Epoca postbelică. O istorie a Europei de după 1945* (2008). Considerat de ani buni cel mai important istoric american (de fapt, englez) specializat în istoria Europei, Tony Judt a avut o traiectorie profesională comună multor intelectuali formaţi în a doua parte a anilor ’60: dinspre o stângă militantă spre dezamăgire, respingere şi, finalmente, o necruţătoare analiză a dezastruoasei moşteniri a utopiei comuniste.

Tony Judt le e binecunoscut intelectualilor români atât din prezenţa directă (a avut câteva întâlniri memorabile cu publicul din Timişoara, apoi cu cel de la Colegiul Noua Europă şi, ulterior, din Chişinău), cât şi din publicarea în România a cărţilor sale. *Povara responsabilităţii. Blum, Camus, Aron şi secolul XX francez* şi *Europa iluziilor* (aceasta din urmă fiind rezultatul convorbirilor cu membrii grupului „A Treia

Europă") au apărut în 2000, iar *România: la fundul grămezii* – poate că o echivalare mai potrivită a titlului ar fi fost *România: coada cozilor* –, traducerea însoţită de comentarii a studiului său consacrat candidaturii României la U.E., a apărut în 2002 – toate, la Editura Polirom.

Profesia de bază a lui Tony Judt este cea de istoric şi acest lucru trebuie avut în vedere în analiza scrierilor sale. Cei care i-au urmărit articolele din *The New York Review of Books*, *The Times Literary Supplement* sau, până în urmă cu câţiva ani, când s-a produs o regretabilă ruptură cu Leon Wieseltier, în *The New Republic*, sunt familiarizaţi cu stilul autorului: un discurs ofensiv, perfect informat, care nu se sfieşte să pună verdicte (unele poate nedrepte, dar asprimea judecăţii e o caracteristică a analizelor sale) şi să ofere soluţii. Prin întregul său scris, Tony Judt ilustrează cu strălucire categoria „intelectualului critic", a „spectatorului angajat" (ca să mai folosesc o dată formula lui Raymond Aron), dar mai ales a excepţionalului profesionist care controlează o materie vastă şi, totodată, contradictorie.

Postwar. A History of Europe since 1945 (ediţia americană: The Penguin Press, ediţia engleză: William Heinemann, ambele din 2005) este, aşa cum spune şi titlul, în primul rând *o istorie*. Dar nu una evenimenţială, seacă, ursuză, ce respinge plăcerea formulărilor riscante. Tony Judt propune un discurs perfect articulat, în care întâmplările, personajele şi, deasupra lor, iluziile joacă roluri determinante. Masivă (878 de pagini, format in octavo), extraordinar de densă, analitică şi sintetică totodată, lucrarea conţine, de fapt, patru tratate, patru posibile cărţi individuale, aproximativ egale ca întindere, dedicate perioadei de la sfârşitul celui de-al Doilea Război Mondial până în anul apariţiei cărţii, 2005: partea întâi, „Post-War: 1945-1953", partea a doua, „Prosperity and Its Discontents:

1953-1971”, partea a treia, „Recessional: 1971-1989” şi partea a patra, „After the Fall: 1989-2005”.

Volumul îţi dă impresia unui tăvălug ce vine ameninţător peste tine, obligându-te să fii părtaş la un spectacol al istoriei absolut fascinant. Limitată doar de momentul trimiterii materialului la tipar, cartea se scrie, parcă, în continuare: de altfel, un răscolitor eseu despre problematica răului în istoria contemporană („From the House of the Dead: On Modern European Memory”, apărut în numărul din 6 octombrie 2005 al revistei *The New York Review of Books*) e o aducere la zi a unei părţi din finalul monumentalei cărţi discutate aici. Ea poate fi, în acelaşi timp, semnul că autorul a decolat deja în direcţia studierii uneia din maladiile vremii noastre: intoleranţa.

Alan Ryan, recenzând cartea lui Tony Judt chiar în revista citată mai sus, se arăta uluit de vastitatea proiectului: „A scrie o dare de seamă cuprinzătoare, serioasă din punct de vedere intelectual, a istoriei Europei între sfârşitul celui de-al Doilea Război Mondial şi primele săptămâni ale lui 2005 este de-a dreptul imposibil – cu atât mai mult pentru un singur autor şi într-o singură carte”. Ei bine, Tony Judt a reuşit această performanţă incredibilă, smulgându-i exigentului profesor de la New College, Oxford, veritabile ropote de aplauze. Dac-ar fi să reduc la una singură calităţile, nenumărate şi strălucite, ale acestei cărţi, aş menţiona formula lucidităţii dublată de înţelegere şi compasiune.

Tony Judt a fost mereu un euro-sceptic. Necrezând prea mult în proiectul unei Europe Unite, el a continuat să vadă până la capăt inconvenientele unui astfel de demers. E vorba, în principal, de inexistenţa unei viziuni perfect articulate. Aşa cum a ieşit la iveală şi cu ocazia votării Constituţiei U.E., prea puţini cetăţeni europeni sunt realmente dornici să renunţe la

privilegiile cu care s-au obişnuit în numele unei entităţi abstracte, pe care, pe deasupra, o percep doar prin efectele sale negative: invazia forţei de muncă ieftine şi criminalitatea sunt doar două dintre cele mai importante.

Marele merit al cărţii lui Tony Judt constă în faptul că autorul reuşeşte să scrie, până la capăt, o istorie, alocând fiecărui eveniment şi fiecărei perioade numărul de pagini meritat. Nu e vorba, aşadar, de o naraţiune compusă dinspre prezent spre trecut – aşa cum se obişnuieşte în clipa de faţă în lumea istoriografilor –, ci una care beneficiază de tehnica derulării şi devoalării: o nesfârşită acumulare de propoziţii şi fraze care acoperă evenimentele reale în timp, aş spune, real. Din acest punct de vedere, *Postwar* oferă nenumărate revelaţii, arătându-ne cât de puţine lucruri ştim chiar şi despre istoria scursă sub ochii noştri. Nu mă refer, evident, la evenimentele „de culise", ci la marile desene politico-istorice din deceniile anterioare: căderea sistemului colonial, dezvoltarea fără precedent a economiilor vest-europene, reideologizarea de la mijlocul anilor '60, tensiunile ce au urmat prăbuşirii comunismului etc.

Efortul lui Tony Judt de a menţine sub control nu doar datele politico-istorice, dar şi o imensă cantitate de fapte culturale, se dovedeşte uimitor, inteligenţa sa vie şi vasta cuprindere a unor fenomene de civilizaţie nu doar disparate, ci şi contrarii fiind admirabilă. Spre deosebire de multe alte tratate similare, cartea lui Tony Judt nu priveşte ţările de dincolo de Cortina de Fier drept „rudele sărace" ale Occidentului. Dimpotrivă, ele beneficiază de o prezentare echitabilă, fiind văzute ca parte legitimă şi vie a proceselor istorice ale ultimilor şaizeci de ani. Deducem de aici că în demersul său a prevalat ţintirea directă a Adevărului, şi nu privirea printre gene a ideologiei şi a emfazei atâtor *academici* occidentali, pentru

care lumea se opreşte la nivelul propriilor obsesii nombriliste.

Aşezat sub semnul unei fraze a lui Thomas Mann din *Muntele vrăjit* despre impenetrabilitatea trecutului, care ni se înfăţişează cu atât mai inaccesibil, mai „legendar", cu cât e mai e mai apropiat de noi, demersul lui Tony Judt nu este nici pe departe un „discurs îndrăgostit": pentru el, Europa constituie un obiect de studiu, iar iluziile şi sentimentalismele nu trebuie să se intercaleze între autor şi cititor. Încă din primele rânduri, sunt aduse în discuţie câteva adevăruri, pe care nu le-am ştiut sau le-am uitat, privitoare la acest petec de pământ, destul de puţin impresionant dacă privim orice hartă a planetei: Europa e doar ceva mai mare decât jumătate din China sau Statele Unite, are doar vreo două treimi din suprafaţa Braziliei şi e de trei ori mai mică decât Rusia. Şi atunci, cum se explică „centralitatea" ei în marea majoritate a evenimentelor politice, sociale, economice şi culturale ale vremii noastre?

Pentru Tony Judt, toate acestea se motivează prin „intensitatea diferenţelor interne şi a contrastelor" între cele aproximativ cincizeci de state care alcătuiesc (în clipa de faţă) penultimul continent al globului ca întindere. E vorba cam de tot atâtea limbi, de experienţe istorice comune şi separate în acelaşi timp, de formule de existenţă apropiate şi totodată diferite. Născut la scurt timp după încheierea celui de-al Doilea Război Mondial, autorul conştientizează cu îngrijorare postura dificilă în care se află: faptul de a fi fost martorul (şi, uneori, participantul) unora dintre evenimentele narate nu-l face mai obiectiv şi nici mai puţin pasional. Într-un cuvânt, misiunea de istoric e avantajos „subminată" de aceea de cunoscător „de la sursă" al evenimentelor.

Postwar s-ar fi putut circumscrie cu uşurinţă listei lucrărilor de „istorie recentă", în care mărturisirea, confesiunea, memoria, într-un

cuvânt, subiectivitatea, joacă roluri de prim-plan. Tony Judt respinge o asemenea ipostază, revendicându-se tradiţiei unor istorici precum Eric Hobsbawm, George Lichtheim, A.J. Taylor sau François Furet, autori de excepţionale sinteze. Efortul constant al lui Tony Judt este de a-şi „blinda" propriile ipoteze, interpretări ori sugestii cu un material documentar pe cât de vast, pe atât de necesar şi obiectiv, pentru a-şi credibiliza demersurile. Iniţial, lucrarea s-a dorit a fi istoria deceniilor scurse de la încheierea celui de-al Doilea Război Mondial până la căderea comunismului. Proiectul a suferit însă nenumărate modificări şi amplificări, tocmai datorită direcţiilor neaşteptate luate de istoria europeană în perioada aşa-numitei tranziţii. Pe alocuri, ea e mai mult decât o istorie a Europei – e istoria conflictelor planetare în care continentul s-a văzut implicat, cu sau fără voia sa.

Căderea comunismului, ca factor declanşator al unei noi revoluţionări a istoriei europene, a schimbat, în opinia lui Tony Judt, în mod radical perspectiva asupra unor fenomene ce păreau să ţină de logica de fier a politicii (Războiul Rece, divizarea continentului în două falii ce nu comunicau, confruntarea politicilor economice ale Estului şi Vestului european etc.), dar care s-au revelat a fi doar „accidente" ale istoriei. Drept urmare, „viitorul Europei avea să arate cu totul altfel – ca şi trecutul său, de altfel", notează cu o ironie amară istoricul. „Priviţi retrospectiv, anii 1945-1989 încep să ne apară nu ca un prag spre o nouă epocă, ci mai degrabă ca o perioadă de interimat: o paranteză postbelică, partea neterminată a unui conflict încheiat în 1945, dar al cărui epilog a mai durat o jumătate de secol."

Povestea cărţii lui Tony Judt începe la Viena, în anul revoluţionar 1989, în decembrie, printr-o reevaluare în cheie acut-simbolică a rolului central-secundar jucat de această ţară. Printr-un

„dublu şi nemeritat noroc”, Austria, care a fost – cu sau fără voie – principalul aliat al lui Hitler, a beneficiat de avantajul de a fi alipită Vestului şi, totodată, descrisă drept „prima victimă” a nebuniei naziste. În ultimii ani ai comunismului, ea era considerată poarta spre libertate, locul care le amintea statelor devenite sateliţi ai Moscovei de pierduta lor prosperitate şi demnitate. Viena reprezintă o proiecţie a Europei chiar prin imaginea celor două gări ale sale: cocheta Westbahnhof leagă Austria de eleganta lume apuseană, pe când Südbanhof pare mai degrabă un avanpost al Estului, o staţie delabrată, cu un aer vag ameninţător, tocmai potrivită să primească dezastruoasele trenuri venind din partea cealaltă a Cortinei de Fier.

Dincolo de acest Ianus cu două chipuri, Tony Judt remarcă o discretă complicitate privind felul în care una din marile tragedii ale secolului XX, exterminarea evreilor, a fost îngheţată, nevorbindu-se, practic, despre ea vreme de mai multe decenii: răul a intrat în administrarea sovieticilor, care au avut la îndemână toate metodele pentru a-l suprima, pe când Vestul a ştiut să recurgă la o uitare întru totul convenabilă. Acceptând să fie secţionată în două, Europa şi-a pierdut în mod benevol memoria, renunţând şi la propriul trecut. Evenimentele din 1989 sunt, din acest punct de vedere, şi o lecţie fundamentală: ele redau Europei imaginea întreagă, readucând în prim-plan şi problemele insolubile ale trecutului.

Pentru Tony Judt, ocupaţia sovietică a unei jumătăţi de continent şi evoluţia celeilalte sub supravegherea economică şi politică a Statelor Unite au reprezentat o modalitate prin care Europa s-a sustras propriei istorii. Profund marcată de rana ucigaşă aplicată de învingătorii lui Hitler, ea s-a dezvoltat monstruos: ultraprosperă într-o parte a ei, sărăcită, batjocorită, umilită şi supusă exterminării sadice în cealaltă. Spre deosebire de

tratatele vechi despre Europa, care puteau vorbi de un continent uniform, de invariante locale în cadrul unui model de mare întindere, istoria lui Tony Judt trebuie să ţină cont de ruptura tragică provocată de cel de-al Doilea Război Mondial. Firește, autorul nu evită menţionarea deceniilor dintre 1914 şi 1939, când s-au pus, de fapt, bazele dramei europene. Mai mult, el e obligat să coboare până la sfârşitul secolului al XIX-lea, când a început să se ridice cu acuitate, sub prusaci, „chestiunea germană”. Nerezolvarea acesteia sau, în opinia lui Tony Judt, rezolvarea ei în favoarea germanilor (autorul e de părere că, în pofida convingerilor curente, Germania n-a fost „zdrobită” în 1918: dacă acest lucru s-ar fi întâmplat, nu s-ar explica extraordinara ei forţă dobândită în numai două decenii, când a început procesul de cucerire a Europei – inclusiv prin multitudinea de formule de „unificare” care şi-au avut originea în dezbaterile economiştilor germani).

Faptul că Primul Război Mondial n-a rezolvat niciuna din problemele ce măcinau Europa e dovedit de virulenţa acţiunilor „revizioniste”. Anii de după 1918 n-au fost decât „un interludiu creat de epuizare”, în care frustrările perdanţilor sau ale celor nemulţumiţi cu „prada teritorială” de război au ieşit repede la suprafaţă. Rusia, Germania, Austria, Ungaria şi Bulgaria s-au comportat în tot acest interval asemenea unor state radical revizioniste, hotărâte să-şi ia revanşa pentru pierderile suferite. Dacă mai adăugăm şi gravele crize economice care au zguduit continentul – „unele state central-europene nu şi-au mai revenit niciodată din efectele Primului Război Mondial”, consideră Tony Judt –, inflaţia fără precedent, concurenţa neloială şi protecţionismul la care au făcut apel fiecare din ţările europene (între 1929 şi 1936, notează autorul, „comerţul franco-german a scăzut cu optzeci şi trei de procente”), începem să

înţelegem de ce s-a ajuns la distrugerea unei civilizaţii înainte chiar ca tancurile lui Hitler şi cizma lui Stalin să-şi lase urmele nefaste asupra destinului continental.

Din perspectiva unui cititor român, e, firește, de maxim interes felul în care un istoric străin – şi încă unul de calibrul lui Tony Judt – ne percepe. Ei bine, aproape că nu e o surpriză că figura cea mai proeminentă a istoriei române postbelice care ni se înfăţişează, şi în cartea lui Tony Judt, este Nicolae Ceauşescu. Ceilalţi conducători ai României de până în 2005 – Gheorghiu-Dej, Ion Iliescu – beneficiază doar de câteva menţionări trecătoare, iar Emil Constantinescu nici măcar nu e pomenit. Aceasta nu înseamnă nici pe departe că autorul nu are o percepţie realistă a evenimentelor şi a personajelor, ci, dimpotrivă, că are una cât se poate de apropiată de realitate. Ca şi cum ar fi ascultat gândul multor români, pentru care intervalul constantinescian a fost unul al dezamăgirilor extreme, Tony Judt confirmă, implicit, un lucru: continuitatea perfectă între alesul românilor neinformaţi, înfricoşaţi de reforme (Iliescu), şi cel al păturii care voia schimbarea. Emil Constantinescu a reuşit, aproape de unul singur, să distrugă elanurile celor ce doreau o despărţire radicală de comunism.

Prima menţionare a lui Ceauşescu are loc în contextul procesului de colectivizare forţată, ultima e legată de puciul „colegilor” de partid care au înţeles că metodele primitive ale dictatorului nu mai puteau fi tolerate. În interiorul lor, un portret extrem de bine conturat al individului care a reuşit performanţa de a nenoroci pe multe decenii un întreg popor. Rolul unor astfel de istorii nu e doar să repoziţioneze şi să redimensioneze evenimentele şi personajele, ci să ne şi reamintească veritabila lor contribuţie la fericirea şi nefericirea contemporanilor. Abordând acest subiect, Tony Judt îşi permite şi un dram de ironie,

pentru a marca monstruozitatea modelului comunist aşa cum a fost el ilustrat de corifeii bolşevismului naţional: „În România, unde zeci de mii de ţărani au fost înscrişi cu forţa în colective agricole în toamna lui 1950 şi unde regimul n-a avut nicio reţinere în a recurge la forţă, abia în 1962 viitorul preşedinte Nicolae Ceauşescu avea să anunţe cu mândrie încheierea colectivizării rurale cu trei ani «înainte de termen»".

Obsesia competiţiei, a depăşirii planurilor şi limitelor e o caracteristică a comunismului românesc, ce şi-a relevat de la început formula existenţială demonică. Uneltele locale, în frunte cu Gheorghiu-Dej, au împrumutat „trăsătura iraţională, suprarealistă a practicilor economice sovietice", astfel încât s-a ajuns la modalităţi monstruoase de a impune modelul imaginat de Marx, Lenin şi Stalin: „La 30 septembrie 1948, Gheorghe Gheorghiu-Dej anunţa că «dorim să obţinem o acumulare socialistă pe seama elementelor capitaliste din mediul rural» – şi asta într-o ţară în care «elementele capitaliste» din economia rurală erau cu desăvârşire absente".

Proasta cunoaştere a realităţii, incultura, îndoctrinarea vecină cu idiotizarea au contribuit în mod esenţial la eşecul proiectului comunist în România. Momentele de tensiune internaţională – inclusiv cele din interiorul blocului comunist – ne-au prins mereu pe *contre-pied*, dacă nu chiar într-un ruşinos *off-side*. Mult-clamata politică de independenţă a lui Ceauşescu e analizată de Tony Judt dintr-o perspectivă mult mai apropiată de adevăr. Punctul de maximă „originalitate" a comunismului românesc este atins în ceea ce autorul numeşte „stalinismul naţional" (fiind, din acest punct de vedere, în deplin acord cu Vladimir Tismăneanu). Spre deosebire de titoism (o formulă „opresivă, dar nu represivă", scrie Tony Judt), de gulaş-comunismul maghiar sau de cel emancipat din Cehoslovacia, românii au împărtăşit soarta

albanezilor, aceea a unei „societăţi închise, sărăcite, aflată sub dictatura absolută a unui partid local autocrat, paranoic şi atotputernic”.

„Calea independentă” a României, începând cu 1958, n-ar fi, în aceste condiţii, decât încercarea liderilor comunişti de la Bucureşti de a se menţine la putere, în condiţiile în care jucaseră un rol important în ştergerea urmelor revoluţiei maghiare din 1956. În spiritul unui adevăr trecut de regulă sub tăcere, Tony Judt subliniază rolul politicienilor occidentali în întărirea poziţiei liderilor comunişti români, pe care, mai ales după 1965, i-au sprijinit economic şi i-au ajutat în promovarea ideilor dezastruoase care aveau să fie sancţionate abia în 1989. Citându-l pe De Gaulle, aflat în mai 1968 la Bucureşti, Tony Judt ne oferă un exemplu al felului în care cinismul politic occidental îşi asigura propria linişte: „La voi, un astfel de regim este util, pentru că-i pune pe oameni în mişcare şi face să avanseze lucrurile”. Nu pot să nu am o satisfacţie răutăcioasă la gândul că la scurtă vreme după această aberantă aserţiune, De Gaulle cade, la el acasă, victima celor care se revendicau tocmai dogmei comuniste.

Richard Nixon, vizitator şi el al Bucureştiului, sfârşeşte acoperit de ridicol, după ce nu se sfiise să afirme despre Ceauşescu: „O fi el comunist, dar e comunistul nostru!”. De unde se poate trage concluzia că e contraindicat să spui vorbe de bine despre şefii bolşevici! Chiar după 1989, când comunismul românesc îşi pierduse apanajul de politică de stat, preşedintele Franţei, Mitterand, n-a făcut altceva, arătându-şi simpatia faţă de Ion Iliescu, decât să se aleagă cu porecla *l’ami de l’assassin*.

Un capitol dureros, frustrant, din istoria de aproape cincizeci de ani a comunismului românesc, e acela al disidenţei intelectuale. Deşi Tony Judt constată că multă vreme opoziţia faţă de comunism a scriitorilor şi artiştilor n-a avut efecte

serioase şi n-a impulsionat reformele din societate, el menţionează totuşi importanţa mişcării „Goma ’77” drept un moment de trezire a conştiinţei anticomuniste. Autorul pune în evidenţă indiferenţa Occidentului faţă de o asemenea acţiune, reamintindu-ne că niciun preşedinte occidental nu i-a cerut dictatorului Ceauşescu să „lase România să fie România” – aşa cum se întâmplase în cazul Cehoslovaciei, de pildă. E bine că astfel de lucruri sunt discutate în cadrul mai larg al istoriei europene, pentru că, pe de o parte, ele explică aşa-numitul „excepţionalism românesc”, iar pe de alta, pun degetul pe rănile unei vinovăţii colective, pe care românii nu ezită s-o etaleze şi când e cazul, şi când nu e.

Evenimentele din decembrie 1989 sunt un prilej pentru Tony Judt de a face o judecată globală asupra comunismului românesc, a cărui sferă de acţiune a coincis perfect cu istoria postbelică a ţării. Autorul îl vede în termenii evoluţiei de la „leninismul naţional” înspre un fel de „satrapie neostalinsaită, în care nivelele bizantine ale nepotismului şi ineficienţei erau susţinute de o poliţie politică tentaculară”. Modificând ce e de modificat, această formulă stă în picioare şi atunci când vorbim despre tranziţia postcomunistă. Ceea ce confirmă teza îmbrăţişată şi de Tony Judt, conform căreia răsturnarea lui Ceauşescu e rezultatul deciziei eşalonului secund de a-şi prezerva privilegiile într-un mediu eliberat de nebunia paranoică a Conducătorului.

Rândurile de faţă nu şi-au propus să fie o analiză amănunţită a acestei extraordinare cărţi. Am dorit doar să semnalez importanţa ei în contextul unui dezinteres aproape cronic faţă de Europa, într-un moment când ochii planetei zăbovesc asupra unor ţări precum China, India sau Pakistan. Ecoul critic internaţional formidabil al cărţii a fost pe deplin motivat. Istoria lui Tony Judt nu este doar opera unui savant perfect echipat

pentru a alcătui o mare sinteză, ci şi un volum accesibil oricui. Scris cu un amestec de patos şi rigoare, textul te cucereşte de la prima până la ultima propoziţie.

Colosal prin dimensiuni, implacabil prin verdicte şi strălucit în demonstraţii, tratatul de o mie de pagini a devenit deja tomul-standard pentru înţelegerea Europei din intervalul 1945-1989. Tradus şi comentat din abundenţă, volumul şi-a demonstrat valoarea de unicat. E greu de crezut că, de-acum înainte, va mai exista un istoric capabil să redacteze, de unul singur, o astfel de sinteză copleşitoare. E puţin probabil ca epoca noastră, sufocată, pe de o parte, de „experţi" ai câte unui domeniu îngust, iar pe de alta, de belferi cu ambiţii postmoderniste, să mai producă un intelectual la care spiritul enciclopedic, curiozitatea intelectuală neobosită şi stilul seducător să coexiste la asemenea intensitate.

1. *Stalinism pentru eternitate. O istorie politică a comunismului românesc*, traducere de Cristina Petrescu şi Dragoş Petrescu, Polirom, Iaşi, 2005.

Minunata lume nouă

În 2008, Tony Judt a adunat într-un volum masiv o parte din cele mai importante studii şi articole publicate în intervalul a doisprezece ani, majoritatea covârşitoare apărând iniţial în *The New Republic* şi *The New York Review of Books*. Sub titlul *Reappraisals. Reflection on the Forgotten Twentieth Century* (The Penguin Press) / *Reflecţii asupra unui secol XX uitat. Reevaluări* (Polirom, 2011) ni se oferă, în patru secţiuni ample, o sumă de investigaţii ale activităţii unor personaje, o radiografie a unor evenimente şi o evaluare a unor situaţii care au trasat profilul a ceea ce Tony Judt numeşte „un secol uitat". Subtextual, el polemizează cu acei *political scientists* care au definit veacul trecut drept „secolul scurt", cel început cu triumful revoluţiei bolşevice şi încheiat cu căderea comunismului. E vorba totodată şi despre accelerarea evenimentelor istorice, îndeosebi după catastrofa din 11 septembrie 2001, şi despre strania amnezie ce pare să se instaleze în lume. Iar drept corolar al acestora, asistăm, într-un amestec de indiferenţă şi neputinţă, la revenirea în forţă a celor două molime istorice, comunismul şi fascismo-nazismul, care au desfigurat lumea în secolul XX.

Introducerea cărţii e un eseu filosofic, intitulat „The World We Have Lost" („Lumea pe care am pierdut-o") şi poate fi considerat, într-un anume sens, un fel de pretestament al istoricului şi intelectualului angajat conştient a fi martorul şi, parţial, cronicarul unei lumi. Drept urmare, tonul general al cărţii va fi unul de nelinişte, de spaimă difuză la constatarea că un vast program intelectual, social, politic şi economic e pe cale să se surpe sub greutatea propriilor obsesii, complet ignorat de factorii implicaţi acum în aceste fenomene. Tony Judt îşi defineşte cu limpezime

intenţiile: cea dintâi este descrierea „rolului ideilor şi a responsabilităţii intelectualilor”, a doua, încercarea de a evalua „şocul istoriei recente într-o epocă a uitării: dificultatea pe care părem s-o avem în a înţelege semnificaţiile turbulentului secol care s-a încheiat recent şi de a trage învăţăminte din ele”.

Temele eseurilor nu sunt alese doar pentru semnificaţia lor privind trecutul, ci şi pentru ceea ce spun prezentului şi viitorului. Cine a urmărit activitatea publicistică din ultimii ani ai lui Tony Judt ştie că articolele de după anul 2000 anunţă o pronunţată deplasare de accent spre altă zonă decât aceea ilustrată cu o neasemuită strălucire – a istoriei europene. E vorba de concentrarea pe „jumătatea de generaţie care separă căderea comunismului, în 1990-1991, de catastrofica invazie a Irakului de către America, văzută drept intervalul anilor devoraţi de lăcuste: o decadă şi jumătate de prilejuri ratate şi de incompetenţă politică pe ambele maluri ale Atlanticului”.

Ce am pierdut aşadar? Lista e lungă şi dureroasă. În primul rând, spune Tony Judt, am pierdut prilejul de a face o analiză serioasă a secolului XX. Am preluat pe nemestecate tot felul de „jumătăţi de adevăruri”: cele privitoare la „triumful Occidentului”, „sfârşitul Istoriei”, „momentul de supremaţie unipolară a Americii”, „marşul ineluctabil al globalizării şi al pieţelor libere”.

Constatarea e gâtuită de sentimentul tristeţii în faţa mentalităţii triumfaliste a „minunatei lumi noi”, de aroganţa celor care şi-au fixat ţeluri în viitor, dar ignoră dispreţuitor lecţiile istoriei. Lumea noastră e dominată de „entuziasme maniheiste”, de graba de a rupe orice legătură cu trecutul. *Omul nou* al proiectelor utopic-politice ale secolului XX a triumfat şi glasul lui se aude tunător: „Trecutul nu are să ne înveţe nimic interesant”. Plasat cu faţa spre viitor, omul

mileniului trei nu simte că pumnalul veninos al ignoranţei i s-a împlântat mortal în spate. Constatările lui Tony Judt definesc cu limpezime această formulă a superficialităţii păguboase: „Scriind în anii ’90 şi apoi după 11 septembrie 2001, am fost adeseori izbit de insistenţa perversă a contemporaneităţii de a *nu* înţelege contextul dilemelor noastre actuale, acasă şi în străinătate; de a *nu* asculta cu atenţie sporită câteva din capetele mai înţelepte ale deceniilor anterioare; de a căuta cu orice preţ *să uite* şi să nu-şi amintească, de a nega continuitatea şi de a proclama noutatea cu absolut orice prilej”. Riscurile sunt enorme. După cum simţim deja, trecutul şi problemele sale nerezolvate bat la uşă. Dacă nu cumva au şi intrat în casă pe geam. Dar cine mai are ochi şi urechi pentru avertismentele care se pregătesc să se metamorfoze în catastrofe?

Autorul ştie că „trecutul recent e cel mai greu de cunoscut şi înţeles”. Aşa s-a întâmplat întotdeauna, mai ales după evenimente care au schimbat soarta lumii. În astfel de situaţii, memoria tinde să compare, trecând în planul al doilea cunoaşterea. Lucrurile se petrec după acelaşi pattern mental: „Comentatorii mai vârstnici regretau cu intensitate, în deceniile de după Revoluţia Franceză, acea *douceur de vivre* a apusului *ancien régime*. O sută de ani mai târziu, evocările şi amintirile Europei de dinaintea Primului Război Mondial descriau de regulă (şi încă mai descriu) o civilizaţie dispărută, o lume ale cărei iluzii au fost distruse pur şi simplu: «Nu va mai exista vreodată o astfel de puritate»” – ultima parte a citatului e un vers dintr-o poezie a lui Philip Larkin.

Diferenţa fundamentală – şi probabil că în aceasta stă explicaţia dureroasă a ceea ce trăim – e că, în exemplele citate, nostalgia n-a ucis memoria. Lumile acelea nu erau doar regretate, ci şi supuse unui proces activ al *neuitării*. Astăzi, amintirea e, în cel mai bun caz, pasivă, prăfuită, muzeală.

Pentru a ne uşura conştiinţa, construim din abundenţă „locuri ale memoriei”: clădiri, statui, monumente, depozite de documente. Dar toate acestea sunt mai degrabă alibiuri ale indiferenţei ce mimează pioşenia, şi nu o asumare viguroasă a memoriei care, de altfel, ne-a produs.

Marea primejdie o reprezintă aşadar tentaţia de a transforma secolul XX într-un relicvar. În noua perspectivă, deja înrădăcinată în lumea noastră plină de „oameni recenţi”, trecutul e un depozit fără utilitate precisă. El e, fireşte, garnisit cu toate ororile istoriei, dar ele sunt nişte orori inerte, „împăiate”, aparţinând lumii pe care memoria scurtă a contemporaneităţii a declarat-o moartă. Nişte orori care nu ne mai privesc. În realitate, şi ce s-a întâmplat la München, la Moscova, la Auschwitz, în Gulag, în Bosnia, în Rwanda, şi atacul din 11 septembrie 2001 sunt parte a unei istorii care ne afectează fiecare gest, fiecare acţiune. Riscul de a te rezuma la simpla descriere a ororilor secolului XX şi de a vedea în toate acestea cazuri închise e imens. Trecutul are nu doar bizarul obicei de a se repeta – el se şi răzbună.

Greşeala majoră constă, în opinia lui Tony Judt, în transformarea „istoriei recente” într-un surogat, şi nu într-o formă de asumare deplină a tragediei veacului trecut. „Astăzi, interpretarea «obişnuită» a istoriei recente e compusă din fragmente multiple de trecuturi separate (al evreilor, polonezilor, sârbilor, armenilor, germanilor, asiatico-americanilor, palestinienilor, irlandezilor, homosexualilor...), marcate fiecare de propriile victimizări distincte şi gălăgioase. Mozaicul rezultant nu ne leagă de un trecut comun, ci ne separă de el. Oricare ar fi fost neajunsurile vechilor naraţiuni naţionale predate cândva în şcoli, oricât ar fi fost de selective în scopuri şi chiar dacă mesajul lor era folosit ca instrument, aveau cel puţin avantajul de a pune la dispoziţia unei naţiuni repere din trecut, utile pentru

experienţele din prezent. Istoria tradiţională, aşa cum a fost învăţată de generaţii de elevi şi studenţi, dădea prezentului un sens în raport cu trecutul: denumirile, pieţele, inscripţiile, ideile şi aluziile din prezent puteau fi strecurate într-o lecţie despre trecut".

Ce se întâmplă astăzi e procesul invers: „Trecutul nu poate fi descris de sine stătător. El nu capătă sens decât prin referinţa la nenumăratele şi adesea opusele preocupări contemporane". Explicaţia acestui fapt stă într-un fenomen – globalizarea – care include numeroase alte fenomene, de la prezenţa internetului la schimburile economice. Atomizate, societăţile actuale nu par să mai păstreze decât o firavă legătură cu trecutul. Această tendinţă se va accentua şi e de presupus că viitorul apropiat va conduce la o izolare chiar mai accentuată a individului de lumea în care trăieşte. Şi acest lucru se produce tocmai în momentul în care i se pun la dispoziţie toate instrumentele cunoaşterii. Ce s-a pierdut însă e busola care să-i arate direcţia.

Cea mai gravă eroare este, în viziunea lui Tony Judt, „pierderea semnificaţiei războiului". Acest lucru este valabil mai ales pentru Statele Unite, care n-au avut, în veacul trecut, neşansa să se confrunte pe teritoriul propriu nici cu războiul, nici cu formele cele mai cumplite de conflict armat, şi anume războaiele civile. Nu numai că n-au fost ocupate, dar în ciuda participării în câteva războaie, pierderile de vieţi omeneşti nu s-au ridicat la nivelul celor din al Doilea Război Mondial şi ele n-au fost urmate de prezenţa unor armate de ocupaţie şi de emigrări masive ale populaţiei. Din contră. După fiecare conflict, major sau minor, Statele Unite au reprezentat o ţintă şi mai dorită a imigraţiei. În plus, spune Tony Judt, americanii nutresc sentimentul că „războaiele în care a luptat ţara lor au fost «războaie bune»". Nu trebuie neglijat nici faptul că, din fiecare

participare în operaţiuni militare, Statele Unite au ieşit întărite nu doar ca poziţie militară, ci şi din punct de vedere economic.

Urmarea acestui fapt e că „astăzi Statele Unite sunt singura ţară avansată care glorifică şi exultă forţa militară, un sentiment familiar Europei înainte de 1945, dar practic necunoscut astăzi". În această logică, „pentru mulţi comentatori şi politicieni mesajul secolului trecut este că războiul *rentează*. Implicaţiile acestei interpretări a istoriei s-au făcut simţite deja în ceea ce priveşte decizia de a ataca Irakul în 2003. Pentru Washington, războiul rămâne o opţiune valabilă – în acest caz, prima opţiune. Pentru restul lumii dezvoltate, el a devenit ultima soluţie".

A doua mare problemă a secolului XX a constituit-o apariţia şi dispariţia unor state. Aserţiunea poate fi înţeleasă şi în sensul în care, sub presiunea „corporaţiilor multinaţionale", a „instituţiilor transnaţionale" şi a „mişcării accelerate a oamenilor, banilor şi bunurilor" au loc evenimente fără ca statele să poată interveni decisiv. În acest context, în veacul trecut statele au dobândit un rol şi o forţă fără precedent: „În formele benefice, ele au devenit ceea ce numim «statul bunăstării» şi ceea ce francezii descriu mai precis prin termenul *l'état providence*: statul providenţial, care garantează acoperirea nevoilor şi minimalizează riscurile. În forme malefice, aceleaşi resurse centralizate au format baza statelor autoritare şi totalitare în Germania, Rusia şi în alte părţi – state uneori providenţiale, dar întotdeauna represive".

Această concepţie s-a bucurat în lumea liberă, îndeosebi după al Doilea Război Mondial, de un mare prestigiu. Statul a fost perceput drept un furnizor de bunăstare, permiţând totodată exprimarea liberă a individului. Căderea comunismului a demonstrat limitele „statului providenţial" şi pericolul reprezentat de modelele

socialiste şi comuniste. Pretutindeni, prin „reformă” se înţelege în clipa de faţă reducerea rolului statului. Acest lucru a fost înţeles mai întâi în Marea Britanie, sub Margaret Thatcher şi chiar sub Tony Blair, unde s-a optat pentru diminuarea taxelor directe şi pentru mărirea celor indirecte şi regresive („taxa pe cumpărături, nu pe avere”, cum sintetizează Tony Judt).

Or, descoperirea că „statul e ceva rău pentru tine” a antrenat o radicală schimbare de viziune în mintea multor oameni pentru care taxele mari şi slabele servicii publice primite în schimb reprezintă un motiv legitim de revoltă. Rediscutarea necesităţii înseşi a statului ia forme paradoxale – ce altceva reprezintă Uniunea Europeană decât un răspuns la rolul parcă epuizat al statului în lumea individului care comunică dincolo de bariere geografice, economice şi de limbaj? Probabil că de aici până la cererile de „desfiinţare” a tuturor barierelor considerate stânjenitoare de către individ nu mai e decât un pas. Iar acel pas ar urma să pună în discuţie, într-o fază ulterioară, însuşi dreptul la existenţă al statului. Toate acestea arată un singur lucru: că secolul XX a secătuit energiile politice şi imaginaţia socială ale celor care şi-au asumat răspunderea conducerii naţiunilor.

Violenţele care au marcat intervalul dintre 1914 şi 1945 au avut o contribuţie majoră la anularea „moştenirii politice” a anterioarelor două secole de confruntare politică. Distincţia între dreapta şi stânga a fost înlocuită, în opinia lui Tony Judt, de „scepticism, suspiciune şi de preeminenţa judecăţilor de tip economic, ca şi cum acestea n-ar fi doar mijloace pentru atingerea unor scopuri sociale şi politice, ci scopuri necesare şi suficiente în ele însele”. Spaţiul gol lăsat de dezideologizare, de decolorarea politică a fost imediat ocupat de susţinătorii fundamentalismului economic, înţeles ca unică modalitate de a asigura fericirea generală.

Acest stângism ridicol şi întors pe dos face ca fenomenele care afectează viaţa indivizilor să fie îmbrăcate în surtucul impenetrabil al „calculului economic”.

Consecinţa, de-o gravitate inestimabilă, a evoluţiei în direcţia schiţată mai sus o reprezintă diminuarea până la dispariţie a rolului intelectualilor în viaţa publică. Apăruţi, după cum ştim, ca forţă capabilă să influenţeze mersul istoriei în cadrul Afacerii Dreyfus, intelectualii s-au văzut, în noile condiţii, eliminaţi cu brutalitate de pe scena publică. Statutul public al intelectualului – un statut din care secolului XX şi-a făcut un motiv de mândrie – este, în clipa de faţă, inexistent. Fireşte că un rol important în această dispariţie l-au avut chiar intelectualii. Tony Judt susţine că „înclinaţia spre preamărirea de sine, dichiseala mulţumită în faţa publicului plin de admiraţie, format din gânditori ce împărtăşeau aceleaşi idei erau uşor de satisfăcut. Deoarece intelectualii erau adeseori «angajaţi» politic într-o perioadă când angajamentul politic putea duce pe cineva la extreme şi întrucât angajamentul lua de obicei forma cuvântului scris, mulţi dintre ei au lăsat mărturii ale afilierilor şi ale opiniilor lor care nu au rezistat. Unii dintre ei au servit drept purtători de cuvânt ai puterii sau ai unui corp electoral, modelându-şi convingerile şi părerile în funcţie de circumstanţe şi de interese: ceea ce a fost numit odinioară «elasticitatea slugarnică cu privire la propria tabără» de către Edward Saïd «a desfigurat cu adevărat istoria intelectualilor»”.

Dar asta nu explică întru totul diminuarea influenţei lor pe scena publică actuală. O diminuare cu atât mai dramatică şi regretabilă cu cât ei sunt cei care, într-o măsură decisivă, au creat profilul unui întreg secol. Tony Judt alcătuieşte o listă a intelectualilor de stânga şi evidenţiază rolul jucat de ei, dar o influenţă la fel de mare au avut-o şi intelectualii de dreapta.

În acest punct, trebuie operată distincţia dintre rolul intelectualilor în Occident şi rolul jucat în Europa comunistă. În „lagărul comunist", ei au reprezentat forma cea mai articulată de rezistenţă la teroarea şi abuzurile statului poliţienesc – fireşte, cu nuanţele de rigoare. Dacă rezistenţa antitotalitară a intelectualilor din anii '70-'80 a avut un impact – şi încă unul major –, acest lucru s-a datorat sprijinului consistent din partea presei occidentale, îndeosebi prin posturile de radio Vocea Americii şi Europa Liberă. Fără cutia de rezonanţă a mass-media din Vest, era şi este imposibil să creezi acea masă critică necesară schimbării.

Din acest motiv, a considera că intelectualii, de dreapta sau de stânga, chiar contau pe scena publică interbelică e un omagiu în mare parte nemeritat. Deşi nu li se poate nega rolul, e limpede că el n-a fost unul decisiv în evoluţia evenimentelor istorice. E vorba, mai degrabă, de nişte construcţii teoretice *postfactum*, de reinventarea personajelor după ce evenimentele s-au consumat. Este ca şi cum ai spune că cine ştie ce obscur activist monden e, în România acestui moment, un lider de mare impact public în sprijinul comunismului cu nuanţe ecologice. Fireşte că, prin scrierile lor, unii intelectuali de dreapta s-au înscris într-o certă descendenţă extremistă, după cum alţii, de stânga, au optat pentru extremismul bolşevic. Ei trebuie judecaţi pentru aceste lucruri, şi nu pentru imaginare roluri în viaţa publică, roluri pe care n-au apucat să le joace. Aceste nuanţări nu-şi propun, în niciun caz, să-i inocenteze ca indivizi şi intelectuali (n-am fost niciodată un fan al „trăirismului", şi cu atât mai puţin înţeleg simpatia pentru secta pretins iluminată, dar efectiv criminală, a lui Zelea Codreanu), ci să arate că o documentare nepusă în contextul epocii riscă să şubrezească ansamblul construcţiei.

Tony Judt ne atrage atenţia asupra apariţiei unui nou tip de intelectual: intelectualul fără rădăcini, „călător în secol”: „În mod tipic, aceste persoane trecuseră de la devotamentul politic sau ideologic generat de Revoluţia Rusă la un scepticism plictisit, comparabil cu un fel de liberalism pesimist, însă apropiat tangenţial de credinţele naţionale sau ideologice. Mulţi dintre aceşti intelectuali de marcă ai secolului XX erau evrei (deşi puţini au rămas practicanţi, şi mai puţini au devenit sionişti activi), majoritatea aparţinând comunităţilor evreieşti din Europa Centrală şi de Est: «supravieţuitorii norocoşi ai unui potop», după spusele lui Hannah Arendt”.

Ei au alcătuit, susţine Tony Judt, o „Republică a Literelor”, „o comunitate virtuală de conversaţii şi argumente a căror influenţă reflecta şi lumina alegerile tragice ale epocii”. Intelectualii care au ilustrat aceste situaţii se regăsesc în analizele cărţii lui Judt. O carte născută din convingerea că ideile au o imensă forţă de acţiune şi că ele nu rămân fără efect. Tony Judt – evreu el însuşi – insistă asupra rolului jucat de intelectualii aparţinând acestei etnii, atraşi de mirajul marxist: „pe de o parte, de ambiţia prometeică a proiectului, iar pe de altă parte, dat fiind colapsul total al lumii lor, imposibilitatea de a se întoarce în trecut sau de a merge înainte pe căile străvechi, de construire a unei lumi cu totul noi, diferite”.

Pentru că epoca ideologiilor a apus, pentru că astăzi confruntările nu mai aduc nimic nou, s-a instalat ideea că am intrat într-un fel de „postistorie” care-şi permite să neglijeze lecţiile trecutului. Dar aceste lecţii nu trebuie uitate: „La urma urmei, de ce au fost atrase atât de multe minţi strălucite (ca să nu mai vorbim de milioanele de alegători şi de activişti) de aceste promisiuni şi de acei profeţi? Din cauza ororilor şi a temerilor epocii? Se prea poate. Însă au fost oare circumstanţele secolului XX chiar atât de

neobişnuite, unice şi irepetabile, astfel încât să fim siguri că ceea ce îi atrăgea pe oameni la discursurile măreţe despre revoluţie şi reînnoire nu se va mai repeta?”.

Societatea contemporană face eforturi supranaturale pentru a poza într-o lume superioară, pentru care vechile încăierări între susţinătorii ideilor de dreapta şi de stânga nu mai au nicio trecere. S-ar putea ca lucrurile să stea astfel. Dar e la fel de posibil ca vechile realităţi să fi supravieţuit şi tot ce s-a schimbat să fie doar etichetele. Cum reacţionează, de pildă, lumea contemporană la problema Răului? Acest concept, care a fost folosit în dezbaterile dintre stânga şi dreapta, e din ce în ce mai prezent în conferinţele internaţionale şi în dezbaterile academice. Terorismul – el însuşi un „supravieţuitor” al secolului trecut – e o realitate cumplită în istoria lumii actuale.

În aceste condiţii, ce e de făcut? Introducerea lui Tony Judt nu oferă soluţii, dar are meritul incontestabil de a pune în evidenţă problemele. Ideile acestea sunt mai degrabă sinteza decât ilustrarea textelor adunate în carte. Distribuite în patru categorii ample, ele se constituie într-o admirabilă suită de eseuri dedicate unor personaje, teme, ţări sau situaţii politice din care se poate reconstrui imaginea dinozaurului plin de enigme care a fost secolul XX. Prima secţiune reuneşte sub un titlu conradian, „The Heart of Darkness”, patru portrete de personaje care figurează, în grade diferite, cu nuanţe şi delimitări ulterioare, între „eroii” lui Tony Judt, intelectuali care au contribuit la formarea lui. Admiraţia nu e răspândită uniform. Arthur Koestler e „un intelectual exemplar”, o figură ale cărei tribulaţii coincid cu drumul sinuos al secolului, de la destrămarea Imperiului Austro-Ungar la trezirea intelectualului implicat în rezistenţa la monstruozitatea reprezentată de o ideologie la care iniţial aderase. Tony Judt nu

ocoleşte detaliul biografic şi secvenţa de budoar, căutând şi găsind explicaţii pentru adesea misterioasele conflicte şi alianţe care au marcat stânga secolului XX.

Dacă portretul lui Koestler este unul alcătuit din lumini şi umbre (ba chiar apelând uneori la violenţa acvaforteului), Primo Levi se bucură de-un tratament empatic netulburat de vreo fisură ori reţinere. Provenit din rândul unei familii de evrei asimilaţi din Piemonte, el are experienţa Auschwitzului, pe care o narează într-o lucrare astăzi celebră, *Se questo è un uomo* (*Mai e oare acesta un om?*), dar care la apariţie, în 1947, n-a avut aproape niciun ecou. Din perspectiva lui Tony Judt, experienţa carceral ă a lui Levi ridică o problemă de o tulburătoare complexitate: cum trebuie priviţi participanţii la tragedie care nu au murit, dar a căror importanţă constă în faptul că au depus mărturii cutremurătoare despre tragedie. Pentru autor, măreţia lui Levi constă în faptul de-a fi reuşit, asemenea lui Camus, să spună lucrurile esenţiale despre fiinţa umană, dincolo de noţiuni precum eroism, destin, ideologie, victimizare.

Figura lui Manès Sperber, psihologul adlerian care a optat pentru o carieră de ideolog, e privită prin prisma „intelectualului rătăcitor", neastâmpărat şi neobosit în a se implica în comploturile şi bătăliile pentru putere din preajma celui de-al Doilea Război Mondial. În opinia lui Tony Judt, Sperber are privilegiul unic de a înţelege ideea de Europă nu doar în dimensiunea ei politică şi socială, ci, prin apartenenţa atât la Europa Centrală şi de Răsărit, cât şi la Occident a trecutului şi a prezentului european.

Surprinde, oarecum, răceala cu care autorul o tratează pe Hannah Arendt, una din vedetele ale căror nume sunt intens vehiculate în ştiinţele politice. Explicaţia se află într-un soi de antipatie personală, pe care Tony Judt pare s-o nutrească pentru Arendt. Această delimitare e generată de

ambiguitatea structurală a personalităţii strălucitei intelectuale, care n-a înţeles niciodată de ce a fost persecutată de germani, din moment ce ea însăşi, deşi evreică, aparţinea înaltei aristocraţii germane a spiritului! E un fenomen mult mai răspândit decât ne-am imagina, o stranie cecitate din partea unor personaje care n-au reuşit să vadă profunzimile iraţionale ale ideologiei naziste. Chiar şi problematica „banalităţii răului" e privită de Tony Judt oarecum reductiv, motivată de faptul că ea a dat naştere unor neclarităţi în identificarea corectă a celor care au perpetuat crima.

Secţiunea a doua a cărţii, „The Politics of Intellectual Engagement", oferă portretele a şase gânditori faţă de care (cu o excepţie: Louis Althusser) Tony Judt nutreşte o admiraţie nefisurată de îndoieli: Albert Camus, Louis Althusser, Leszek Kołakowski, Eric Hobsbawm, Papa Ioan Paul al II-lea şi Edward Saïd. Trei dintre personaje se numără şi între preferinţele mele (Camus, Kołakowski şi Ioan Paul al II-lea). N-aş afirma acelaşi lucru despre ceilalţi trei: Althusser, cu dementele lui marxiste, e însăşi întruparea degenerescenţei intelectuale ce duce la asasinat (şi-a sugrumat propria soţie). Eric Hobsbawm, în ciuda unui mare talent şi-a unor cunoştinţe vaste, e atât de orbit de ideologie, încât cărţile lui corpolente sunt, practic, inutilizabile într-o cercetare istorică onestă. În ce-l priveşte pe Saïd, el a împins *orientalismul* atât de departe, încât n-a mai rămas, din presupusele lui bune intenţii, decât membrana puhavă a resentimentului.

De-o remarcabilă forţă expresivă sunt cele şapte studii ale secţiunii „Lost in Transition: Places and Memories", de la descrierea căderii Franţei în 1940 la refacerea atmosferei de incompetenţă militară, de confuzie politică creată de polarizarea societăţii între stânga şi dreapta, ceea ce a dus la instabilitate cronică şi la succesiunea unui număr inacceptabil de mare de guverne. Când Bloom a

cerut unirea tuturor francezilor împotriva pericolului nazist, a fost acuzat că „încearcă să târască Franţa într-un război pentru Danzig, pentru britanici şi pentru evrei”. Nu e de mirare că nu i-au trebuit lui Hitler decât câteva săptămâni pentru a mărşălui triumfător pe marile bulevarde al Oraşului-Lumină.

În această secţiune se află şi deja menţionatul capitol „Romania between History and Europe”, apărut iniţial sub titlul „Romania: Bottom of the Heap” şi a cărui traducere românească, în 2002, a provocat pe malurile Dâmboviţei o adevărată isterie. Articolul e prea cunoscut pentru a insista aici asupra conţinutului său. E suficient să afirm că viziunea lui Tony Judt nu şi-a pierdut, în zece ani, nimic din actualitate. Aş spune chiar dimpotrivă!

A patra parte a cărţii, „The American (Half) Century”, edifică profilul a ceea ce s-ar putea numi „ultimul Judt”. După apariţia capodoperei *Postwar*, el a scris, de fapt, doar ocazional despre Europa, concentrându-se asupra politicii externe americane şi a complicaţiilor provocate de războiul din Irak. Tonul articolelor e mult mai aspru, cerneala mai fierbinte şi obiectivitatea istoricului lăsată oarecum deoparte. Cu toate acestea, Tony Judt oferă tablouri de-o impresionantă expresivitate, în care se regăseşte nu doar plăcerea istoricului de a demonta mecanisme, ci şi talentul unui pictor înnăscut, capabil să dea consistenţă şi forţă oricărui text.

Reappraisals nu produce reaşezări pe harta discursului istoric contemporan. Dar ea demonstrează capacitatea, probabil unică în peisajul actual, a unui intelectual public de a reface pe cont propriu, în interiorul unui sistem de gândire perfect articulat, câteva din evenimentele care au dat identitate şi culoare istoriei în secolul XX. Tony Judt haşurează cu un creion bine ascuţit fragmente din discursul istoriografic contemporan, propunându-ne să-l însoţim într-o aventură a

cunoaşterii subtilă şi îndrăzneaţă, cu nimic mai puţin solicitantă decât o călătorie exploratorie în cea mai întunecată parte a junglei amazoniene.

Bâlciul deşertăciunilor

Tony Judt şi-a petrecut ultimii aproape doi ani de viaţă în condiţii tragice. Suferind de „boala lui Lou Gehrig" (atrofierea progresivă a muşchilor, ceea ce duce la paralizie şi, finalmente, la moartea prin sufocare), el n-a renunţat, nici în pragul morţii, la activitatea intelectuală. A continuat să scrie (să dicteze), să ţină conferinţe şi să mediteze la soarta lumii. Prin tonul testamentar, *Ill Fares the Land* (The Penguin Press, 2010) poate fi considerată o scriere de tip ideologic, contrazicând oarecum drumul pe care se înscrisese în ultimii ani autorul, cel de istoric cu ambiţii de imparţialitate.

Ill Fares the Land (titlu dificil de tradus în româneşte: posibile variante ar fi *Greu o duce ţara* sau *Vai de biata lume*) e, mai presus de orice, un manifest al insatisfacţiei faţă de felul în care e guvernată lumea contemporană şi faţă de politicile publice şi private ale societăţii occidentale actuale. Debutând cu „Un ghid al rătăciţilor" (aluzie la faimoasa *Călăuza rătăciţilor* a lui Maimonide), textul lui Judt se relevă a fi o analiză moral-inchizitorială a stării inacceptabile în care a ajuns omenirea. Cuvintele sunt aspre, născute dintr-o amărăciune îndelung acumulată: „Ceva e profund greşit în felul în care trăim astăzi. De treizeci de ani am făcut o virtute din urmărirea bunăstării materiale; mai mult, ea e tot ce-a mai rămas azi din ideea de scop colectiv. Ştim cât costă lucrurile, dar nu avem idee cât valorează. Nu ne mai punem întrebări în legătură cu sistemul judiciar sau cel legislativ: este bun? Este cinstit? Este drept? Ajută el la formarea unei societăţi sau a unei lumi mai bune? Acestea au fost cândva întrebările politice însele, chiar dacă nu invitau la răspunsuri uşoare. Trebuie să învăţăm să le punem din nou".

Cu această carte, Tony Judt părăseşte domeniul istoriei pentru a se aventura în spaţiul

militantismului ideologic. Paranteza deschisă cu *Past Imperfect: French Intellectuals, 1944-1956* (1992) şi închisă odată cu *Reappraisals. Reflections on the Forgotten Twentieth Century* (2008), cărţi în care domina punctul de vedere al istoricului, se închide prin retranşarea pe poziţii militante. Tony Judt a dorit să ne reamintească, în acest ultim ceas, că debutul său a stat sub semnul explorării istoriei stângii europene, îndeosebi a celei franceze (*La reconstruction du Parti Socialiste: 1921-1926* [1976]*, Socialisme in Provence 1871-1914: A Study in the Origins of the Modern French Left* [1979]*, Marxism and the French Left: Studies on Labour and Politics in France 1830-1982* [1990]). Toate acestea erau cărţile unui academic mai mult sau mai puţin conformist, în linia stângii europene a anilor ’60-’70, bine documentate, inteligent scrise, dar fără un impact real în dezbaterea de idei a vremii.

Punctul de cotitură l-a constituit intrarea lui Judt în publicistică, în calitate de colaborator al revistelor de mare clasă, *The New York Review of Books* şi *The New Republic*. Formula eseistic-jurnalistă corespundea în mai mare măsură naturii sale reactive decât stilul narativ-demonstrativ al tomurilor universitare produse până atunci. În scurtă vreme, Tony Judt a devenit nu doar unul dintre cei mai vizibili intelectuali publici, ci şi o voce extrem de ascultată. Bun cunoscător al Europei, el a fost un analist strălucit al prefacerilor din Vechiul Continent în anii de după căderea comunismului. Eurosceptic impenitent, n-a crezut, după cum am spus-o deja, nicio clipă în viabilitatea proiectului visat cândva de Jean Monnet şi construit prin voinţa de unificare a liderilor politici germani şi francezi.

Talentul remarcabil, patosul demonstraţiei, deschiderea pentru dialog au făcut ca poziţiile sale să fie comentate, cu un amestec de admiraţie şi respect, chiar şi de autori care nu-i împărtăşeau

deloc poziţiile. E sugestiv că şi după moartea sa, comentatorii au continuat să-i studieze cărţile, insistând cu un soi de prietenie binevoitoare asupra lucrurilor care-i despărţeau, în numele admiraţiei intelectuale. Într-un articol din *The Observer*, Chris Patten, preşedintele universităţii Oxford şi fost preşedinte al Partidului Conservator, ne avertizează asupra acestei perspective duale:

> Deşi sunt în dezacord cu multe din judecăţile lui Tony Judt asupra istoriei recente, n-am niciun dubiu că e un mare istoric. Cartea lui despre Europa postbelică e dincolo de orice dubiu cea mai bine scrisă, cea mai credibilă descriere a acestei epoci care, în ciuda dezamăgirilor recente, rămâne extraordinar de creatoare. După cum cititorii *The New York Review of Books* o ştiu, Judt, care a trăit la Londra, dar şi-a petrecut cea mai mare parte a vieţii profesionale în Statele Unite, este şi un formidabil eseist într-o diversitate de domenii. A dat dovadă de curaj intelectual – vezi criticile întemeiate asupra politicii Israelului în Palestina. Dar Judt e curajos şi ca persoană, un curaj dincolo de tot ce ne putem imagina; în urma unei boli neuromotorii, a rămas paralizat. Cartea de faţă e în parte produsul chinurilor nocturne ale autorului, care şi-a folosit inteligenţa şi memoria pentru a străbate singurătatea imobilă a orelor întunericului, pentru ca apoi să dicteze unui asistent ideile provenite din calvarul său privat.

Pentru cineva situat la dreapta, demonstraţia lui Tony Judt nu poate fi, desigur, acceptată. Drumul străbătut între ipoteză şi concluzii nu e din cale-afară de convingător. În opinia lui Judt, „răul" lumii actuale e dat de concentrarea aproape exclusivă a indivizilor pe acumularea de bunuri materiale. Probabil că are dreptate, dar această constatare nu reprezintă genul proxim, ci mai degrabă diferenţa specifică. Când, în celelalte epoci istorice, lucrurile au fost diferite? Nu e, nici pe departe, singurul interval în care „goana după aur" a atins cote înalte. Ce s-a întâmplat în

ultimele decenii – şi Tony Judt nu subliniază acest lucru – e faptul că un număr incomparabil de oameni au ajuns la un grad de prosperitate (iar unii de bogăţie) fără precedent. „Mistica îmbogăţirii” a devenit molipsitoare tocmai pentru că foarte mulţi indivizi s-au dovedit stăpâni pe o varietate de „tehnici ale îmbogăţirii”. În contrapartidă, una din cele mai virulente reacţii la această nouă provocare a reprezentat-o creşterea fără precedent a resentimentului.

Lucrurile s-au degradat dramatic şi pentru că lumea a intrat, în acest interval, pe mâinile unor birocraţi lipsiţi de viziune, ale unor indivizi pentru care valoarea supremă o reprezintă lăcomia. Acestei panorame a deşertăciunii, făcută posibilă, în viziunea sa, de doi politicieni, Ronald Reagan şi Margaret Thatcher, el îi opune remediul universal (contraproductiv şi naiv, în opinia mea, chiar dacă intelectualmente spectaculos) al social-democraţiei.

„Mica depresiune din 2008”, cum o numeşte Tony Judt, a fost prilejul de a demonstra că duşmanul ireductibil al capitalismului îl reprezintă absenţa regulilor de funcţionare a pieţei, lucru care a dus la prăbuşirea acestora, determinându-le pe victime să ceară ajutorul statului. Lucru perfect adevărat în unele formule de combatere a crizei economice, îndeosebi în cazul politicilor socialiste (unii le numesc de-a dreptul fasciste) ale lui Barack Obama. Dar ele n-au fost puse în practică pretutindeni. Că argumentul nu are valabilitatea universală o demonstrează faptul că există şi câştigători ai recesiunii, nu doar perdanţi ai ei. Prin urmare, nu „pieţele”, în întregimea lor, s-au prăbuşit, ci doar unele segmente. Că acest lucru s-a produs „la comandă” ori că depresiunea era inevitabilă nu se poate afirma cu precizie. Nu ne rămâne decât să aşteptăm verdictul viitorului.

„Statul providenţial” seduce şi subjugă, dar el nu e decât una din formulele revenirii din criză.

Altele, la fel de eficace, pot fi găsite în gesturile opuse, de întărire a economiei de piaţă. Marele pericol constă în transformarea statului în arbitrul suprem al activităţilor sociale şi economice. Când responsabilitatea propriei existenţe e transferată statului, când populaţia crede cu ardoare în „liderul salvator", când militarizarea şi controlul cetăţenilor ating cote ameţitoare, e greu să nu te gândeşti la experienţele mussoliniene, moştenirea dezastruoasă a deceniilor interbelice.

Într-o carte a lui Jonah Goldberg, denaturat interpretată la noi, *Fascismul liberal. Istoria secretă a stângii americane de la Mussolini la politica semnificaţiei* (Editura Polirom, 2010), găsim o definiţie care probabil l-ar fi iritat pe Tony Judt, dar care circumscrie sfera în care s-a plasat în această ultimă carte antumă: „Fascismul este o religie a statului. El asumă unitatea organică a corpului politic şi îşi doreşte un lider naţional aflat în ton cu voinţa poporului. Este *totalitar* prin aceea că vede totul ca fiind politic şi susţine că orice acţiune din partea statului este justificată dacă este vorba de atingerea binelui comun. Îşi asumă bunăstarea noastră, şi caută să impună uniformitatea de gândire şi acţiune, fie prin forţă, fie prin reglementări şi presiune socială. Totul, inclusiv economia şi religia, trebuie aliniat obiectivelor sale. Orice identitate rivală este parte a «problemei» şi din această cauză este definită drept inamic".

Recunoaşteţi în această descriere programul de acţiune şi presiune al stângii? Las deoparte exhibiţionismele formaţiunilor politice care mimează – fără a fi capabile de vreun gest demn de stimă – „compasiunea socială" şi „egalitarismul". Nu e, oare, corectitudinea politică extrem-stângistă unul din braţele de acţiune ale varietăţii contemporane de fascism care reglementează şi suprareglementează gesturile individului? N-au reuşit corecţii-politici să

transforme în obligaţie „uniformitatea de gândire şi acţiune”? Nu s-au specializat ei în stigmatizarea tuturor celor care nu le împărtăşesc ideile? Deoarece Stalin obişnuia să-i eticheteze drept „fascişti” pe toţi inamicii, inclusiv pe companionii revoluţionari intraţi în conflict cu el, urmaşii lui i-au preluat tehnica pe nemestecate, fără să observe că devin agenţii unei mistificări de proporţii. Ca organizare statală de stânga – şi nu de dreapta, cum se susţine fraudulos –, fascismul interbelic n-a fost întrecut în pasiunea morbidă a reglementărilor şi controlului decât de comunism şi nazism.

A dori, la începutul mileniului al III-lea, să revii la formule care, la un capăt, şi-au dovedit neputinţa în rezolvarea problemelor economice, iar la celălalt au degenerat în extremism politic şi militar înseamnă a suferi de o incredibilă cecitate politică. Cu atât mai surprinzătoare în cazul unui intelectual de inteligenţa şi valoarea lui Tony Judt. Multe din aserţiunile lui sunt, firește, perfect valabile. Când afirmă: „Nu mai putem trăi aşa cum am trăit până acum” sau când constată că „nici stânga, nici dreapta nu-şi mai găsesc cadenţa”, el pune diagnostice precise. Din păcate, soluţiile ieşirii din impas nu sunt nici pe departe la fel de rezonabile.

Concluziile naiv-idealiste la care ajunge Tony Judt îşi au rădăcina în câteva afirmaţii cu valoare de axiomă, dar care se dovedesc a fi reziduuri puerile ale unei gândiri socialiste rămase în fază preconceptuală: „Trăsătura materialistă şi egoistă a vieţii contemporane nu e o trăsătură înnăscută a vieţii umane. Mare parte din ceea ce ni se înfăţişează astăzi drept «natural» datează din anii ’80: obsesia creării de bogăţii, cultul privatizării şi al sectorului privat, creşterea distanţei dintre bogaţi şi săraci. Şi, mai presus de orice, retorica însoţitoare a acestora: admiraţia necritică faţă de pieţele necontrolate, dispreţul pentru sectorul public, eroarea creşterii neîntrerupte”. Lăsând

deoparte faptul că însuşirile denunţate de autor nu există în stare pură nici ca virtute, nici ca vină, nu poate rămâne nesancţionată afirmaţia că setea de îmbogăţire şi egoismul ar fi valori născute în anii ’80 ai veacului trecut! S-au scris, încă din zorii civilizaţiei greco-romane, biblioteci întregi pe această temă şi e imposibil ca Tony Judt să nu fi parcurs măcar un tratat. Din păcate, dorinţa de a-şi demonstra cu orice preţ ipotezele de lucru îl acoperă, uneori, de un nemeritat ridicol.

Autorul are însă dreptate atunci când afirmă că lumea contemporană e incapabilă să ofere soluţii, sau măcar alternative, actualei situaţii dezastruoase la nivel planetar. Măsurile aplicate până acum şi-au pierdut, în opinia lui Judt, eficacitatea. Un punct de vedere discutabil: unele şi-au pierdut-o, altele nu. Sunt de acord că marxismul s-a dovedit o formulă iluzorie de a oferi fericirea universală, dar nu cred, pe de altă parte, că în aceeaşi situaţie se află şi „conservatorismul clasic”. Ştim, de-acum, că dezastrele „progresismului” sunt recuperate cu enorme eforturi (dacă sunt recuperate!), după cum ştim că efectele politicilor de dreapta nu conduc necondiţionat la bunăstarea generală. Diferenţa dintre ele e însă majoră: pe fundamentul dreptei economice se poate construi, în timp ce stânga e specializată chiar în distrugerea temeliilor.

Cartea lui Tony Judt se vrea un ghid pentru generaţia tânără, iar acest lucru se răsfrânge în tonul lipsit de ezitări, sapienţial, moralizator şi inevitabil autoritar. Din acest motiv, discursul nu e o dezbatere, ci o sumă de afirmaţii *tari*, care nu admit replică. Singurele îndoieli admise sunt cele rostite de Tony Judt însuşi, în momentele când onestitatea intelectuală corectează *parti-pris*-urile de natură ideologică. Nu există un motiv pentru care frustrările (reale, documentabile şi intense) ale tinerei generaţii ar trebui decontate de dreapta. Nu dreapta, ci stânga e specialistă în crearea şi întreţinerea iluziilor. Idealismul şi naivitatea

teoriilor de stânga sună ademenitor în teorie, dar nu ţin loc de educaţie, căldură şi mâncare. Câteva decenii în care s-a instalat dogma lui „să mi se dea" şi „mi se cuvine" au pervertit nu doar noţiunea de muncă, ci şi pe aceea de responsabilitate socială. În opinia lui Tony Judt, convertit la un fel de *vicoism* atemporal, criza morală a tineretului de azi n-ar fi decât reversul nelimitatei „încrederi în sine" a generaţiei anilor '60, cea care s-a autoiluzionat (şi i-a smintit şi pe alţii) că poate rezolva toate problemele. Deşi în evidentă contradicţie cu tonul general al cărţii, sugestia lui Tony Judt e cât se poate de raţională: „Dacă stânga doreşte să-şi recâştige poziţiile, puţină modestie ar fi binevenită. În acelaşi timp, dacă vrei să rezolvi o problemă, trebuie să fii în stare s-o identifici". Niciuna din cele două deziderate nu pare a se afla pe agenda stângii revanşarde.

Pentru cititorul american, terminologia lui Tony Judt ridică probleme de înţelegere. „Social-democraţie" nu înseamnă, în Statele Unite, absolut nimic. Conceptul echivalent ar fi cel de „liberalism", înţeles, la rându-i, ca formula prin care sunt făcute „cheltuielile publice pentru obiective sociale". Aşa cum a intrat în uz în ultimele decenii, liberalismul nu mai are absolut nicio legătură cu înţelesurile lui originale. El e doar „o marcă venerabilă şi respectabilă, pe care suntem mândri s-o purtăm. Dar, asemenea unui palton bine croit, ascunde mai mult decât arată". Faptul că ne aflăm în faţa unei uzurpări terminologice e dovedit de felul în care autorul rezumă clasicul *modus operandi* liberal: „Liberalul e cineva care se opune amestecului în treburile altuia: el tolerează atitudinile diferite şi comportamentul neconvenţional. În mod tradiţional, liberalii au încercat să stea departe de ceilalţi oameni, acordându-i individului maximul de spaţiu pentru a trăi şi a se dezvolta după cum

doreşte. În formele extreme, astfel de atitudini sunt asociate azi cu autointitulaţii «libertarieni»". În viziunea lui Judt, social-democraţii ar fi păstrat o componentă liberală, deoarece şi ei susţin libertatea culturală şi religioasă. Ce i-ar diferenţia – ca element de presupusă superioritate, desigur! – e credinţa în „acţiunea colectivă în slujba binelui comun". Pentru a-şi atinge ţelurile, ei susţin taxarea progresivă şi creşterea rolului statului şi a sectorului public în societate.

Autorul sesizează lipsa de popularitate a unei astfel de viziuni în Statele Unite. Cu toate acestea, nu renunţă la proiect, oricât de debile şi utopice ar fi şansele sale: „Una din ţintele mele e să sugerez că guvernul poate juca un rol sporit în vieţile noastre fără să ne ameninţe libertăţile şi să dovedesc că, deoarece statul va rezista încă multă vreme, ar fi în avantajul nostru să ne gândim ce fel de stat dorim". Mai mult, asemenea unui Monsieur Jourdain colectiv, americanii ar fi practicat social-democraţia fără să ştie, pe când europenii, deşi făceau conştient acest lucru, nu erau capabili să o explice. Problema lui Tony Judt e că mulţi dintre criticii social-democraţiei nu primesc replica meritată. Iar argumentul său constă în faptul că „statul providenţial" continuă să fie popular, că nimeni nu se gândeşte să diminueze serviciile medicale publice, educaţia de stat şi subvenţionarea mijloacelor de transport în comun.

Autorul are dreptate: nicio minte raţională nu renunţă sau n-ar trebui să renunţe de bunăvoie la lucruri care servesc interesului public. Problema se află în cu totul altă parte, iar Judt o escamotează cu obstinaţie: şi anume, în sursa proprietăţii. Un stat social-democrat urăşte întreprinderea privată (iar atunci când n-o poate sufoca, o supraimpozitează), imaginând o structură socială utopică, în care fiecare se înfruptă din bogăţia comună după necesităţi, fără să-şi pună problema cum au ajuns banii în vistierie. Exemplul privatizărilor, folosit

ca dovadă irefutabilă că unele servicii trebuie să rămână în administrarea (şi finanţarea) statului, priveşte transportul local, metroul şi căile ferate din Marea Britanie.

Fenomenul, subliniat de Tony Judt cu trei rânduri de linii, e următorul: la un moment dat, şi anume sub „odioasa" administraţie Thatcher-Blair-Brown, s-a decis vânzarea către firme particulare a companiilor mai sus menţionate. Preţurile de achiziţie au fost, desigur, destul de mici, iar statul şi-a asumat şi anumite îndatoriri ulterioare actului privatizării. În acelaşi timp, s-a dovedit, dincolo de orice dubiu, că pierderile au fost reduse masiv, că administrarea propriu-zisă e net superioară celei de care s-a dovedit capabil statul şi că beneficiarii n-au avut decât de câştigat.

Din păcate, logica resentimentului – tipică societăţilor egalitariste – îl împinge sistematic pe Tony Judt în zona răfuielii fără obiect şi a violenţei ideologice. Constatând că, în unele cazuri, statul continuă să plătească anumite sume în numele companiilor privatizate, el trage concluzia că acesta s-a lăsat tras pe sfoară şi că, naiv, continuă să achite nota de plată a unor simpli „particulari". Demonstraţia e falsă de la un capăt la altul. Tony Judt nu pune la socoteală nici faptul că statul a primit bani în urma privatizării. Nici că a crescut calitatea serviciilor şi că, în tot acest interval, a încasat impozite. Nici că sumele achitate, în caz de nevoie, sunt infinit mai mici decât cele cheltuite de stat înainte de privatizare. Dar, mai presus de orice, el uită că serviciile sunt făcute în folosul cetăţeanului, şi nu în detrimentul lui.

Ce nu admite marele istoric e că statul obligă instituţiile private să-şi asume servicii asumate iniţial de stat şi că, fatalmente, acesta era obligat să rămână într-o oarecare măsură responsabil atunci când a decis să externalizeze (termenul e mult mai adecvat, în acest context, decât socialistul „privatizare") anumite funcţii ale sale. Ceea ce

Tony Judt descrie drept un fenomen inevitabil – şi anume, obligaţia statului de a pompa sume de bani în instituţii private pe care nu le poate controla – ţine nu de relaţia dintre statul-ex-patron şi cel căruia i-a vândut o proprietate ce-i aparţinea, ci de incapacitatea justiţiei de a pedepsi eventualele cazuri de corupţie.

Dar Tony Judt nu se opreşte aici. Într-atât de înrădăcinată e aversiunea faţă de proprietatea privată, încât el compune un desen apocaliptic pornind de la realităţi întâlnite – sau imaginate – în procesul postprivatizare. Privatizarea n-ar fi decât un segment din procesul (evident criminal!) al „distrugerii fibrei statului. Iar în privinţa prafului şi pulberii individualităţii: procesul seamănă ca o picătură de apă cu războiul tuturor contra tuturor al lui Hobbes, în care viaţa multor oameni a redevenit solitară, săracă şi aproape ticăloasă". Această distopie ne arată cât de departe pot să meargă reprezentanţii stângii militante în ura lor faţă de proprietatea privată: „Reducerea «societăţii» la o membrană subţire de interacţiuni între indivizi privaţi e prezentată astăzi drept o ambiţie a libertarienilor şi a suporterilor pieţii libere. Dar să nu uităm că aceasta a fost mai întâi şi mai presus de orice visul iacobinilor, bolşevicilor şi naziştilor: dacă nu există nimic altceva care să ne lege unii de alţii, atunci am devenit cu totul dependenţi de stat. Guvernele care sunt prea slabe sau discreditate pentru a acţiona prin intermediul cetăţenilor vor sfârşi prin a-şi atinge scopurile prin alte mijloace: extorcând, amăgind, ameninţând şi finalmente forţându-i pe cetăţeni să li se supună. Absenţa scopului social articulat prin serviciile publice *sporeşte* puterea necontrolată a statului atotputernic".

Tristă lecţie de bolşevism nereformat servită în numele gândirii progresiste de unul dintre cei mai informaţi analişti asupra istoriei secolului XX! Dar nu tot ce spune Tony Judt trebuie respins.

Descrierile sale surprind cu acurateţe contradicţiile, slăbiciunile şi erorile grosolane din politica planetară a vremurilor noastre. El are perfectă dreptate când aşază contemporaneitatea sub eticheta „Epoca nesiguranţei", pentru că acest sentiment a ajuns să domine gesturile umane în clipa de faţă. Insecuritatea a copleşit totul: economia, politicul şi chiar fiinţa umană. Faptul că suntem conştienţi de acest lucru nu ajută cu nimic, pentru că armele insecurităţii sunt letale: „Nesiguranţa produce frică. Iar frica – frica de schimbare, frica de degradare, frica de străini şi de necunoscut – erodează încrederea şi interdependenţa pe care se sprijină societatea civilă".

Tabloul desenat de Tony Judt atinge, din nou, dimensiunile unei schiţe distopice, o acumulare de informaţii şi judecăţi potrivit cărora lumea noastră e condamnată la dezastru şi dispariţie: „Orice schimbare provoacă dezordine. Am văzut că spectrul terorismului e suficient pentru a arunca în haos democraţiile stabile. Schimbările climaterice vor avea consecinţe şi mai dramatice. Bărbaţii şi femeile vor deveni dependenţi de resursele statului. Le vor cere liderilor politici şi reprezentanţilor să-i protejeze: societăţile deschise vor fi obligate din nou să se închidă în sine, sacrificând libertatea şi «securitatea». Alegerea nu va mai fi între stat şi piaţă, ci între două feluri de stat. Ne revine misiunea de a regândi rolul guvernului. Dacă n-o facem noi, o vor face alţii".

Pe această notă ameninţătoare e construită întreaga demonstraţie a lui Tony Judt. În opinia sa, urgenţa momentului constă în „întoarcerea la o conversaţie publică informată din punct de vedere etic". O cerinţă mai mult decât legitimă. M-aş fi numărat printre cei gata să aplaude demersul dacă Tony Judt n-ar fi profitat de acest prilej pentru a porni o veritabilă răfuială cu valorile liberalismului european, contrapunându-le iluzoria soluţie a

social-democraţiei, imbatabilă în arta de a distribui/risipi şi, finalmente, corupe, dar total neputincioasă la capitolul „producere de valori materiale”. Deşi, cum spuneam, analizele lui Judt sunt prezentate cu aplomb, informaţia e de cea mai bună calitate, concluziile sunt adesea stupefiante. În mod surprinzător, el nu mai ilustrează figura istoricului plin de înţelepciune, ci contribuie la confuzia ideologică a momentului, când politicile socialiste aplicate crizei economice mondiale au avut rolul pervers de a-i aduce la disperare pe săraci şi de a-i îmbogăţi şi mai mult pe cei bogaţi.

Structurată în şase capitole premerse de o introducere şi urmate de o postfaţă, *Ill Fares the Land* încearcă să dea răspunsuri la o serie de întrebări privind tulburarea evidentă care a cuprins planeta. Analiza lui Tony Judt şi-a asumat jargonul marxist, explorând dilemele lumii contemporane în termenii confruntării nemiloase dintre bogaţi şi săraci, privilegiaţi şi asupriţi, patroni şi şomeri. Dacă în urmă cu câteva decenii lucrurile se menţineau într-un fel de echilibru, astăzi lumea a ajuns pe buza prăpastiei: „A existat o prăbuşire a mobilităţii intergeneraţionale: prin contrast cu părinţii şi bunicii lor, copiii de azi din Regatul Unit şi din Statele Unite au speranţe foarte mici de a-şi îmbunătăţi condiţiile în care s-au născut. Săracii rămân săraci. Dezavantajele economice pentru majoritatea copleşitoare se traduc în probleme de sănătate, pierderea unor oportunităţi educaţionale şi – din ce în ce mai mult – simptomele familiare ale depresiei: alcoolism, obezitate, jocuri de noroc şi criminalitate măruntă. Şomerii sau cei angajaţi parţial îşi pierd îndemânarea dobândită şi devin de prisos, în mod cronic, economiei. Adeseori, după acestea urmează anxietatea şi stresul, ca să nu mai vorbesc de boală şi moarte timpurie”.

Fireşte că aceste fenomene există pe scară largă în orice tip de societate. Supravieţuitorii „lagărelor comuniste” pot depune, mai mult decât oricine,

mărturie că o societate controlată în toate articulaţiile sale e mai fragilă decât una în care iniţiativa individuală înfloreşte nestingherit. Că statele nu fac niciodată destul pentru cetăţenii lor e un fapt, dar e vorba de o situaţie obiectivă, nu de o obligaţie. E suficient să te întrebi dacă un muncitor ar putea să-şi acopere din propriul venit serviciile pe care i le pune la dispoziţie statul – de la învăţământ, sănătate, transport şi siguranţă internă până la armată şi politica externă. Anarhiştii vor replica, probabil, că un individ oarecare nici nu are nevoie de toate aceste servicii – ceea ce, fireşte, e o naivitate. Ca fiinţă socială, eşti dependent de ele, chiar dacă nu-ţi dai seama.

Sunt de acord, pe de altă parte, că ultimele decenii au pus în evidenţă corupţia „sentimentelor morale" – nu numai în ţările avansate din Occident, ci şi în restul lumii, inclusiv în societăţi unde „morala cetăţenească" era obligatorie. Decăderea moravurilor nu poate fi legată de polarizarea socială (pentru că aceasta a existat întotdeauna), ci de *triumful relativismului* în societatea contemporană. Dispariţia regulilor, a constrângerilor etice, a consensului asupra unui set de valori, efectele devastatoare ale corectitudinii politice, triumful minciunii egalitariste, crearea de false oportunităţi, descurajarea competiţiei au condus la dezastrul pe care astăzi îl contemplăm, dar nu-l mai putem readuce la linia de plutire.

În demonstraţia sa, reducţionistă şi, chiar mai mult de-atât, dogmatică, Tony Judt se foloseşte de „ţapii ispăşitori", adică de politicienii care, constatând ravagiile egalitarismului, au mutat accentul de pe „statul bunăstării" pe iniţiativa privată. Pentru autor, oile negre absolute sunt Ronald Reagan şi Margaret Thatcher, politicienii care şi-au salvat, de fapt, ţările din marasmul populismului bugetofag şi care au redat şi acea „mândrie individuală" pe care cartea *Ill Fares the Land* o invocă (pe bună dreptate) aproape obsesiv.

Din nefericire, contra-modelul propus de Tony Judt e unul revolut, utopic, naiv şi născut din resentiment. Ce dovedeşte experienţa ultimelor decenii e că între libertate şi bunăstare nu există absolut niciun fel de legătură de interdependenţă. Prosperitatea din ce în ce mai accentuată a unor societăţi în care libertatea e călcată în picioare (China, diverse ţări asiatice sau arabe) demonstrează că, de fapt, nu există un moment zero la care umanitatea – în speţă, Occidentul – s-ar putea reîntoarce.

Tot ce putem admite e că ne plasăm deja la capătul unui ciclu civilizaţional, în care valorile de tip euro-atlantic s-au dovedit insuficient de puternice pentru a rezolva enormele provocări ale contemporaneităţii. Nu ştiu care e soluţia, dar ea nu poate fi social-democraţia, în braţele căreia ne îmbie, în acest testament deconcertant, Tony Judt.

Memorii de dincolo de mormânt

Când a început să-şi scrie memoriile (termenul e impropriu: în fapt, cuvintele au fost dictate unui asistent şi apoi corectate de autorul imobilizat într-un fotoliu de boala rară şi necruţătoare), Tony Judt era conştient de caracterul postum al acestei întreprinderi. Supravieţuirea era o chestiune nu de noroc, ci de dată. Intelectualul nu era în concurenţă cu moartea, ci cu statistica. Iar statistica spunea că poate supravieţui, din momentul instalării paraliziei totale, optimist vorbind, doi sau trei ani. Din câte-mi dau seama dintr-unul din e-mailurile trimise la începutul anului 2010 (e-mail scris de acelaşi asistent), o mărturisire de-o cruzime şi de-un curaj incredibile, Tony Judt spera să supravieţuiască până prin 2012. Destinul a vrut altfel: s-a stins şapte luni mai târziu, la 6 august 2010.

Pe cât de încrâncenată, ideologică şi normativă e ultima sa carte antumă, *Ill Fares the Land* (Penguin Press, 2010), pe atât de senină, cu accente de nostalgie şi pasionată evocare a unei lumi stinse, e *The Memory Chalet* (*Cabana memoriei*)[1] (Penguin Press, 2010). Aici, Tony Judt nu are nimic de demonstrat. Pasiunea politică lipseşte cu desăvârşire şi, din întreaga panoplie a obsesiilor stângii, autorul a selectat o singură valoare: fervoarea umanistă. Indiferent de întâmplările narate, în centru se află omul: membrii familiei, personajele întâlnite de-a lungul vieţii, prietenii şi colegii.

Scrisă la încurajările lui Timothy Garton Ash, cartea reprezintă încercarea unui om care ştia că va muri – în acest sens, conceptul lui Chateaubriand, „memorii de dincolo de mormânt”, e ilustrat la modul propriu – de a-şi face bilanţul propriei vieţi. E un demers în linia tradiţională a recapitulărilor, a „dărilor de samă” pe care oameni de litere, artişti,

politicieni sau chiar indivizi fără blazon cultural au simţit nevoia, de-a lungul timpului, să le lase. În cazul lui Tony Judt, amintirile au şi rolul de a dubla, ca biografie existenţială, spectaculoasa biografie intelectuală a unuia dintre gânditorii de anvergură ai sfârşitului şi începutului de mileniu. Faptul că memoriile ne sunt puse la dispoziţie la doar câteva luni de la trecerea în nefiinţă a autorului ţine de felul în care, în epoca noastră, viteza şi timpul sunt valori care se devorează una pe alta, într-o frenetică reciprocitate.

Metafora din titlu n-a existat de la bun început – după cum poate constata cel care a parcurs textele lui Tony Judt aşa cum au apărut în *The New York Review of Books* sau cel care, ca mine, a avut privilegiul să le citească înainte de apariţia lor în revistă şi volum. Autorul a simţit nevoia ordonării după o logică cvasiliterară, propunând un concept care adaugă un argument suplimentar unităţii textului. De altfel, primele două capitole ale cărţii au un caracter, să-i spunem, organizatoric: cel dintâi e încercarea de a explica formula narativă, cel de-al doilea – o cutremurătoare descriere a stării fizice şi mentale a bolnavului ţinut prizonier într-un corp paralizat.

Metafora „cabanei memoriei” are o dublă origine. Cea dintâi e născută din experienţa adolescentului care şi-a petrecut, alături de părinţi, mai multe vacanţe într-un sat elveţian, într-un mic hotel a cărui imagine i s-a fixat în memorie pentru totdeauna. Acela e locul în care memoria se activează, Combrayul lui Marcel Proust sau Davosul lui Hans Castorp, sub presiunea nevoii de afirmare a identităţii. Produs al „naturii” şi al culturii, în egală măsură, Tony Judt propune o modalitate narativă aflată la intersecţia dintre nevoia de mărturisire şi de ordinea presupusă de aceasta, instituind, astfel, a doua sursă de inspiraţie, ivită din experienţa livrescă: „Aici au început să joace un rol practic important amintirile

nostalgice ale zilelor fericite petrecute în satele europene pline de farmec. M-au fascinat întotdeauna mnemotehnicile gânditorilor moderni timpurii şi cele ale călătorilor capabili să înmagazineze şi să-şi amintească amănunte şi descrieri: ele sunt minunat înfăţişate în studiile despre Renaştere ale lui Frances Yates – iar mai recent în naraţiunea călătoriei unui italian în China medievală, de către Jonathan Spence, *The Memory Palace of Matteo Ricci*". Deşi inspirată, la nivel de titlu, de lucrări bazate pe o formidabilă exersare a memoriei, „lucrarea" lui Tony Judt e mult mai modestă în intenţii. Ea evocă o succesiune de locuri şi întâmplări aduse la lumină exact după metoda ridicării unei case: mai întâi temelia, apoi pereţii şi încăperile şi, la urmă, acoperişul:

> Nu aveam intenţia să construiesc în minte palate. Cele reale mi-au apărut întotdeauna ca având un aer înţepenit: de la Hampton Court al lui Wolsey la Versaillesul lui Ludovic al XIV-lea, aceste extravaganţe au intenţionat întotdeauna să impresioneze mai degrabă decât să servească la ceva. Nu-mi puteam închipui în nopţile mele de nemişcare şi linişte un astfel de palat mai mult decât mă închipuiam comandând la croitor un costum cu linii şi picăţele. Dar dacă nu un palat al memoriei, de ce nu o cabană a memoriei?
>
> Avantajul unei cabane stătea nu în faptul că mi-o puteam imagina în cele mai limpezi şi realiste amănunte – de la poteca înzăpezită de la uşă până la fereastra interioară care apăra de vânturile din Valais –, ci în acela că era un loc pe care aş fi vrut să-l vizitez în repetate rânduri. Condiţia ca un palat al memoriei să funcţioneze precum un depozit de amintiri reorganizate şi regrupate la nesfârşit e ca el să fie o clădire extraordinar de atrăgătoare, fie şi pentru o singură persoană. A trecut un an de când, noapte de noapte, timp de zile, săptămâni şi luni, mă întorc la acea cabană. I-am parcurs scurtele coridoare, atât de familiare, cu treptele uzate şi m-am scufundat în unul sau două, ori poate trei dintre fotoliile pe care, spre avantajul meu, nu le ocupa nimeni.

Aceasta e tehnica în care e „scrisă” cartea. Ea reaminteşte degustătorului de literatură victoriană modalitatea imaginată de Thackeray, aşa-numita *arm-chair method* – strategia prin care, rămânând într-un punct fix, naratorul face ca evenimentele să-i treacă pe dinaintea ochilor. Adoptând această formulă, Tony Judt reuşeşte să transforme „un truc mnemotehnic” într-un „instrument de depozitare”, urmând, cu ochii minţii, harta pensiunii în care, la opt-nouă ani, împreună cu părinţii, a petrecut un concediu în zona franceză a Elveţiei, la Chesières. Acesta e locul care a devenit pentru maturul, nostalgicul, muribundul Tony Judt un *locus amoenus*, paradisul terestru, punctul în care a început iniţierea în viaţă.

Încă din primele pagini ale cărţii devenim martorii uimiţi, şocaţi, îndureraţi ai chinurilor prin care trece bolnavul. Ele sunt descrise nu pentru a cerşi mila, ci pentru a scoate în evidenţă felul în care funcţionează mecanismul memoriei şi suferinţei. Metafora „cabanei” s-a impus de la sine, cu forţa unei imagini incontrolabile, dar încărcată de semnificaţii:

> Nu cred să mă fi gândit, în urmatorii cincizeci de ani, la cabana Chesières altfel decât ca la o plăcută rememorare a unor amintiri vii. Şi totuşi, atunci când am fost diagnosticat, în 2008, cu scleroză amiotrofică laterală şi am înţeles repede că probabil nu voi mai călători niciodată – de fapt, că aş fi foarte fericit dacă aş fi măcar în stare să scriu despre călătoriile mele –, hotelul Chesières mi-a venit instantaneu în minte. De ce?

Răspunzând la această întrebare, Tony Judt ne introduce în labirintul coşmaresc al bolii care avea să-l răpună:

> Însuşirea frapantă a acestei boli neurodegenerative e că-ţi lasă mintea liberă să reflecteze asupra trecutului, prezentului şi viitorului, dar te deposedează încetul cu încetul de orice

posibilitate de a converti reflecţiile în cuvinte. La început, nu mai poţi scrie singur, având nevoie ori de un asistent, ori de o maşină pentru a-ţi înregistra gândurile. Apoi te lasă picioarele şi nu mai poţi face nimic, decât cu preţul unei logistici atât de complicate, încât însuşi faptul de a te mişca devine obiectul atenţiei mai degrabă decât beneficiul pe care îl poate conferi mişcarea.

Apoi începi să-ţi pierzi vocea: nu doar în sensul metaforic al obligaţiei de a vorbi cu ajutorul a diverse mecanisme sau al intermediarilor umani, ci şi la propriu, deoarece muşchii diafragmei nu mai pompează destul aer prin corzile vocale pentru a le oferi suficientă presiune pentru a produce sunete cu sens. În această fază eşti cu siguranţă cvadriplegic şi condamnat la nesfârşite ore de imobilitate tăcută, singur sau în prezenţa altora.

Senzaţia de claustrofobie psihică se transmite instantaneu cititorului, cu atât mai mult cu cât autorul se dovedeşte de-o imbatabilă precizie clinică:

Pentru cineva care vrea să rămână un comunicator de cuvinte şi concepte, acest lucru înseamnă o provocare neobişnuită. Dusă e tabla galbenă, cu instrumentul ei de scris acum inutil. Duse plimbările în parc sau exerciţiile în sala de gimnastică, unde ideile şi secvenţele se aranjează ca într-un fel de selecţie naturală. Duse sunt şi productivele conversaţii cu prieteni apropiaţi – chiar şi la mijlocul evoluţiei bolii, victima gândeşte mult mai repede decât poate forma cuvinte, astfel încât conversaţia însăşi devine parţială, frustrantă şi în cele din urmă conduce la autoînfrângere.

Senzaţia de claustrofobie mentală, de sufocare şi frică acaparează mintea cititorului cu o intensitate incontrolabilă, ca şi cum ai deveni, tu însuţi, prizonierul înfricoşătoarei boli. Redus la condiţia unui creier perfect funcţional, dar aflat în carcasa unui trup neputincios, scriitorul duce o viaţă paralelă. E viaţa generată de gânduri şi imagini din

trecut, care se organizează aproape romanesc în golul nocturn dintre nemişcare şi nesomn:

> Câteva luni după declanşarea boli, mi-am dat seama că în timpul nopţii scriam în minte povestiri întregi. Încercam, fără îndoială, să uit, substituind oilor ţopăitoare complexitatea narativă în speranţa unui efect comparabil. Dar în cursul acestor mici exerciţii, mi-am dat seama că reconstruiam – ca într-un LEGO – segmente întreţesute ale propriului meu trecut pe care nu le-am gândit niciodată ca fiind legate între ele. În sine, asta nu reprezenta o mare izbândă: fluxul conştiinţei – care mă purta de la maşina cu aburi la prima mea lecţie de germană, de la itinerariile bine gândite ale autobuzelor care legau Londra de zona rurală la istoria planificării urbane interbelice – era uşor de canalizat şi de urmărit în tot felul de direcţii interesante. Dar cum aş fi putut să recaptez în ziua următoare acele urme pe jumătate îngropate?

Ceea ce ne oferă Tony Judt nu e însă o proză „modernistă", o transcriere lipsită de rigoare a imaginilor şi scenelor care îi invadează memoria. Din contră, el propune o abordare sistematică, aproape cronologică, a propriei vieţi, readucerea trecutului în prezent şi găsirea de semnificaţii în jocul subiectiv al memoriei şi întâmplării. Cabana elveţiană devine astfel substitutul unei cărţi cu geometrie variabilă, ale cărei file sunt umplute pe măsură ce li se găseşte echivalentul existenţial convenabil:

> De îndată ce ştiu, în linii mari, ce vreau să spun şi ordinea ideală a spunerii, părăsesc fotoliul şi mă duc înapoi la uşa cabanei. De aici îmi refac paşii, de obicei de la primul dulap-depozit – pentru schiuri, de pildă – spre spaţiile mai ample: barul, încăperea unde se ia cina, camera de odihnă, vechea ramă de lemn pentru chei fixată sub ceasul cu cuc, cărţile adunate cam anapoda, înghesuite în spatele scării, şi de acolo într-unul din dormitoare. Fiecare dintre acestea reprezenta un

> punct de plecare al povestirii sau conţinea un exemplu ilustrativ.
>
> Sistemul e departe de-a fi perfect. Suprapunerile sunt inevitabile, iar eu trebuie să fiu sigur că fiecare nouă povestire stabileşte un alt traseu, pentru a evita confundarea cu temele asemănătoare ale unuia mai recent. Astfel, lăsând deoparte primele impresii, nu e prudent să asociezi toate chestiunile legate de nutriţie de o cameră, cele de seducţie sau sex de alta, activitatea intelectuală de o a treia. Cel mai bine e să te bazezi pe microgeografie (acest sertar ţine de acel dulap de pe acel perete), iar apoi să te încrezi în logica mobilei mentale convenţionale de care depindem.

Aceste citate nu sunt doar metafore ale unui fel de a funcţiona al fiinţei umane ajunse într-o situaţie-limită. Ele sunt şi bornele luminoase între care se dezvoltă, în condiţii de excepţionalitate, *gândirea spaţială* a individului. Nu e o exagerare să afirmăm că, în acest caz, strategiile mnemotehnice sunt chiar strategii de supravieţuire, singurele capabile să ofere nu doar garanţie autenticităţii, ci şi să ridice întrebări asupra identităţii celui care acceptă să-şi reconstruiască viaţa din amintiri:

> Mă întreb dacă nu cumva faptul că eşti bărbat poate fi de ajutor: acel tip convenţional de bărbat care, ca medie, e mai priceput la parcarea maşinilor, care-şi aminteşte mai bine aranjamentele spaţiale decât tipul convenţional al femeii care se descurcă mai bine la testele care pretind amintirea persoanelor şi a impresiilor. Copil fiind, mă jucam plimbând o maşinuţă pe harta unui oraş necunoscut, a cărui configuraţie o studiasem mai demult şi superficial. Invers, am fost şi am rămas cu totul străin de cele dintâi însuşiri ale politicianului ambiţios: capacitatea de a naviga la un dineu, amintindu-mi situaţia domestică şi prejudecăţile politice ale tuturor celor prezenţi înainte de a-mi lua bun rămas spunându-le pe numele mic. Trebuie să existe şi pentru asta un instrument mnemotehnic, dar eu n-am dat niciodată peste el.

Odată definit cadrul tragediei, lucrurile se aşază într-o normalitate pe cât de stranie, pe atât de plină de împliniri. E incredibil cât de multe lucruri a putut să facă, într-un an de completă imobilitate, Tony Judt. Simpla lor enumerare te duce la gândul că te afli în faţa unui sănătos închipuit, a cuiva care a reuşit, printr-o voinţă supraumană, să depăşească precara condiţie a omului înfrânt de boală. Nici un lamento, niciun acces de autocompasiune, nicio cădere sub standardele demnităţii umane nu răzbat din cumplitul război dus cu această formă lentă a morţii. Scriitorul e însă mereu la datorie, gata să înregistreze şi să transmită mai departe:

> În momentul de faţă (mai 2010), am încheiat, începând cu momentul instalării bolii, o cărţulie pe teme politice, am ţinut o lectură publică, am scris vreo douăzeci de *feuilletons* în care reflectez asupra vieţii mele şi am dat un număr considerabil de interviuri pe tema studiului complet al secolului XX. Toate acestea se bazează aproape exclusiv pe vizitele mele nocturne în cabana memoriei şi pe eforturile ulterioare de a reda secvenţial şi în detaliu conţinutul acestor vizite. Unele privesc spre interior – începând cu imaginea unei case, a unui autobuz sau a unui om; altele privesc în afară, acoperind decenii de observaţii politice şi angajamente şi continente de călătorii, cursuri şi comentarii.

Toate acestea au fost posibile datorită tehnicii pe care Tony Judt a ştiut s-o imagineze şi s-o dezvolte de-a lungul lungilor nopţi de veghe:

> Au fost, fără îndoială, nopţi în care am stat, relativ confortabil, faţă în faţă cu Rachel Roberts sau doar cu un spaţiu gol: oamenii şi locurile veneau pentru ca imediat să plece. În astfel de ocazii neproductive, nu insist prea mult. Mă retrag la vechea uşă de lemn de la intrare, păşesc în partea muntoasă a lui Bernese Oberland – legând geografia de dorinţa asocierilor copilăreşti – şi mă aşez, oarecum

> morocănos, pe-o bancă. Aici, transformat din micul auditor vinovat şi în transă al lui Rachel Roberts în unchiul de la munte al lui Heidi, îmi petrec orele dintr-un somn în stare de trezie înspre o somnolenţă conştientă – înainte de a mă trezi la realitatea iritantă de a fi reuşit să nu creez, înmagazinez şi amintesc absolut nimic din eforturile nopţii anterioare.

Starea de veghe nu e suficientă pentru a se coagula într-o realitate palpabilă, pentru a produce un text. Mecanismul memoriei se blochează adeseori la limita trecerii dintre cele două stări ale individului – un fel de stări de agregare a sensului. Transcrierea e doar partea finală (despre ale cărei dificultăţi nu e nevoie să vorbim) a unui proces care mobilizează întreaga fiinţă. Coborârea în adâncuri trebuie să corespundă unei reveniri pline de semnificaţii, altminteri ea se reduce la o pură mecanicitate. Conştient de capcana în care se află, scriitorul notează cu acribie fazele întregului proces, oricât de lipsite de sens ar fi acestea:

> Nopţile neproductive sunt frustrante aproape în mod fizic. Fără îndoială, poţi să te consolezi: poţi fi mândru că ţi-ai păstrat sănătatea mentală – unde scrie că mai trebuie să fii şi productiv pe deasupra? Şi totuşi, simt o anumită vină că m-am lăsat copleşit atât de uşor de soartă. Cine s-ar descurca, în aceste împrejurări, mai bine? Răspunsul este, desigur, „un eu însumi mai bun” şi e surprinzător cât de des pretindem să fim o variantă mai bună a ceea ce suntem în acel moment – ştiind cu precizie cât de greu a fost să ajungi atât de departe.

Notaţiile lui Tony Judt sunt o încercare de autoanaliză, conştientizarea unui proces al autocunoaşterii, cu toate riscurile implicate de procese psihice de o asemenea complexitate. El descoperă, în mod aproape material, că există un regim nocturn al memoriei, care nu se conectează întotdeauna la necesităţile regimului diurn. În realitate, cuplul pe care trebuie să-l domine cel aflat în această situaţie-limită este cel al amintirii

şi reamintirii. Cu alte cuvinte, nu e suficient să-ţi aminteşti, trebuie să şi ţii minte ceea ce ţi-ai amintit! Metaforic, această operaţie e mediată de un personaj suplimentar, de unchiul-de-la-munte, cel vizitat de fetiţa Heidi:

> Trebuie notat că unchiul-de-la-munte, etern nemulţumitul meu *alter ego*, nu stă nemişcat, frustrat că nu are vreun scop, la uşa cabanei. Stă şi fumează Gitanes, legănând în mână un pahar de whiskey, răsfoind paginile unui ziar, păşind greoi şi leneş pe străzile acoperite de zăpadă, fluierând nostalgic – şi comportându-se în general ca un om liber. Asta e tot ce poate face în unele nopţi. O reamintire amară a eşecului. Sau doar consolarea ţigării de care-şi aduce aminte.
>
> În alte nopţi mă lovesc pur şi simplu de el: totul funcţionează. Feţele revin, exemplele se potrivesc, sepia fotografiilor revine la viaţă, „totul se conectează" şi în câteva minute am dobândit povestirea, personajele, ilustraţiile şi morala. Unchiul-de-la-munte şi amintirile morocănoase ale lumii pe care am pierdut-o nu mai cântăresc nimic: trecutul mă împresoară împreună cu tot ce am nevoie.

Trecutul ca realitate materială: cel care se raportează la imaterialitatea lumii a trecut şi el, de fapt, într-o altă ordine a fiinţei. Spaţiul nu mai există, pentru Tony Judt, decât ca imagine, iar temporalitatea e o formulă de a-şi descrie propria neputinţă. Prezentul e inutil, pentru că e legat de inactivitate, pe când trecutul e plin de promisiuni şi materialitate. E adevărat, lucrurile sunt mai complicate decât par, deoarece trecutul nu e liniar:

> Dar care trecut? Micile istorii care prind contur în mintea mea în timp ce stau învăluit în întunericul nopţii nu seamănă cu nimic din ceea ce am scris până acum. Prin cerinţele ultraraţionale ale profesiei mele am fost întotdeauna un „raţionalizator": din toate clişeele despre „Istorie", cel care m-a atras cel mai mult a fost aserţiunea că suntem doar nişte filosofi care predau cu exemple. Cred în continuare că acest

> lucru e adevărat, deşi mă văd făcând-l acum pe un alt drum, indirect.
>
> În vremurile de demult mă imaginam în postura unui Gepetto literar, aducând la viaţă mici Pinocchio ai afirmării şi demonstraţiei, dând viaţă prin plauzibilitatea construcţiei lor logice şi spunând adevărul în virtutea onestităţii necesare a părţilor lor distincte. Dar lucrările mele mai noi au o calitate mai *inductivă*. Valoarea lor rezidă într-un efect esenţialmente impresionist: succesul cu care am îngemănat, împletindu-le, privatul şi publicul, deducţia şi intuirea, reamintirea şi simţirea.

Ceea ce rezultă din acest proces întortocheat şi chinuitor e tot un fel de „minciună”, de aproximare a adevărului, tot un „băiat de lemn”, un Pinocchio al cărui rol e să stabilească genul proxim şi diferenţele specifice ale demersului. Exemplele alese de Tony Judt pentru a-şi ilustra afirmaţiile se referă la două categorii de „reconstrucţii” narative. Cea dintâi este „Austeritate”, o panoramă din perspectiva sărăciei, a vieţii în Anglia în anii de după al Doilea Război Mondial, despre care autorul afirmă c-ar fi scrisă în felul în care Karl Kraus scria despre Viena: „aluziv, sugestiv, chiar prea uşor pentru conţinutul grav”. Alte foiletoane (cum le defineşte autorul) sunt compuse într-o notă strict personală, afectivă, contrabalansând tendinţa de a fi prea abstract, prea implicat în chestiunile sociale. Intenţia şi realizarea găsesc în text locul geometric ideal: nici prea teoretizante, nici prea impersonale, ci focalizate pe descoperirea „contururilor îngropate” ale amintirii.

Şi totuşi, în ciuda tuturor acestor elemente, ceea ce iese la suprafaţă e un portret surprinzător, din care se observă nu doar ceea ce pictorul a făcut vizibil, ci şi potenţialităţile neexplorate ale modelului:

> Parcurgând aceste *feuilletons*, cred că sunt izbit de ceea ce aş fi putut deveni. Cu multe decenii în urmă am fost sfătuit să

> studiez literatura; istoria, mi-a sugerat un învăţător înţelept, ar fi venit prea în întâmpinarea instinctelor mele, îngăduindu-mi să fac lucrurile mai uşoare. Literatura – şi îndeosebi poezia – m-ar fi obligat să găsesc în interiorul meu cuvinte nefamiliare şi stiluri cu care aş fi putut să-mi descopăr anumite afinităţi. N-aş putea spune cu mâna pe inimă că regret că n-am urmat acel sfat: obiceiurile mele intelectuale conservatoare m-au slujit destul de bine. Cred totuşi că ceva s-a pierdut.

Această constatare de ordin general reprezintă pretextul de a încerca un portret în linii mari al propriei „protoistorii", o recădere în trecutul inevitabil edulcorat al lumii apuse: „Mi-am dat seama în felul acesta că, în copilărie, observam mult mai mult decât înţelegeam. Probabil că aşa fac toţi copiii, iar în acest caz ceea ce mă deosebeşte e doar împrejurarea pe care mi-a oferit-o starea catastrofică a sănătăţii de a recupera acele observaţii într-o manieră consistentă. Şi totuşi mă întreb. Când oamenii mă chestionează «Dar cum îţi aminteşti *mirosul* autobuzului de pe Linia Verde?» sau «Cum se face că amintirea hotelurilor franceze de ţară ţi s-a păstrat în detaliu?», înseamnă că un anumit fel de mici cabane ale memoriei sunt deja pe cale să fie construite".

Primejdia – pe care Tony Judt se străduieşte constant s-o alunge – e ca memoria să funcţioneze ca o entitate în sine, ca un mecanism autoreproducător. În faţa acestei posibilităţi, istoricul îşi ia măsurile de precauţie necesare: „Nimic nu poate exista în afara adevărului. Am trăit doar acel trecut al copilăriei, legându-l poate de alte părţi din mine însumi mai mult decât sunt obişnuiţi s-o facă alţi copii, dar, cu siguranţă, fără a-l repoziţiona imaginativ în memoria mea pentru a le da o întrebuinţare viitoare. Am fost, fără îndoială, un copil singuratic şi mi-am ţinut gândurile pentru mine. Dar asta nu mă particularizează în niciun fel. Dacă amintirile mi-

au revenit atât de impetuos în ultimele luni, cred că motivul e altul”.

În acest punct, istoricul Tony Judt preia iniţiativa memorialistului involuntar, explicând în ce fel profesia a creat o structură mentală predispusă exact acestui gen de activităţi:

> Avantajul meseriei mele e că ai întotdeauna o poveste în care poţi insera exemple, amănunte, ilustrări. Ca istoric al lumii postbelice, amintindu-mi în autointerogări tăcute propria viaţă aşa cum a fost trăită, am avantajul unei naraţiuni care conectează şi înfrumuseţează amintiri altminteri disparate. Vorbind pe şleau, ceea ce mă diferenţiază de alţii care – aşa cum sugerează corespondenţa mea recentă – au amintiri asemănătoare e faptul că există o mulţime de întrebuinţări pe care i le pot da. Fie şi pentru acest lucru şi mă consider un om foarte norocos.

Iată, aşadar, că şi în împrejurări de un dramatism extrem, autorul nu-şi poate reprima aspiraţia de-a face istorie – istorie personală. Intelectualul nu adoarme nicio clipă, furnizându-i părţii în suferinţă a fiinţei sale materia primă a meditaţiei. În ciuda împrejurărilor, această parte a identităţii pare cel mai bine pregătită pentru a înfrunta eternitatea. E o lecţie la care ar trebui să medităm: ce rămâne în urma noastră e doar ceea ce memoria decide să ne pună la îndemână atunci când ne-a fost luat totul. Caracterul testamentar nu e doar vizibil, ci parte a însăşi ceea ce ultimul Judt a decis că merită să rămână în urma sa:

> Ar putea să pară o culme a prostului gust ca un bărbat de şaizeci de ani, cu o familie tânără, lovit de o boală degenerativă incurabilă, din cauza căreia urmează să moară în scurtă vreme, să vorbească de noroc. Dar la mijloc e vorba de altceva decât o formă a norocului. A cădea pradă unei boli neuromotorii înseamnă cu siguranţă a-l fi ofensat cândva pe Dumnezeu, şi nu mai e nimic de spus. Dar dacă trebuie să suferi în felul acesta, mai bine să ai un cap bine înzestrat:

> plin de lucruri reciclabile şi multifuncţionale, uşor de asumat de o minte predispusă la analiză. Tot ceea ce lipsea era un dulap pentru a depozita toate acestea. Faptul că am fost norocos să-l găsesc între plasele de pescuit ale vieţii mi se pare un lucru apropiat de fericire.

Aceste lucruri, scrise în luna mai 2010, când Tony Judt mai avea de trăit vreo nouăzeci de zile, sunt mai mult decât un testament: ele sunt o cutremurătoare declaraţie de conştiinţă a unui intelectual implicat. Umbra istoricului se ridică în aceste momente tragice pentru a pune ordine în ceea ce părea a fi pierdut pentru totdeauna. Tony Judt nu se consideră un om excepţional. Întregul său demers e bazat pe credinţa că împrejurările vieţii au o importanţă covârşitoare în croirea destinului individual. Aşa se explică refacerea secvenţială a vieţii, prinsă în capitole în care cronologicul şi tematicul alcătuiesc o armătură indestructibilă. În final, într-o notă melancolică al cărei înţeles nu scapă nimănui, Tony Judt ne oferă, în chip de bun rămas, un *envoi* în tradiţia baladescă franceză, o declaraţie de dragoste faţă de Elveţia, ţara în care se află „cabana memoriei" care l-a ajutat să ne restituie urmele inefabile ale existenţei sale. Silueta lui Hans Castorp se apropie de noi încă o dată, făcându-ne prietenos cu mâna. Poate pentru ultima oară.

Capitolul cel mai greu de îndurat (acesta e cuvântul: îndurat) e cel care deschide, de fapt, seria confesiunilor. Cred că n-am mai citit ceva atât de atroce de la *Însemnările unui nebun* ale lui Gogol sau dostoievskienele *Însemnări din subterană*. Cu o diferenţă majoră: în cazurile citate era vorba de ficţiune, pe când la Tony Judt ne aflăm în plin infern trăit cu ochii deschişi. Delirurile lui Poprişcin sunt urmarea unor frământări interioare care conduc, inevitabil, la nebunie, adică la anihilarea totală a raţiunii fiinţei umane: „De ce mă chinuie? Ce le pot da eu? Doar

n-am nimic la sufletul meu. Nu mai pot, nu mai sunt în stare să îndur toate chinurile lor; capul îmi arde şi totul se învârte dinaintea ochilor. Salvaţi-mă! Luaţi-mă de-aici! Daţi-mi o troică iute ca viforul!”[2].

Nici revolta anarhistă a „paradoxalistului” din micro-romanul lui Dostoievski nu e scutită de sugestia distrugerii lumii prin forţa devastatoare a maladiei: „Sunt un om bolnav... Sunt un om rău... Un om lipsit de farmec... Cred că sunt bolnav de la ficat...”. Din nefericire, la Tony Judt, toate acestea au un aspect clinic cât se poate de real. Situaţia sa intră în categoria *clear and present danger*, iar autorului nu-i rămâne decât să consemneze, cu o detaşare atroce, stadiile unei suferinţe iremediabile. Tonul alb, neimplicat, deloc literaturizant al confesiunii induce însă – *et pour cause!* – o tensiune insuportabilă, născută din combinaţia dintre identificarea detaliului medical şi asumarea stării de suferinţă:

> Sufăr de un o boală neuronală motorie, în cazul meu o variantă a sclerozei amiotropice laterale (SAL): boala Lou Gehrig. Bolile neuronale motorii nu sunt ceva rar: boala Parkinson, scleroza multiplă şi o varietate de boli de mai mică gravitate fac parte din aceeaşi familie. Ceea ce e neobişnuit în cazul SAL – cea mai puţin comună din această familie a bolilor neuromusculare – este că, în primul rând, nu se pierd simţurile (o binecuvântare discutabilă) şi în al doilea că nu e dureroasă. În contrast cu oricare altă boală gravă sau mortală, ţi se dă libertatea să contempli în voie şi cu un minim disconfort progresia catastrofică a propriei tale deteriorări.

Stilul direct al mărturisirii, renunţarea la orice fel de iluzii privind vindecarea şi absenţa totală a strategiilor amânării ne trimite încă de la primele faze într-un regim al severităţii absolute. Nu-ţi trece prin minte că fie şi cel mai neînsemnat cuvânt ar putea fi pus sub semnul dubiului.

Confesiunea e cu adevărat o spovedanie, dar o spovedanie care arată nu disperarea celui bolnav, ci curajul nemaiauzit de a-şi înfrunta destinul. Vocea care vorbeşte e calmă, nepasională, implacabilă:

> SAL e o formă progresivă de puşcărie, fără dreptul la graţiere. Mai întâi pierzi capacitatea de a-ţi folosi unul sau două degete; apoi, un membru; apoi, şi aproape inevitabil, toate patru. Muşchii trunchiului decad până aproape de letargie, ceea ce creează o problemă din punctul de vedere al digestiei, dar e şi o ameninţare la adresa vieţii, deoarece, la început, respiraţia devine dificilă şi, finalmente, imposibilă fără ajutor exterior, printr-un aparat sub forma unui tub cu pompă. În formele extreme ale bolii, asociate cu disfuncţii ale neuronilor motorii superiori (restul corpului fiind condus de aşa-numiţii neuroni motorii inferiori), înghiţitul, vorbirea şi chiar controlul fălcii şi al capului devin imposibile. Nu sufăr (încă) de acest aspect al bolii, deoarece n-aş fi capabil să dictez acest text.

Nu ştii ce te înfioară mai mult la lectură: boala în sine ori directitudinea brutală cu care e descrisă. Absenţa iluziei – fie şi una circumstanţială – îl transformă pe cititor într-un martor în egală măsură implicat şi neputincios. Singurul lucru care-ţi rămâne e să iei act de oroarea la care împrejurările te-au făcut părtaş ori măcar participant mut. Boala nu i-a dat pacientului nicio şansă, iar povestea suferinţei îl reduce pe lector la postura unui receptor neputincios al tragediei la care ia, în felul acesta, parte:

> În faza actuală de involuţie, sunt practic cvadriplegic. Îmi pot mişca puţin mâna dreaptă şi pot să-mi aduc braţul stâng câţiva centimetri peste piept. Picioarele, deşi se îndoaie când sunt ridicate cât să-i îngăduie infirmierei să mă mute de pe un scaun pe altul, nu pot să-mi suporte greutatea şi doar într-unul a mai rămas o mişcare autonomă. Astfel încât atunci când picioarele sau braţele sunt puse într-o anumită poziţie,

> rămân aşa până le mişcă cineva. Acelaşi lucru e valabil pentru trunchi, cu consecinţa că din cauza presiunii şi inerţiei, durerea de spate constituie o iritare cronică. Neputând să-mi folosesc braţele, nu mă pot scărpina dacă am vreo mâncărime, nu pot să-mi potrivesc ochelarii, să înlătur firimiturile de mâncare dintre dinţi şi nimic altceva – aşa cum ne dăm seama după un moment de reflecţie – din ce facem fiecare dintre noi de nenumărate ori pe zi. Ca să mă exprim reţinut, sunt absolut dependent de amabilitatea străinilor (şi a oricui).

Nu ai ce să spui, nu ai cum să comentezi aceste fraze, care transcriu cu o detaşare incredibilă o tragedie care nu are în ea nimic înălţător. Boala – aşa cum o vedem acţionând, cinic şi nemilos, în cazul lui Tony Judt –, nu ne învaţă nicio lecţie. Nu e nimic pedagogic şi nimic întremător în suferinţa de acest tip. E doar răzbunarea aparatului locomotor asupra minţii şi spiritului. Din acest motiv, nu se poate vorbi de o confruntare, de o „luptă cu boala sau cu moartea", ci de o înspăimântătoare înaintare, pas cu pas şi zi cu zi, a esenţei umane în direcţia neantului. Tony Judt e primul care a înţeles evoluţia şi consecinţele bolii şi se abţine de la orice fel de speculaţie, neurmărind nici să câştige compasiunea cititorului, nici să-şi autoinducă vreun sentiment, fie el şi unul de autocompătimire sau vreo falsă speranţă:

> În timpul zilei pot măcar cere să fiu scărpinat, mişcat, pot cere să beau sau să mi se mişte după voie membrele – deoarece nemişcarea forţată timp de mai multe ore nu e doar inconfortabilă din punct de vedere fizic, ci e şi aproape intolerabilă din punct de vedere psihologic. Nu în sensul că-ţi pierzi dorinţa de a te scărpina, de a te apleca, de a sta în picioare sau aşezat sau de a fugi, sau chiar de a face exerciţii. Dar atunci când îţi vine dorinţa, nu poţi face nimic – nimic – în afară de a găsi un mic înlocuitor sau de a găsi o modalitate de a suprima gândul şi amintirea musculară care-l însoţeşte.

Oricât ţi-ai căuta cuvintele, o astfel de stare nu poate fi numită decât într-un singur fel: coşmarescă. Cu toate acestea, Tony Judt continuă să gândească şi să-şi transforme gândurile în cuvinte. Ceea ce ne-a comunicat până acum e doar partea vizibilă a aisbergului-coşmar. Adevăratul blestem se desfăşoară în regim nocturn – de altfel, acest capitol atroce al cărţii e intitulat „Night" („Noapte"), prin omisiunea articolului (ca de altfel, la toate celelalte secvenţe care evocă trecutul), pentru a-i da un caracter abstract şi generalizator. Abia când rămâne singur cu sine, în tăcere şi nemişcare, scriitorul ridică vălul de pe ultima redută a suferinţei şi disperării:

> Iar apoi vine noaptea. Amân plecarea în pat până în ultimul moment, când îngrijitoarea mea trebuie să meargă să doarmă. Odată ce am fost „pregătit" pentru culcare, sunt dus în dormitor cu căruciorul în care mi-am petrecut ultimele optsprezece ore. Sunt manevrat cu oarecare dificultate înspre pat (în ciuda înălţimii, greutăţii şi volumului mele reduse, sunt încă destul de greu pentru a fi mişcat chiar şi de un bărbat puternic). Sunt aşezat în sus într-un unghi de o sută zece grade şi fixat pe poziţie cu ajutorul prosoapelor îndoite şi al pernelor, cu piciorul stâng întors în afară, ca-ntr-o poziţie de balet, pentru a contrabalansa tendinţa lui de a se întoarce spre interior. Operaţia necesită o mare concentrare. Dacă îngădui vreunuia din membre să fie aşezat într-o poziţie greşită sau dacă nu insist îndeajuns pentru a avea trunchiul aliniat cu grijă împreună cu picioarele şi capul, în timpul nopţii am să sufăr caznele infernului.
>
> Apoi sunt acoperit, cu mâinile aşezate deasupra păturii, în aşa fel încât să-mi confere iluzia mobilităţii, dar acoperit totuşi – ca tot restul corpului – deoarece acum sufăr de o senzaţie permanentă de frig. Sunt scărpinat încă o dată de sus până jos în zecile de locuri unde simt mâncărimi; aparatul de respirat Bi-Pap din nas îmi e potrivit suficient de strâns, la un nivel necesar de disconfort, astfel încât să existe siguranţa că nu alunecă în timpul nopţii; mi se scot ochelarii... şi zac astfel: ţeapăn, miop şi nemişcat ca o mumie modernă, singur

în închisoarea mea trupească, însoţit pentru tot restul nopţii numai de gândurile mele.

Acest ceremonial pe jumătate tehnic, pe jumătate macabru te poartă cu mintea la o altă povestire clasică, *Îngropat de viu* a lui Edgar Allan Poe, al cărei final ar fi putut fi folosit drept introducere la cutremurătorul capitol al lui Tony Judt:

> Vine o vreme în care, chiar şi pentru ochiul nepărtinitor al raţiunii, lumea aceasta, a sărmanei noastre omeniri, poate ajunge asemenea iadului, dar închipuirea omului nu e o *Carathis* ca să-i poată cerceta nepedepsită peşterile toate. Vai! Legiunea fioroasă a spaimelor sepulcrale nu poate fi privită numai ca o nălucire. Dar asemenea demonilor cu care Afrasia călătorea pe Oxus, ea trebuie să doarmă sau să ne sfâşie! Trebuie lăsată în voia somnului ei sau altfel suntem sortiţi pieirii[3].

La autorul de secol XIX, experienţa se termină cu bine. La contemporanul nostru, ea reprezintă anticamera tragediei. Chiar dacă singurătatea nu e absolută – pacientul poate cere ajutor printr-un microfon aflat la îndemână –, ispita de a scăpa din prizonieratul întunericului devine ea însăşi o sursă de tortură:

> În stadiile timpurii ale bolii, tentaţia de a chema în ajutor era aproape irezistibilă: fiecare muşchi simţea nevoia să se mişte, fiecare părticică a pielii să fie scărpinată, vezica urinară găsea mijloace misterioase de a se umple în timpul nopţii şi cerea să fie uşurată, şi simţeam în general o nevoie disperată de lumină, companie şi confortul simplu al contactului uman. Acum, am învăţat totuşi cum să mă descurc fără toate acestea, găsind alinare şi sprijin în propriile mele gânduri.

Faptul că, treptat, cu eforturi supraomeneşti, Tony Judt ajunge să-şi concentreze atenţia asupra întâmplărilor trecutului nu ne ajută să uităm totuşi

de situaţia îngrozitoare în care a fost obligat să supravieţuiască în tot acest interval. De altfel, scriitorul face acest exerciţiu de imaginaţie în locul nostru, iar ceea ce ni se transmite e un sentiment de profund inconfort existenţial şi milă neputincioasă:

> Întrebaţi-vă cât de des vă mişcaţi în timpul nopţii. Nu mă gândesc la faptul de a vă deplasa (de exemplu, să mergeţi la baie, dar şi asta): ci cât de des mişcaţi o mână sau un picior; cât de frecvent vă scărpinaţi diverse părţi ale trupului înainte de a adormi; cum vă schimbaţi, în mod inconştient, uşor, poziţia pentru a găsi una confortabilă. Imaginaţi-vă pentru un moment că, în loc de toate acestea, aţi fi obligaţi să staţi absolut nemişcaţi pe spate – o poziţie care nu e nici pe departe cea mai bună pentru somn, dar singura pe care o pot suporta – timp de şapte ore în şir şi obligat să găsiţi modalităţi prin care acest calvar să fie suportabil nu doar pentru o noapte, ci pentru tot restul vieţii.

Lectura participativă devine, pe neobservate, o lectură toxică. Te sufoci la simpla parcurgere a cuvintelor. Mintea nu poate accepta acest tip de prizonierat de-o cruzime inimaginabilă, în care suferinţa fizică şi tortura morală alcătuiesc un cuplu infernal, gata să-l suprime pe cel prins în această menghină cinică. Pentru a amâna deznodământul – singurul lucru la care poate spera –, omul trebuie să inventeze strategii ale supravieţuirii. O supravieţuire în egală măsură fizică şi mentală, de vreme ce ambele paliere ale fiinţei umane sunt în egală măsură primejduite:

> Soluţia mea a fost să derulez gândurile, fanteziile, amintirile, pseudoamintirile şi alte lucruri de acest fel din viaţa mea până când dau de evenimente, oameni sau povestiri pe care le pot folosi pentru a-mi abate mintea de la corpul în care e închisă. Aceste exerciţii mentale trebuie să fie suficient de interesante pentru a-mi menţine atenţia şi pentru a mă purta dincolo de insuportabila mâncărime a urechii mele interne

> sau a părţii de jos a spatelui; dar ele trebuie să fie şi destul de plicticoase şi predictibile pentru a-mi sluji drept un preludiu de nădejde şi încurajare pentru a adormi. Mi-a luat un oarecare timp până să identific acest proces drept o alternativă viabilă la insomnie şi disconfort fizic, şi el nu e în niciun caz infailibil. Adeseori sunt însă uimit, când reflectez asupra subiectului, de cât de pregătit sunt să trec noapte după noapte, săptămână după săptămână, lună după lună, prin ceea ce fusese cândva o insuportabilă tortură nocturnă. Mă trezesc în exact poziţia, starea de spirit şi starea de disperare suspendată în care am mers la culcare – ceea ce, în împrejurările date, poate fi considerat o izbândă remarcabilă.

Nu mai puţin remarcabilă e forţa de a ne face părtaşi ai acestui coşmar a lui Tony Judt însuşi. Situaţia descrisă, ca şi consecinţele asupra celor din jur, au o certă notă kafkiană – pe care Tony Judt o şi evocă, de altfel. Nu e vorba doar de profundul disconfort ambiental, ci de absurdul unei existenţe în care „chiar şi cei mai bine intenţionaţi şi cei mai generoşi prieteni şi rude nu pot spera să înţeleagă sentimentul izolării şi al prizonieratului pe care această boală le impune victimelor sale”. Starea permanentă de neputinţă devine, inevitabil, echivalentul „unei condamnări la moarte”. Noaptea e, aşadar, o anticameră a infernului, iar dimineţile echivalează cu precaritatea confuz-reconfortantă a purgatoriului petrecut într-un scaun cu rotile.

Strategia îmbrăţişată de victima metamorfozată, asemenea lui Gregor Samsa, într-o vietate neputincioasă, e să-şi imagineze că nopţile nu diferă întru nimic de intervalul petrecut la lumina zilei. Teoretic, acest lucru ar fi posibil: dacă ar găsi parteneri care să-l urmeze în activităţile nocturne. Din nefericire, practic nu se poate, astfel încât tot ce i-a rămas a fost să descopere în propria fiinţă „acel mecanism de supravieţuire despre care oamenii normali doar citesc în relatările despre dezastrele naturale sau celulele de izolare”.

Memoria bună l-a ajutat să treacă mai uşor peste calvarul nopţilor de nemişcare şi chin, dar nu i-a putut reda pe de-a-ntregul certitudinea că încă e o persoană vie:

> Nu e nicio binecuvântare în a fi închis într-un costum de fier, rece şi nemilos. Plăcerile agilităţii mentale sunt mult supraestimate, în mod inevitabil – aşa cum mi se pare mie acum – de acelea care nu depind în exclusivitate de ea. Acelaşi lucru se poate spune despre încurajările binevoitoare de a căuta o compensaţie nonfizică neajunsurilor fizice. Asta nu duce la nimic. Ce e pierdut e bun pierdut şi nu câştigi nimic dacă-i dai un nume mai agreabil. Nopţile mele sunt interesante: dar m-aş descurca şi fără ele.

Această concluzie înspăimântătoare nu înseamnă o cădere a cortinei, ci ridicarea ei peste universul fascinant al devenirii umane şi intelectuale a unei figuri de primă mână a vieţii intelectuale occidentale din ultimii douăzeci de ani. Alcătuită din capitole independente, cartea reface, ca într-un puzzle, o existenţă şi explică un destin. Modalitatea aleasă de Tony Judt e aceea a plonjeului memorialistic dinspre prezent spre trecut, prin construirea unor medalioane pline de mişcare şi substanţă, îngrădite în rama micilor fabule morale care dau seama de universul mental al scriitorului. Capitolul „Austerity”, de pildă, dedicat vieţii cotidiene în Marea Britanie în anii de după al Doilea Război Mondial, ani ai sărăciei, ai apartamentelor proaste şi neîncălzite, ai şomajului şi ai unui cenuşiu atotcuprinzător, de doliu postimperial, nu debutează cu evocarea scenelor propriu-zise, ci este pregătit de un mic episod contemporan, o succesiune de scene şi consideraţii făcute din perspectiva locuitorului din Manhattanul mileniului al III-lea:

> Soţia mea le cere cu toată seriozitatea celor de la restaurantele chinezeşti să aducă mâncarea în cutii de carton.

> Copiii mei sunt deprimant de informaţi asupra schimbărilor climei. Familia noastră e una preocupată de problemele de mediu: după gustul lor, eu sunt o relicvă de dinainte de Adam şi Eva, din epoca inocenţei ecologice. Dar cine-şi târşeşte picioarele prin apartament stingând luminile şi verificând robinetele? Cine e partizanul metodei fă-şi-repară într-o epocă a înlocuirilor instantanee? Cine reciclează rămăşiţele şi păstrează cu grijă învelitoarele vechi de hârtie? Fiii mei îşi avertizează încetişor prietenii: tata a crescut în sărăcie. Nici vorbă, îi corectez: am crescut în austeritate.

Evocarea funcţionează, astfel, şi ca explicaţie a evoluţiei intelectuale şi caracteriale, dar şi a opţiunilor de stânga ale scriitorului. Aceste banale secvenţe domestice sunt mai grăitoare decât un întreg tratat despre schimbarea vremurilor şi despre hăul ce separă mentalitatea europeanului peste care a trecut istoria de generaţia care a cunoscut doar binefacerile prosperităţii ascendente a ultimelor patru decenii. În aceeaşi categorie se înscriu capitolele despre „Hrană”, „Maşini”, despre cartierul din sud-vestul Londrei, Putney, unde familia Judt a locuit între 1952 şi 1958, precum şi admirabilele pagini despre autobuze („The Green Line Bus”), precum şi cele despre călătoriile, în compania familiei, în străinătate, cu maşina ori feribotul.

O valoare specială o are întreaga parte a doua a cărţii, dedicată anilor de şcoală şi experienţelor politice şi universitare. Intervalul petrecut în Israel, într-un kibbutz, se va dovedi esenţial pentru configurarea viitorului intelectual: pe de-o parte, i-au consolidat convingerile de stânga, pe de alta, l-au îndepărtat definitiv de aspiraţiile sionismului. Cunoaşterea „de la faţa locului” a evenimentelor din anul 1968, în Franţa revoltelor studenţeşti, i-a conferit necesara distanţă faţă de orice pretenţie de „iluminare” şi „revoluţionarism”.

Trebuie menţionate, neapărat, secvenţele de la începutul anilor ’80, anii adevăratei maturizări

politice, petrecută în urma contactelor cu intelectualii critici din Cehoslovacia. Dintr-un capriciu sau – cum cu umor spune autorul – pentru a-şi înfrânge „criza de la mijlocul vieţii”, Tony Judt decide să înveţe limba cehă. În felul acesta, el descoperă nu doar o lume necunoscută (Europa de Est), ci şi cât de ignorantă era intelectualitatea occidentală faţă de ceea ce se petrecea dincolo de Cortina de Fier. Nepăsarea şi dezinformarea i s-au părut a fi cele două identităţi ale unei categorii de oameni egolatri, naivi şi incapabili să înţeleagă realitatea, complăcându-se în papagalicirea dogmelor preluate din cărţi simplificatoare şi din conferinţe în care nu se comunică, de fapt, nimic.

Ţine de predestinare faptul că, în cele din urmă, Tony Judt a ajuns la New York. După ce, cu câţiva ani înainte, trecuse prin experienţa iniţiatică a străbaterii Statelor Unite, de la Est la Vest, într-o maşină, după ce a văzut, cu propriii ochi, măreţia peisajului şi diversitatea oamenilor, a ajuns la concluzia că destinul său e unul de newyorkez, de cetăţean pe care nu-l ia nimic prin surprindere, capabil să reacţioneze dezinvolt la cele mai neaşteptate şi bizare situaţii. Inclusiv la cele care-i definesc identitatea politică:

> Ca progenitură a unor evrei autoeducaţi, crescuţi în umbra Revoluţiei Ruse, am dobândit de la o vârstă fragedă o familiaritate superficială cu textele marxiste şi istoria socialistă – suficient cât să mă vaccineze împotriva acceselor mai viguroase ale Noii Stângi a anilor ’60, determinându-mă să rămân cu fermitate în tabăra social-democraţiei. Astăzi, ca „intelectual public” (o etichetă inutilă ea însăşi), sunt asociat cu ceea ce a mai rămas din stânga.
>
> Dar în interiorul universităţii, mulţi colegi văd în mine un dinozaur reacţionar. Nu e de mirare: predau moştenirea textuală a unor europeni morţi demult; am puţină toleranţă pentru „autoexprimare” ca substitut al clarităţii; văd în efort un substitut debil al realizării; îmi învăţ discipolii să fie dependenţi în primul rând de fapte, nu de „teorie”; şi privesc

cu scepticism mult din ceea ce trece azi drept învăţământ istoric. După moravurile academice dominante, sunt un conservator incorigibil. Deci cum stau lucrurile?

Într-adevăr, cum stau? Probabil că ele stau ca întotdeauna: între sublim şi indeterminare, între tăcere şi spaimă, între avânt şi retractilitate, între confuzie şi speranţă. Ultimii ani din viaţa lui Tony Judt au ilustrat, cu un neobosit patos al cunoaşterii, cu disperarea celui contrariat în convingeri, această ipostază a intelectualului public. Scrisul său poartă o dublă mărturie: a competenţei şi a speranţei că politicul va găsi o soluţie provocărilor istorice. Opţiunea sa pentru social-democraţie nu e însă decât schiţa unui eşec previzibil. Ea reprezintă, mai degrabă, o încercare patetică de a impune o ordine subiectivă în haosul lumii decât un tratat despre sursele profunde ale răului. Dar oare n-au fost tocmai acestea motivele care l-au dus pe Platon la concluzia că poeţii trebuie alungaţi din cetate?

1. În curs de apariţie la Editura Polirom.
2. „Însemnările unui nebun”, în N.V. Gogol, *Opere*, vol. II, traducere de Emil Iordache, Editura Polirom, Iaşi, 2001, p. 213.
3. „Îngropat de viu”, în E.A. Poe, *Scrieri alese*, traducere de Ion Vinea, Univers, Bucureşti, 1979, p. 475.

III

Europa Centrală şi tradiţia uitării

Adriana Babeţi: Să începem chiar cu biografia dumneavoastră…

Marius Lazurca: Prima întrebare, pe care i-am adresat-o şi lui Michael Heim, ar fi câte limbi vorbiţi.

Tony Judt: Probabil că lui Michael i-a luat vreo jumătate de oră să răspundă… În privinţa limbilor străine, nu sunt supradotat ca el. De unde să încep?

Un lucru pe care nu-l fac niciodată este să vorbesc despre mine. Sunt sigur că nu e subiectul cel mai interesant. M-am născut la Londra în 1948, într-o vreme când Londra era încă, din multe puncte de vedere, un oraş al secolului al XIX-lea. Marile schimbări urmau să se producă în Europa Occidentală abia în anii ’50. Dintr-un anumit punct de vedere, aşadar, oricine îşi aminteşte de Londra – sau de Parisul – anului 1945 îşi aminteşte, de fapt, de un oraş în care amprenta modernităţii nu era încă evidentă. Acesta este şi motivul pentru care, atunci când vorbesc despre istoria europeană a secolului XX, mă simt un bizar produs al unei epoci mult anterioare. Câteodată am chiar impresia că îmi amintesc evenimente trecute la care nu am participat niciodată.

Mama s-a născut tot la Londra, iar tatăl meu, la Antwerpen, în Belgia. Toţi bunicii mei sunt originari din Europa de Est. Din partea tatălui, din Polonia, de lângă Varşovia, şi din Lituania. Aceşti bunici s-au întâlnit la Antwerpen. E o poveste tipic evreiască, a unor oameni care, în jurul anilor 1900-1905, părăsesc ceea ce era pe atunci Polonia rusească şi Lituania rusească. Bunicul meu fusese concentrat în armata rusă şi dezertase în timpul

războiului ruso-japonez din 1904, reuşind apoi să ajungă la Antwerpen. Aceasta este varianta oficială a familiei. Există şi o variantă neoficială, a bunicii (care nu era evreică), dar nu voi insista asupra ei. De partea cealaltă, bunicul era rus, tot evreu, iar bunica provenea din Moldova de Răsărit, la vest de Chişinău.

Adriana Babeţi: Din Basarabia.

Tony Judt: Da, între Basarabia şi Moldova. Nu ştiu exact, pentru că nu a prea vorbit despre aceste lucruri. A fugit aproximativ în perioada Pogromului de la Chişinău, la începutul secolului. A ajuns împreună cu familia la Londra. Mama s-a născut deci la Londra, însă eu sunt şi nu sunt englez. În America toţi mă cred englez pentru că am studiat la Cambridge, ceea ce înseamnă că ar trebui să fiu englez de cel puţin zece generaţii – ca să mergi la Cambridge, trebuie să fi venit în Anglia odată cu William Cuceritorul! Aşadar, sunt foarte ne-englez, cu toate că sunt şi englez printre altele. Un prim sentiment, deci, al numeroaselor mele identităţi posibile… Mă interesează istoria evreilor şi, tânăr fiind, am fost un înfocat practicant al cultului mozaic; am şi petrecut o perioadă de timp în Israel. Am studiat la Cambridge şi la Paris. Şcoala Normală Superioară a fost o experienţă extraordinară: chiar dacă nu m-am dedicat întru totul studiului, am învăţat o mulţime de lucruri despre maoism în 1969-1970, marea epocă a intelectualilor de stânga de după ’68. Întors la Cambridge, am predat istoria Franţei, apoi mi-am dat seama că aş vrea să văd lumea, aşa că m-am mutat la Berkeley, California, pentru doi ani, apoi la Oxford pentru şapte ani. După aceea am ajuns la New York, unde locuiesc şi în prezent. În anii ’80 au început să mă preocupe şi alte părţi ale Europei în afara Franţei fiindcă, în mod întâmplător, am intrat în legătură cu opoziţia cehă: Jan Kavan şi alţii, care trăiau în Londra prin anii ’81-’82.

Mi-am dat seama că nu ştiam suficiente lucruri despre Europa Centrală pentru cineva a cărui familie venea din Europa Centrală. Mi-am făcut timp să învăţ limba cehă, să mă reorientez ca istoric, deplasându-mi interesul spre acest spaţiu. Credeam, de asemenea – şi încă mai cred –, că istoria Franţei era predată într-un mod foarte plicticos; exista o obsesie a istoriei sociale în sens structuralist. Am lăsat deoparte istoria Franţei şi m-am concentrat asupra Europei Centrale, am călătorit în Cehoslovacia, apoi, în anii ’80, am colaborat cu Fundaţia „Jan Hus”, care procura cărţi pentru Cehoslovacia. Exista o universitate clandestină în care lucrau mulţi englezi, în special de la Oxford.

M-am ocupat un timp numai de asta, apoi m-am întors la isoria Franţei şi a Europei Centrale, mişcându-mă un timp *à cheval* între ele, creându-mi o personalitate dedublată intelectual şi profesional, la care nu am renunţat încă. Iată cum de mă aflu acum aici, la Timişoara, într-un fel de semilegitimitate, ca să zic aşa.

Adriana Babeţi: Vă aflaţi deci în România pentru prima dată.

Tony Judt: Da. Am fost la Budapesta de multe ori, din diverse motive, m-am aflat acolo înainte şi după înfiinţarea Universităţii Central-Europene, dar niciodată nu am mers mai departe. Am locuit doi ani la Viena, lucrând în cadrul Institutului de Ştiinţe ale Omului fondat de Krzystof Michalski, un filosof polonez care, la începutul anilor ’80, a pus bazele acestui institut pentru a încuraja comunicarea intelectuală central-europeană într-o perioadă când, cu excepţia vizitelor oficiale, era foarte dificil, mai ales pentru tineri, să călătorească din ţările comuniste la Viena şi să petreacă un timp acolo, intrând în contact cu persoane cu preocupări similare din Europa Occidentală şi Statele Unite. E un institut aparte din multe puncte de vedere, chiar dacă raţiunea lui de a fi a dispărut după 1989. Am

petrecut aşadar doi ani la Viena, lucru care mi-a canalizat interesul şi spre Europa Centrală germanofonă, cel puţin din punct de vedere cultural. La un moment dat, m-am hotărât să scriu o istorie generală a Europei de după cel de-al Doilea Război Mondial, la care lucrez şi în prezent.

Altminteri, tocmai am terminat o carte care va apărea în decembrie, o colecţie de eseuri despre Albert Camus, Léon Blum şi Raymond Aron. Justificarea acestei cărţi este faptul că-mi doream de foarte multă vreme să scriu despre oamenii pe care îi admir. Am ţinut o serie de conferinţe la Chicago care s-au materializat în acest volum ce urmează să apară.

Adriana Babeţi: Dacă sunteţi de acord, am propune să ne centrăm discuţia asupra unei idei: condiţia intelectualului european.

Livius Ciocârlie: Dacă am putea insista asupra acestui segment… Din câte am înţeles, eraţi la Paris în anii ’69-’70: cum aţi perceput viaţa intelectuală a acelei perioade, curentele de idei, poziţiile politice, metodele de cercetare, atât de tipice epocii?

Tony Judt: Pot răspunde în engleză, ca de obicei? Bine, în franceză… Trebuie să ne amintim puţin situaţia anilor ’69-’70. Aceasta era încă epoca marxizantă, mai ales la Paris. Dar se formaseră deja diferite curente care se intersectau, fără să aibă totuşi o concordanţă intelectuală sau politică. Persista – şi acest aspect este vital pentru înţelegerea condiţiei intelectualului în Europa Occidentală la acea dată – o hegemonie a marxismului mai mult sau mai puţin comunizant. Adică intelectualii comunişti sau chiar foşti comunişti, dar încă marxişti, încă nu anticomunişti, deţineau poziţia dominantă în Franţa intelectuală, ca şi, după părerea mea, în Italia. Nu era cazul Angliei şi al Statelor Unite, despre acestea voi vorbi mai târziu. Dar în Franţa

diversele istorii ale antropologiei, politologiei (încă nu apăruse în Franţa o disciplină separată a ştiinţelor politice) erau dominate de oameni formaţi după cel de-al Doilea Război Mondial. Oameni care studiaseră la Şcoala Normală Superioară între anii, să zicem, ’48 şi ’55. Mă refer, evident, la generaţia lui François Furet, prietenii şi colegii săi, care aveau să-i devină până la urmă duşmani. Oricum, aceasta este generaţia care, chiar dacă nu mai era propriu-zis comunistă, era concentrată asupra analizei marxiste, lucrând cu date, dacă nu pur marxiste, atunci marxisto-hegeliene, în sensul adoptat în epocă. Aşadar, totul era analizat în acest cadru. Iată exemplul unui intelectual ca Raymond Aron, fără îndoială un mare om de cultură, tipic francez, lăsând deoparte faptul că era evreu. Dar, în realitate, tocmai faptul că era evreu nepracticant îl făcea mai francez decât francezii. S-a născut în 1905 – în acelaşi an cu Sartre. Aron era un exemplu *à contre courant*. Când am ajuns eu la Paris, prin ’68-’69, eram, bineînţeles, familiarizat cu opera lui Raymond Aron. În Anglia şi Germania el era deja un autor cunoscut şi apreciat, însă printre studenţii acelei perioade…

Cornel Ungureanu: Dacă îmi permiteţi, cine dintre intelectualii generaţiei vă era prieten în ’68?

Tony Judt: Prietenii mei din acea perioadă?

Adriana Babeţi: …din Franţa.

Tony Judt: În Franţa, nu toţi prietenii mei erau intelectuali. Şi asta nu e doar o întâmplare. Cu tinerii intelectuali din generaţia mea: Bernard-Henri Lévy, André Glucksmann – Glucksmann era, de fapt, mai în vârstă, dar Bernard-Henri Lévy era de o seamă cu mine – nu întreţineam legături în acea perioadă. Venind din Anglia, aveam o formaţie diferită. Pentru mine, marxismul era cel clasic; trecerea în Franţa de la comunism la postcomunismul nedevenit încă critic, un curent puternic maoizant, voluntarist şi intelectualizat, mi

se părea o nebunie. Mi se părea că îi lipseşte un minimum de disciplină intelectuală. Eu eram, din acest punct de vedere, un tip tradiţional: pentru mine marxismul însemna Marx, nu înţelegeam aceste excrescenţe comuniste, postcomuniste sau anticomuniste. În Anglia nu exista o tradiţie intelectuală comunistă. Erau câţiva mari istorici, ca E.P. Thompson, care a murit comunist; ultimul comunist din Anglia… şi atât. Dar aceştia erau absolut atipici. Majoritatea englezilor de stânga – în acea epocă toţi eram de stânga – aveau o formaţie mai apropiată de ideile lui Aron. Mai precis, marxismul însemna pentru ei analiza capitalismului, marii gânditori şi marile curente de gândire ale secolului al XIX-lea şi nu avea nicio legătură cu politica contemporană. În Anglia, politica prezentului, politica partidelor, nu avea nimic de-a face cu viaţa intelectuală; cele două erau complet separate. De fapt, în Anglia nu se foloseşte niciodată termenul *intelectual* în acest context, pentru că are o conotaţie peiorativă. Viaţa politică engleză presupune o separare totală între politic şi intelectual.

Ajuns la Paris, am întâlnit matematicieni, care acum sunt profesori la Paris sau în Statele Unite, la Harvard, Berkeley, mari profesori de matematică, de fizică aplicată… dar nu cunoşteam aproape niciun intelectual de stânga. Am început să-i cunosc prin ’75-’77, într-o perioadă în care se distanţaseră deja de ideile deceniului şase. L-am întâlnit pe Bernard-Henri Lévy pentru prima oară în 1976, deci după apariţia celor două cărţi ale sale despre „barbaria cu faţă umană”. În prezent le găsesc pe amândouă foarte superficiale, dar în epocă erau importante, pentru că le ofereau tinerilor o modalitate de a se desprinde de tradiţia marxistă prin accesul la un altfel de vocabular. Întors la Cambridge, i-am întâlnit pe intelectualii francezi din generaţia mea pe care nu-i cunoscusem la Paris. Erau oameni pe care nu-i

întâlnisem la Şcoala Normală Superioară – de Sorbona nici nu poate fi vorba, pentru că acolo oamenii nu se cunoşteau aproape deloc. Şcoala Normală Superioară era încă marele aşezământ intelectual francez, nu doar pentru intelectualii de stânga, ci mai ales pentru ei. Aceştia lucrau în mici grupuri izolate, maoizante şi situaţioniste, iar cu noi, străinii, admiratori ai lui Aron, nu comunicau deloc. În lipsa unor relaţii amicale, nici nu se poate vorbi de o comunitate intelectuală în Parisul anilor ’70. Astăzi situaţia e alta: oamenii îşi vorbesc, chiar dacă nu-şi împărtăşesc ideile. Astăzi oamenii îşi petrec timpul vorbind. *Le Monde*, *La Libération*, *Le Débat* sau *Le Nouvel Observateur* sunt o singură comunitate, stabilind raporturi nu întotdeauna amicale, dar, oricum, o singură comunitate. Enunţă acelaşi discurs asupra aşa-zisei gândiri unice şi subdiscursuri pe probleme de economie, Europa Centrală etc. Dar, la finele deceniului al şaselea, la Paris exista o serie întreagă de comunităţi intelectuale care se concentrau asupra unor subiecte diametral opuse. Un singur exemplu: existau deja la Paris, la acea dată, admiratori ai lui Déleuze, Derrida – în plină ascensiune în acel moment –, ai lui Althusser şi, bineînţeles, Foucault. Dar dacă nu erai de aceeaşi parte a baricadei, toate dezbaterile tematice ţi se păreau lipsite de sens. Când am sosit la Paris, în ’69, am fost sfătuit să iau parte la seminariile lui Althusser de la Şcoala Normală Superioară. Pentru că mă interesa istoria stângii franceze, pentru că lucram pe gândirea politică marxistă în Franţa – aceasta a fost teza mea de doctorat –, am hotărât să asist la seminariile lui Althusser.

Cornel Ungureanu: Care este titlul tezei dumneavoastră de doctorat?

Tony Judt: A apărut sub formă de carte în Franţa cu câţiva ani în urmă. Este vorba despre partidul socialist francez în anii ’20, după despărţirea de comunişti, de consecinţele acestei sciziuni pentru

stânga intelectuală şi comunistă între 1920 şi 1926. Să revenim. Am petrecut două ore la unul din seminariile lui Althusser şi nu am înţeles absolut nimic din ce se discuta – şi nu franceza mea era de vină. Discuţiile acelea nu aveau nicio legătură cu marxismul sau gândirea politică. Aşadar, neînţelegând nimic din ce se întâmpla acolo, am hotărât să nu mai particip niciodată la acest gen de discuţii – şi era păcat, nu pentru educaţia mea intelectuală, ci pentru şlefuirea mea politică. Pierdeam, astfel, ocazia de a înţelege ce se întâmpla în Franţa acelei epoci. Acesta este, de altfel, un alt exemplu pentru faptul că un astfel de grupuscul îşi era sieşi suficient, nu ţinea să fie înţeles de cei din afară. Aveau un anumit vocabular, deţineau o serie de informaţii, erau interesaţi de problematici fără nicio legătură cu dezbaterile intelectuale din Franţa sau din străinătate. Derrida era deja un caz interesant: plin de idei şi foarte mândru de aceste idei, plin de energie. Dar, la acea dată, cu excepţia experţilor, nimeni nu era familiarizat cu ideile sale în lumea anglofonă.

Livius Ciocârlie: Derrida nu era atât de sectar ca alţii.

Tony Judt: Nu, nu a fost niciodată atât de sectar. Era mult mai inteligent şi ridica probleme mult mai inteligente. Acum a devenit vedetă, superstar. Eu, cel puţin, ascultându-i prelegerile în Statele Unite, am întotdeauna impresia că îşi bate joc de ascultători. Se amuză pe seama lor, pentru că majoritatea nu înţeleg despre ce vorbeşte, dar au convingerea că trebuie să fie ceva foarte important. Nimeni nu are curajul să spună „împăratul e gol”.

Mircea Mihăieş: Din cauza snobismului.

Tony Judt: Şi din cauza asta. Vorbeşte în franceză, dar şi dacă ar vorbi în engleză, tot nu ar deveni mai accesibil. Însă, în acea perioadă, Derrida nu era încă vedetă şi era un personaj

interesant. Derridiştii şi althusserienii nu se cunoşteau, nu comunicau.

Livius Ciocârlie: Dar aţi întâlnit, în orice caz, derridismul în Statele Unite?

Tony Judt: Da, şi continui să întâlnesc acest fenomen, mai ales pe Coasta de Vest.

Livius Ciocârlie: Acolo a ajuns mai greu, pentru că a mai pierdut din viteză pe parcurs.

Tony Judt: Da, şi totuşi a avut o viteză considerabilă. Să spunem că nu mai e un Mercedes, dar a rămas totuşi cel puţin un Saab. Adică nu e încă un Ford mărunţel: se mişcă încă destul de repede. Am tratat această chestiune într-o carte. Este foarte interesant modul în care gândirea franceză traversează Atlanticul. Intervine, bineînţeles, un decalaj, dar acesta nu e doar de ordin temporal, ci şi de viziune politică. Adică Derrida – ca, de altfel, şi Althusser şi mai ales Foucault – era apolitic în anii ’60. Gândirea lui era tributară dezbaterilor epocii, care la Paris nu au fost niciodată pur intelectuale, au avut întotdeauna o legătură – reală sau imaginară – cu politica. După ce traversează Atlanticul şi teritoriul Statelor Unite şi ajunge pe plajele californiene, acest discurs îşi pierde relevanţa politică pe care a avut-o la Paris; dar cuvintele sunt aceleaşi.

Livius Ciocârlie: Nu aveţi impresia că acest curent a întinerit acum în State şi că europenii sunt în prezent cei rămaşi în urmă?

Tony Judt: Nu, dar pentru Europa Occidentală această afirmaţie este întotdeauna valabilă. Au existat întotdeauna două tipuri de decalaje. Cel despre care am vorbit este cel mai puţin important. El exista deja pe timpul lui Heine, care, în eseurile pariziene, tratează această chestiune. E vorba mereu de o anumită modă: moda germană în gândirea filosofică, atrăgătoare pentru francezi, sau moda franceză în gândirea aşa-zis literară, care îi atrage pe anglofoni. Modele au funcţionat dintotdeauna după acest tipar. Există o fascinaţie,

care iradiază de la Răsărit înspre Apus, pentru acest tip de conversaţie cu subînţelesuri, greu de tradus. Gândirea germană e tradusă prost în franceză, iar gândirea franceză, pe jumătate germană, e tradusă şi mai prost în engleză – şi la propriu, şi la figurat. Celălalt decalaj, provenit din direcţia opusă, începând cu secolul al XVIII-lea, se petrece în gândirea politică propriu-zisă, ceea ce acum se numeşte gândire liberală, constituţională, marea tradiţie liberală din gândirea anglo-americană sau, mai bine zis, anglo-scoţiană. Cunoscută, acceptată, folosită şi dezbătută în Franţa până la începutul secolului XX, ulterior ea reuşeşte din ce în ce mai greu să parcurgă traseul invers peste Canalul Mânecii şi Atlantic. Îmi amintesc că la Paris, în anii ’60, era aproape imposibil să susţii o discuţie despre ceea ce la Oxford, Cambridge sau Harvard se numea pe atunci gândire politică. Acesta este motivul pentru care Aron a fost nu greşit înţeles, ci imposibil de înţeles pentru generaţia franceză a acelui moment.

Livius Ciocârlie: Aron era un excentric.

Cornel Ungureanu: Dar pe Sartre îl simţeaţi aproape de ideile dumneavoastră la acea dată?

Tony Judt: Nu, nu l-am putut aprecia niciodată pe Sartre. Este, fără îndoială, problema mea personală, dar, oricum, e adevărat. De fapt, în Anglia, Sartre a fost întotdeauna apreciat ca romancier, chiar şi ca dramaturg, dar nu ca filosof. În timp ce în Franţa lucrurile stau exact pe dos. E aproape o idee fixă. În Anglia, Sartre nu a fost niciodată un maestru spiritual. Tradiţia mai mult sau mai puţin heideggeriană pe care a promovat-o Sartre nu era cunoscută în Marea Britanie şi în Statele Unite – nu mai este cazul acum, dar la acea dată era. Tot ceea ce se numeşte, generic, existenţialism era ori apreciat într-un mod foarte superficial, ori total necunoscut sau, mai ales, total neagreat. La Cambridge eram sfătuiţi să nu citim aceste lucruri, pentru că erau „nocive din punct de

vedere intelectual". Ne obişnuiserăm să considerăm că nu avem nimic de câştigat citindu-l pe Sartre, cu excepţia romanelor sale, desigur. La sfârşitul anilor '60, la Paris, Sartre începuse deja să piardă din viteză, cum spuneaţi dumneavoastră. Nu în rândul entuziaştilor, bineînţeles. Dar nu mai avea nimic de spus referitor la marile evenimente politice al epocii, momentul Sartre fusese momentul maoist care nu mai prezenta interes.

Livius Ciocârlie: Ajunsese de domeniul manifestaţiilor stradale.

Tony Judt: Da, acesta era singurul lucru care i se mai cerea: era aşezat în mijlocul unei săli şi lăsat acolo ca să fie privit. Nimeni nu i-ar fi pus vreo întrebare.

Livius Ciocârlie: Citeam în jurnalul său că Sartre a făcut tot posibilul să se oprească, dar nu a reuşit.

Tony Judt: …Şi e păcat, pentru că opera lui nu e lipsită de valoare. Marea epocă sartriană durează din 1944, din perioada de ocupaţie, până la sfârşitul anilor '50 – de fapt, '56-'57. După aceea, toate dezbaterile despre umanismul marxist depăşesc cadrul sartrian. Oricât de modern ar fi fost să-l citeşti pe Sartre în anii '50, în anii '60 acesta era deja ceva demodat, o practică izolată. Apăruse moda Tel Quel, Esprit – acesta era modelul de urmat. În deceniul al şaptelea, Sartre era deja nul. Nici despre Aron nu se mai putea vorbi ca de un mare maestru spiritual. Locul rămas vacant a fost ocupat cu cinste de Foucault – călăuză intelectuală până la moarte, de fapt, până în 1983. În acelaşi an apăreau memoriile lui Aron, un fel de „memorie instantanee".

Este momentul în care o întreagă generaţie de intelectuali francezi realizează faptul că unul dintre cei mai mari gânditori, observatori, scriitori şi, nu în ultimul rând, jurnalişti ai lumii culturale, politice şi filosofice era un francez prea puţin cunoscut: Raymond Aron. Atunci toată lumea a

început să-l citească şi să pretindă că l-a apreciat mult înaintea acestui moment. Dar la finele anilor ’60…

Livius Ciocârlie: Aici eram toţi disidenţi în acea perioadă…

Tony Judt: Da, dar numai de douăzeci de ani. Francezii fuseseră disidenţi dintotdeauna. Deci în acea perioadă, la Şcoala Normală Superioară, nimeni nu citea Aron. Dacă apăreai în public cu o carte sau un articol al lui Aron – din *Le Figaro*, de pildă, pentru că nimeni nu citea *Le Figaro* în acea epocă la Şcoala Normală Superioară –, toată lumea te lua peste picior. Părerile erau foarte împărţite, chiar mai împărţite după ’68. Înainte de ’68 existaseră, oricum, diversele grupuscule cu opinii divergente. În ’68 însă, apărea eseul lui Aron *La Révolution introuvable. Réflexions sur les événements de mai*, pe care el îl numise „psihodramă”. Această carte a săpat o prăpastie enormă între Aron şi admiratorii săi, pe de o parte, şi criticii momentului, pe de alta. De exemplu, o persoană ca Edgar Morin, care pe atunci îşi lăsase părul lung, tutuia pe toată lumea, arborând o mină destul de forţată. Dorea să pară tânăr ca să se facă popular printre studenţi, dar aceştia îşi băteau joc de el, chiar dacă nimeni nu-i spunea asta în faţă. Aron are pagini superbe în memoriile sale despre generaţia profesorilor mai mult sau mai puţin de stânga din anii ’60, care încercau să fie mai studenţi decât studenţii şi mai de stânga decât comuniştii.

N-am putut înţelege de la început această atmosferă pariziană, pentru că la Cambridge lucrurile stăteau cu totul altfel. Vă dau un exemplu, ca o primă anecdotă. În ’68 a avut loc la Cambridge o singură mare manifestaţie gen ’68. Dennis Willy, ministrul Apărării, laburist, susţinător al preşedintelui Johnson în Vietnam, urma să ţină o conferinţă la Cambridge. Toţi studenţii erau împotriva lui. La plecare, s-au

adunat în jurul maşinii sale, au strigat slogane etc. Şi eu mă găseam printre ei. La întoarcere, am observat că alergam în rând cu un poliţist. Eu – student, păr lung, manifestant. El – om de ordine. Se întoarce înspre mine şi mă întreabă: „Cum a fost la demonstraţie, domnule?" „Foarte bine, mulţumesc", răspund eu. Şi el, alergând în continuare: „Îmi pare bine. O seară plăcută!". Anecdotă foarte *à l'anglaise!*

La Paris, totul era altfel. Ceea ce m-a şocat – îmi aduc bine aminte, şi nu e o amintire fabricată ulterior, pentru că am scris atunci o scrisoare unui prieten pe această temă – a fost faptul că, după ceea ce s-a întâmplat la Praga în august 1968, aproape nimeni nu vorbea despre aceste evenimente. Nu era, desigur, o tăcere totală, dar pentru marea majoritate „Primăvara de la Praga", după cum afirmă Dahrendorf, fusese o primăvară burgheză. Adică nu prea avea nimic de-a face cu revoluţia occidentală. Englez fiind, nu fusesem cuprins de acea efervescenţă a generaţiei mele europene…

Livius Ciocârlie: Eraţi deja format când aţi ajuns la Paris?

Tony Judt: Făceam atunci o vizită la Paris, să-i spunem, de turism politic. În acea perioadă eram la Cambridge, îmi dădeam examenele, nu puteam merge în timpul anului la Paris, dar mi-am petrecut vara acolo – turismul politic *oblige!* –, iar toamna eram încă acolo, îmi făcusem deja câţiva prieteni din generaţia mea. Şi am fost şocat de…

Livius Ciocârlie: …indiferenţa?…

Tony Judt: Indiferenţa, dar şi cinismul faţă de ceea ce se petrecea în Europa de Est. Eu, unul, nu prea ştiam mare lucru pe atunci. După cum am mai spus, la fel ca majoritatea englezilor, mă declaram pentru „Primăvara de la Praga" fără să ştiu prea multe despre ce se întâmpla acolo. Ignoram cu desăvârşire – mă şochează acest fapt acum, dar trebuie s-o recunosc – ceea ce se întâmplase în

Polonia în martie ’68. Nu realizam nici gravitatea problemei antisemitismului. Mă întreb cum se face că eu, destul de conştient în acea perioadă de problemele evreieşti, de moştenirea evreiască, nu mi-am pus nicio întrebare în legătură cu ceea ce se întâmpla în Polonia. Evreii începuseră să fie daţi afară din universităţi, arestaţi. Oameni din generaţia mea au fost nevoiţi să părăsească Polonia, iar eu nu ştiam aproape nimic despre asta. Însă am fost surprins şi apoi şocat de atitudinea francezilor şi a germanilor – nu şi a italienilor – faţă de Europa de Est. Iată o moştenire despre care ar merita să discutaţi. Erau anticomunişti, dar nu-şi puteau imagina că o mişcare de liberalizare a unui sistem politic ar putea avea în ea ceva pozitiv.

Livius Ciocârlie: Credeţi că apoi au evoluat în gândire sau a avut loc o reorientare a poziţiilor după venirea lui Soljeniţîn, de fapt, după apariţia televizată a lui Soljeniţîn? Atunci lucrurile s-au schimbat de la o zi la alta.

Tony Judt: Normal, totul începuse dinainte, chiar dacă oamenii nu-şi dăduseră seama de asta. Începutul e anul 1956. Atunci se întâmpla ceva cu sistemul stalinist. Nu acesta este totuşi motivul pentru care simpatizanţii comunismului încep să se împuţineze…

Livius Ciocârlie: Ci pentru că nu este ceva grav?

Tony Judt: Pentru că era deja de domeniul trecutului. Apare o nouă generaţie, mai puţin interesată de aceste chestiuni. Din 1956 până la mijlocul anilor ’60, toţi simpatizanţii comunismului devin suporteri ai Lumii a Treia. Războiul din Algeria, bineînţeles, captează atenţia Franţei. Sartre e un exemplu clasic în acest sens. Sartre, care nu a scris decât despre marxism, comunism, proletariat etc. din ’47 până în ’54, din ’56 până aproape de sfârşitul vieţii sau, oricum, până la sfârşitul anilor ’60, nu vorbeşte şi nu scrie decât despre Lumea a Treia, revoluţia din Cuba

etc. Deci întregul curent de opinie se schimbă, se învaţă portugheza pentru a înţelege ce se întâmplă în Africa fostelor colonii portugheze, se călătoreşte în China, în Cuba după ’58-’59. Ceea ce se întâmplă în Europa de Est şi în Rusia nu pune probleme serioase.

După ’68 se realizează totuşi că ceva se mişcă în această zonă, dar o întreagă tradiţie a uitării fusese deja instituită. Într-o anumită descendenţă a mişcării de stânga în Europa occidentală, oamenii încep să nege: „Nu e adevărat!” – atitudine gen ’49: „Nu există lagăre de concentrare în Europa de Est, nu e adevărat”. După vreo zece ani, ei recunosc: „Da, dar nu e nimic grav”. Douăzeci de ani mai târziu, îşi spun: „Da, toate astea au existat şi ceea ce s-a întâmplat a fost într-adevăr grav. Dar toate astea sunt atât de departe acum, au trecut, nu mai e cazul să vorbim despre ele, s-a terminat”. Cam asta s-a petrecut.

Dacă începeai la Paris o conversaţie despre stalinism în anii ’70, ai fi obţinut următorul răspuns: „A, stalinismul! S-a terminat deja cu asta!”. Nu se mai discută asemenea lucruri, acum se pun întrebări despre Mao, despre autogestiune… Ce anume a luat locul stalinismului? Problemele femeilor, ale negrilor, ale Lumii a Treia etc. E absolut desuet să mai discuţi despre stalinism, Marx, lagăre de concentrare. „De ce mai insişti asupra acestor lucruri?” Bine, bine: sosirea lui Soljeniţîn, traducerea lui Soljeniţîn în franceză, conversaţii, articole pe această temă. Apare faimosul editorial al lui Jean Daniel din *Le Nouvel Observateur:* „Oh! Cum de-am putut să nu-mi dau seama de ce s-a întâmplat?”. Mă rog, Jean Daniel ştia exact ce se întâmplase, dar spune: „Bine, ştiam, dar abia Soljeniţîn ne-a oferit un vocabular pentru a putea vorbi despre toate acestea”. Acum putem vorbi despre asta pentru că ştim cum, iată ce însemna exclamaţia lui Jean Daniel. E ca şi cum, de la

filomarxism şi comunism s-ar fi trecut la o tăcere totală, la o necunoaştere totală, fără evoluţie, la o situaţie în care toată lumea e anticomunistă, fără echivoc. Toată lumea îşi spune: „Am vorbit, am scris deja despre aceste lucruri, ştiu exact ce se întâmplă, nimeni nu poate fi pentru, nu e necesar să nuanţăm această poziţie, suntem, am fost şi vom fi întotdeauna anticomunişti în căutarea unui vocabular".

Cum să fii anticomunist, ce implică această atitudine – de aici începe gândirea anglofonă să se intereseze de chestiune. Pentru că ce este, de fapt, politica anglofonă, ce creează tradiţia filosofică şi gândirea anglofonă? Creează un vocabular moral. Un exemplu: Isaiah Berlin, care e tradus pentru prima oară în franceză, cu excepţia câtorva scurte eseuri, la sfârşitul anilor '70.

Mircea Mihăieş: Ce ştiaţi în epoca dumneavoastră pariziană despre Europa Centrală şi de Est?

Tony Judt: Această întrebare o voi reformula astfel încât să vă ofer două răspunsuri: ce ştiam eu şi ce se ştia în general. Ce ştiam eu era şocant de puţin şi cred că, din punctul ăsta de vedere, eram tipic. Nu cunoşteam nicio limbă est-europeană. Vorbesc germana, bineînţeles, şi franceza, dar problema nu era necunoaşterea limbilor, ci absenţa interesului pentru această zonă. Tinerii intelectuali occidentali din acea perioadă se mişcau într-o lume extrem de ermetică. Evident, dacă studiasem istoria, ştiam ceva istorie est-europeană, ceea ce mă făcea probabil atipic. Studiind istoria europeană la Cambridge, era obligatoriu să fi studiat şi istorie est-europeană, dar, din ceea ce învăţasem, foarte puţin era politică contemporană. De ce? Cred că nu e greu de explicat şi e destul de curios dacă ne gândim. Ca să studiezi Europa de Est în Europa de Vest, dacă nu te specializai într-una dintre limbile respective – nu mă refer la filologie –, trebuia să studiezi politică şi istorie

rusă. Dacă erai student la Cambridge sau la Oxford, de exemplu, te puteai înscrie la un curs numit „Istorie şi politică sovietică şi est-europeană”, care era întotdeauna predat de sovietologi sau de istorici ruşi, pentru că obiectul de studiu principal era Rusia şi, din 1917, Uniunea Sovietică. Teritoriile de la graniţele Rusiei erau de interes minor. După Yalta se credea, în mare, că se poate preda istorie şi politică poloneză, românească sau cehoslovacă – nu şi iugoslavă, pentru că Iugoslavia era un caz aparte – cam la fel cum s-ar preda Belgia după Franţa. E, desigur, altceva, dar diferenţele nu sunt chiar atât de mari, lucrurile esenţiale care trebuie reţinute se învaţă din studiul Franţei. Au existat şi excepţii. Începând cu Hugh Seton-Watson, a existat o tradiţie a interesului şi a expertizei tehnice în Europa de Est. Dar foarte puţini studiaseră Europa Orientală în această linie: la Londra, puţin la Glasgow, în rest – nicăieri. În Franţa puteai s-o faci, însă de obicei doar în cadrul limbilor orientale. Dar, repet, nu se studia de fapt perioada contemporană. Cei mai mulţi dintre experţii în Europa de Est – nu se spunea pe vremea aceea Europa Centrală, iar acum e un anacronism – aveau cunoştinţe de istorie, politică, literatură, limbă, geografie est-europene doar până la 1918 sau, eventual, 1939. Apoi urmează ceea ce noi am numit „o Yalta a minţii”.

Mai simplu spus, după 1945 această parte de lume devine mai puţin interesantă, inclusă automat în lumea sovietică pentru a-i simplifica analizarea. Unul dintre motive era dominarea vieţii intelectuale – cel puţin în Marea Britanie – de către o tradiţie a istoriei sau analizei politice a marilor naţiuni. G.D.H. Cole, profesor la Oxford, important consilier politic al Partidului Laburist pe probleme de politică postbelică, scria în 1941 un eseu în care spunea: „Cea mai bună consecinţă a acestui război” – după ce Germania atacase Rusia – „ar fi posibilitatea de a face o dată pentru

totdeauna ordine în Europa de Est, împărţind-o între o Germanie Democrată şi Uniunea Sovietică". Apoi Eric Hobsbawm, profesor cu multă influenţă asupra generaţiei mele în Anglia, a publicat voluminoasa *Secolul extremelor*, o minunată carte de istorie…

Adriana Babeţi: Urmează să fie tradusă şi în română[1].

Tony Judt: Citiţi-o cu atenţie. Veţi găsi o notă de subsol despre nedoritele efecte secundare ale anului 1989, care au făcut din ţările Europei de Est state neviabile. Nu este însă foarte clar dacă autorul se referă la o lipsă de viabilitate economică, culturală sau metamorală. Cam aşa scriseseră şi Marx şi Engels despre mari naţiuni precum Polonia sau Ungaria şi ţări fără ontologie naţională, precum România, ţările slave etc. Aceasta a fost o tradiţie foarte puternică în textele occidentale. Dar am început deja să uităm aceste lucruri. În prezent toţi sunt admiratori ai Europei Centrale, pretind că sunt cunoscători ai Europei Centrale, că scriu şi vorbesc despre Europa Centrală. Trebuie să ne amintim că Europa Centrală a fost, înaintea anilor '80, o zonă de tăcere intelectuală – cu excepţia experţilor, în mare, oameni care aveau motive personale să fie interesaţi, ca Timothy Garton Ash, căsătorit cu o poloneză, sau ca Norman Davis, istoric al Poloniei, de asemenea căsătorit cu o poloneză, sau admiratorii tradiţiei lui Seton-Watson. Aceştia erau relativ puţini, iar în Franţa – şi mai puţini. În Germania erau mai mulţi, însă aparţineau unei alte tradiţii, tradiţia Mitteleuropei, care propune o perspectivă diferită.

Apoi, aşa cum aveam să descopăr când am călătorit pentru prima oară în Austria, mai exista o altă tradiţie, susţinută de oameni ca Husak, care dorea de asemenea să încurajeze renaşterea noţiunii de Europa Centrală, legată, aici, în mare măsură de un nostalgic model austro-ungar. Ceea

ce era, la urma urmelor, mai bine decât nimic, pentru că însemna cel puţin recunoaşterea existenţei acestei zone, deşi considera axiomatic faptul că zona funcţionase cel mai bine când fusese guvernată de la Viena, eventual de la Budapesta. Aşa că întotdeauna a existat un element nerealist în studiul acestei culturi, orizont care s-a prăbuşit în Austria după 1989, când a devenit evident faptul că viitorul Austriei se afla, ca să spunem aşa, la München şi, prin extensie, la Bruxelles, iar Viena nu va reprezenta un punct de deschidere înspre Est, ci o mare frontieră a Vestului.

După cum spuneam, eram extrem de ignorant. Cunoşteam literatura zonei din traduceri, dar, în cea mai mare parte, o cunoşteam aşa cum fusese predată, ca literatură germană. La liceu, la începutul anilor ’60, citeam Kafka – „un cunoscut scriitor german”. Mi-a trebuit destul de mult să-mi dau seama că este ceh şi evreu pe deasupra. Îl citeam, de asemenea, pe Joseph Roth. Aveam profesori buni de germană, deci e destul de neobişnuit faptul că Roth era prezentat şi el ca german – nu ca austriac, nu ca evreu. Până în anii ’80, când am început să fiu mult mai bine informat. Am făcut o descoperire importantă atunci când am predat, un an de zile, în 1987, la Stanford, un curs intitulat „Politica şi literatura Europei Centrale”, curs pe care îl inventasem eu însumi. Sute de studenţi s-au arătat interesaţi, dar cunoştinţele lor de bază erau zero. A trebuit să încep cu harta, am instalat o hartă mare pe perete şi m-am apucat să explic unde se află aceste ţări. Se spune că întotdeauna trebuie să începi cu harta în America, însă studenţii de la Stanford sunt cei mai buni studenţi din ţară, provin, majoritatea, din familii înstărite, au călătorit în Franţa, Germania, Italia, câteodată – atipic pentru studenţii americani – vorbesc o limbă străină. Dar zona de la răsărit de Viena era o nebuloasă; totuşi, o nebuloasă care îi interesa. Deci acest interes începe în prima

jumătate a deceniului opt. Fără îndoială, începe cu „Solidaritatea" poloneză, poate chiar înainte, pentru câţiva, cu Carta '77 şi, în special, cu scrierile traduse în grabă ale lui Adam Michnik. Motivul apariţiei imediate a traducerilor în Vest e unul interesant. Aceasta se datorează unei întregi generaţii de intelectuali polonezi care, din 1968 până la sfârşitul anilor '70, încep să deţină funcţii în universităţile occidentale, Yale, Columbia, Berkeley, Oxford.

Livius Ciocârlie: Kołakowski?

Tony Judt: Kołakowski, desigur, dar mai ales discipolii lui. Hus, economist polonez, ajunge la Oxford şi unul dintre discipolii săi este Alex Smolar, acum conducătorul Fundaţiei Batory, echivalentul Fundaţiei Soros în Ungaria. Alex Smolar era student la Paris la începutul anilor '70, eu nu-l cunoşteam, dar era unul dintre cei care îl traduceau pe Michnik. Toţi aceştia trăiau în Vest, erau filiera prin care disidenţii polonezi se făceau auziţi în Occident. În anii '70 lucrurile se schimbă, dar, în anii '60, nu vă pot spune cât de mari erau lacunele occidentalilor, cât de mare era prăpastia care ne despărţea. Interesant ar fi să aflăm dacă a fost, într-adevăr, vorba de o Yaltă a minţii. Fuseseră oare oamenii anilor '30 din Franţa, Germania, Marea Britanie la fel de ignoranţi în ceea ce priveşte Europa Centrală şi de Est? Răspunsul este: evident, nu. Franţa anilor '30 mai ales, din cauza celor întâmplate în 1919-1920, după nereuşita de la sfârşitul Primului Război Mondial de a-şi păstra garanţiile militare anglo-americane, a început să viseze la Europa Centrală – vestita Mică Antantă. În anii '20 au început să se predea în Franţa mai multe limbi est-europene, româna, poloneza, ceha, sârbo-croata. De ce? Francezii pierduseră alianţa tradiţională cu Rusia după 1917, Clemenceau nu reuşise să asigure Franţei pe cale diplomatică sprijinul britanic, pentru că, din motive complicate, americanii se

retrăseseră din Liga Naţiunilor sau nu i se alăturaseră, aşa că englezii nu s-au mai simţit obligaţi să-i acorde garanţii Franţei. Simţindu-se vulnerabili, francezii s-au întors înspre Europa răsăriteană. Acesta rămâne un element important, subliminal în gândirea internaţionalistă franceză până la momentul München 1938.

După ’38, apare un sentiment al ruşinii, ceea ce Léon Blum a numit „ruşinea de uşurare-eliberare”: am abandonat Cehoslovacia, însă doar atât. Acest sentiment de jenă al francezilor pentru abandonarea aliaţilor răsăriteni, pentru trădarea legăturilor stabilite, se transformă după război într-o dorinţă de a uita, şi francezii, în primul rând, nu se mai interesează de Europa de Est după 1947. Englezii, pe de altă parte, n-au manifestat niciodată un interes special – în afara Greciei, dar acesta e mai mult un interes cultural, elitist, ca şi cel german, care a început în secolul al XIX-lea, cu naşterea filologiei clasice, un interes al literaturii romantice engleze a secolului al XIX-lea: era byroniană, Shelley, Keats etc. Era un interes pentru Europa clasică, fără nicio legătură cu Europa Centrală şi de Est. Ţara care a manifestat într-adevăr un interes activ pentru teritoriul dintre Germania şi Uniunea Sovietică a fost Germania însăşi, din motive economice, bineînţeles, dar şi datorită sentimentului răspândit printre intelectualii de la Weimar cum că, într-un fel, Germania e respinsă de Occident. În Germania anilor ’20 au avut loc o serie de dezbateri cu privire la faptul că Germania trebuie din nou să se poziţioneze undeva la mijloc, întrucât, neavând relaţii comode cu Vestul, ea poate, cel puţin, să joace rolul de liant cultural şi economic pentru Europa Centrală, dislocând, ca să spunem aşa, Imperiul Austriac.

După cel de-al Doilea Război Mondial, toate aceste chestiuni sunt date la o parte. Francezii conştientizează faptul că au pierdut toate relaţiile

comode cu Europa de Est şi asta convine intereselor părţilor implicate în Războiul Rece de a trasa frontiere mult mai ferme decât înainte. Dacă ne întoarcem încă mai departe în timp, înainte de 1914, lucrurile se schimbă. Pentru că, după 1870, o parte din interesul romantic englez şi, într-o măsură mai mică, francez faţă de independenţa Greciei şi Italiei e transferat asupra Europei răsăritene. Se ştie că Gladstone, prim-ministrul englez, a câştigat alegerile din 1880 datorită interesului manifestat faţă de masacrarea bulgarilor de către turci. În mod surprinzător, în 1880 problema bulgară devine cheia alegerilor din Marea Britanie. Generaţia lui Seton-Watson este foarte preocupată, lingvistic şi politic, de Europa Centrală slavofonă. Există o continuă admiraţie romantică pentru Polonia, care începe la 1830, bazată pe foarte puţine cunoştinţe directe. Renaşterea culturală est-europeană, ideea că poeţii, filologii şi romancierii pot întruchipa identitatea unei naţiuni e aşadar, într-un anumit fel, acceptată şi adoptată de către englezi, aşa încât imaginea acestor naţiuni va fi una poetică şi romantică până la începutul Primului Război Mondial. Şi în lumea universitară, în rândurile inteligheţiei liberale, ale Partidului Liberal chiar, există un interes marcat pentru Europa de Est. Dar, bineînţeles, acesta se află în strânsă legătură cu antiimperialismul: antirus, antiturc, antiaustriac (ultimul, cu totul nesemnificativ). Primele două constituie elementul important. Interesul Franţei e mai pregnant politic. Guvernul francez făcuse în Serbia investiţii economice şi militare enorme. După Rusia, aceasta era cea mai importantă piaţă de desfacere pentru echipamentul militar francez de la 1880 până în timpul Primului Război Mondial. Se spune că acesta a fost motivul pentru care Mitterand s-a abţinut să critice deschis politica lui Miloşevici, datorită acestei relaţii tradiţionale sârbo-franceze care a fost impropriu descrisă ca strategie de

contrabalansare a legăturii Germania-Croaţia. De fapt, interesul de lungă durată al francezilor pentru Serbia fusese, în parte, o reacţie împotriva politicii Turciei şi Rusiei, în parte, determinat de dorinţa Serbiei de a-şi găsi prieteni puternici şi de încredere în Occident, mai ales după Congresul de la Berlin din 1878. Franţa era un aliat firesc pentru acea zonă a Europei.

Ignoranţa politică a intelectualităţii occidentale capătă nuanţe diferite în perioade diferite. Fiecare ţară conştientizează aceste probleme în mod diferit. Dacă mi-aţi fi cerut în anii ’60 să vă vorbesc despre Europa de Est, v-aş fi spus, probabil, că ungurii sunt răi, iar românii şi cehii sunt buni, pentru că acesta era ecoul celor învăţate la Cambridge despre Imperiul Austro-Ungar şi Trianon. Iar răspunsul meu s-ar fi bazat pe acest gen de istorie.

Mircea Mihăieş: Cred că la fel se întâmplă şi astăzi.

Tony Judt: Să nu mai vorbim! Singura ţară pe care o cunosc astăzi în profunzime este fosta Cehoslovacie şi aici aş adăuga că, în mod surprinzător, în Vest s-a născut un adevărat mit al Cehoslovaciei. Înţelegând „mitul” în sens antropologic. Nu că n-ar fi fost adevărat, dar era o bază, un soclu pe care aşezam Cehoslovacia. Descriindu-vă imaginea anilor ’60, Cehoslovacia era singura ţară din Europa de Est care fusese democratică în perioada interbelică, singura ţară care era liberală, victimă nu atât a comunismului, cât a Münchenului britanic şi francez. Ar trebui să se scrie despre complexul München în Vest. E foarte important, lămureşte multe aspecte ale comportamentului lui Kennedy în criza cubaneză şi câte ceva despre comportamentul lui Nixon din anii ’70 în Cambodgia. „Nu trebuie să ne lăsăm *münchenizaţi!*” – *a müncheniza* a devenit un fel de verb folosit doar la diateza pasivă. Deci Cehoslovacia era victima în primul rând a

Vestului, nu a Estului, pentru că vina era a noastră. Ceea ce cred că nu am înţeles, ceea ce eu însumi nu am realizat până nu am ajuns în Praga la începutul anilor ’80 era tot răul pe care li-l făcuserăm. În primul rând, impactul negativ asupra vieţii culturale cehe în anii ’50, dar mai ales în anii ’70, pentru că Husak şi Rusia reuşiseră să îngheţe viaţa intelectuală, politică şi publică din Cehoslovacia. Din 1990 am fost implicat timp de cinci ani, la Viena, în punerea în practică a unui proiect despre regândirea istoriei europene postbelice, proiect finanţat de statul german pentru a încuraja tinerii istorici – generaţia voastră, a membrilor grupului „A Treia Europă” – să vină la Viena, să facă muncă de cercetare, să-şi studieze propriile istorii, să rediscute, să rescrie istoria Poloniei, Iugoslaviei, României, Ungariei etc. din timpul războiului şi de după război. Singura ţară care nu a trimis niciun reprezentant a fost Cehoslovacia. Pentru că intelectualii generaţiei mele erau terminaţi. Trăiau, respirau, dar, din punct de vedere intelectual, erau terminaţi. Oricine supravieţuise în Universitatea din Praga după 1969 reuşise doar prin sistarea funcţiilor critice vitale. Iar cei care continuaseră să gândească şi să vorbească în mod critic dispăruseră cu totul din viaţa universitară…

Mircea Mihăieş: …în Vest.

Tony Judt: Da, şi în Vest. În Praga, Ostrava, Brno, nu am găsit pe nimeni să-mi poată recomanda oameni tineri care să participe la proiect, nu aveau nici cea mai vagă idee despre ceea ce se întâmpla în jurul lor, îşi pierduseră interesul de a mai păstra o viziune critică asupra propriei istorii. Ceva foarte grav se întâmplase în Cehoslovacia şi resimt încă acest lucru când merg la Praga, în comparaţie cu Budapesta, Zagreb, Varşovia, Cracovia. Am putea să discutăm mai pe larg acest aspect. Pe de altă parte, mulţumită unor oameni ca Petr Pithart, în anii ’70 s-a putut discuta

pentru prima oară în cercurile disidente – şi acestea foarte restrânse – despre faptul că Cehoslovacia nu fusese un vis în perioada interbelică – pentru slovaci, dar şi pentru germanii de acolo. Cehoslovacia nu fusese, din multe puncte de vedere, un sistem politic reprezentativ, deschis, nepărtinitor. Funcţiona pe atunci aşa-numita *Pětka*, sistemul celor cinci partide, care sub Masaryk fusese o structură autoritar-binevoitoare, în care slovacii, germanii sau polonezii nu aveau acces la viaţa politică. Şi aşa, imaginea se tulbură. Imaginea Cehoslovaciei era percepută în alb-negru… de fapt, doar în alb şi, sincer vorbind, imaginile Ungariei şi României erau văzute în negru.

Celălalt caz interesant este Iugoslavia. Am şi scris câte ceva despre asta. Situaţia Iugoslaviei nu era cunoscută, eu nu cred să fi întâlnit pe cineva care s-o cunoscă, iar pe Danilo Kiš nu l-am întâlnit în Vest decât cu opt, nouă ani în urmă. Iugoslavia lui Tito semăna puţin cu China lui Mao, asta până prin 1971. Pentru că nu se ştia aproape nimic despre modul în care funcţiona sistemul de acolo, Iugoslavia avea şansa să împace, cel puţin pe plan ideal, contradicţia între ceea ce se ştia despre stalinism şi ceea ce se visa despre marxism. Părea un spaţiu de mijloc aproape de perfecţiune, în parte şi pentru că intelectualii iugoslavi credeau ei înşişi în această imagine. Veneau la Londra şi la Paris şi îi puteam întâlni. Ei erau singurii intelectuali est-europeni care vorbeau ca vesticii, pentru că-şi făceau aceleaşi iluzii despre societatea lor ca şi noi. Existau, bineînţeles, probleme: Tito, chestiunile naţionale şi ideologice, dar sistemul funcţiona, în principiu putea fi îmbunătăţit la nesfârşit, era, aşadar, o bază ideală pentru o societate comunistă. Oameni ca E.P. Thompson au idealizat Iugoslavia. Fratele său murise acolo în război, iar el lucrase pe un şantier în anii ’40, construind drumuri – student englez entuziast,

contribuind la edificarea comunismului. Întors în Anglia, începe să scrie despre clasa muncitoare engleză. A existat deci sentimentul că Iugoslavia era în afara imaginii obişnuite a ţărilor estice, idee nepusă vreodată la îndoială. Îmi amintesc că, pe când predam la Oxford, în 1980, am întâlnit pe cineva care preda un curs de politică iugoslavă: se numea April Carter. Vorbea sârbo-croata şi le preda studenţilor despre autonomie, controlul asupra clasei muncitoare etc. Dar preda politica iugoslavă ca model de construcţie a unui stat socialist. Critica foarte vehement tot ce se petrecea în celelalte ţări est-europene. Aşadar, aceste lucruri se predau fără să se facă legături cu istoria dinainte de 1941 sau cu problemele etnice dinainte de 1918 sau 1914. Nu se ştia nimic despre Primăvara croată. Unghiul de abordare al acestor chestiuni era exclusiv socioeconomic. Acesta a fost unul dintre motivele pentru care intelectualii occidentali au fost complet bulversaţi de evenimentele din Iugoslavia ale acestui deceniu. Pentru că Iugoslavia era o ţară despre care credeau că ştiu câte ceva, dovedindu-se însă că nu ştiau absolut nimic.

Tinu Pârvulescu: Mă interesează istoria Europei Centrale şi de Est, redescoperirea acestei zone. Cât de important este, după părerea dumneavoastră, factorul economic în redescoperirea Europei Centrale?

Tony Judt: În ce sens, factorul economic?

Tinu Pârvulescu: În sensul că, după 1989, s-a dezvoltat o nouă piaţă şi factorii cultural şi politic sunt determinaţi de interesul economic.

Tony Judt: Dacă e adevărat, cred că ar putea fi valabil pentru Germania şi Austria. Mult mai mult decât pentru Franţa, Marea Britanie sau Statele Unite. Franţa are investiţii extrem de reduse în Europa de Est, raportat la dimensiunile economiei franceze. S-a scris mult despre faptul că Franţa nu a optat pentru investiţii masive, riscând mult.

Interesul economic este indirect, prin tranzacţii bancare internaţionale care sunt însă destinate mai mult Rusiei decât Europei de Est. Interesul economic major îl are, bineînţeles, Germania, cu consecinţe culturale. Dar aceasta nu poate fi separată de problema Unificării, pentru că mare parte din interesul german pentru Europa de Est a fost determinat de necesitatea regăsirii jumătăţii pierdute, a RDG-ului. În Statele Unite, cred că acest interes are două motivaţii. Investiţiile americane semnificative din Polonia, Ungaria sau Rusia sunt activităţi economice care nu au nicio legătură cu vreun eveniment cultural. Faptul că nişte tineri investitori americani hotărăsc să se implice în industria hotelieră poloneză şi petrec un an-doi la Varşovia nu înseamnă că interesul pentru limba, literatura sau cultura poloneză a sporit în sistemul de învăţământ american. Cred că nu există o legătură directă între cele două. E o atitudine foarte europeană aceea de a considera că există o legătură strânsă între comportamentul economic şi atitudinile culturale, şi nici americanii nu fac aici opinie separată. Excepţia ar fi interesul Coastei de Vest pentru Japonia. Aici se învaţă japoneza, se călătoreşte în Japonia, există strânse legături economice între Coasta de Vest a Statelor Unite şi Japonia. Dar în cazul Europei, acest tip de relaţii nu funcţionează. Distanţele nu sunt atât de mari, nu se mai instituie acel sentiment al relaţiei cu alteritatea. Totuşi, cred că o legătură există. Este vorba de extinderea Uniunii Europene înspre Est. Şi de data asta, bineînţeles, implicaţiile sunt şi de natură economică, dar, în primul rând, sunt implicaţii politice. Tot aici ar intra şi discuţia despre NATO. Rezultatul, atât pentru Europa de Vest, cât şi pentru Europa de Est, incluzând Rusia, este sporirea interesului pentru Răsărit. Interes care, trebuie s-o recunoaştem, a scăzut. Care au fost interesele occidentale în Europa? Înainte de

toate a fost acea fascinaţie pentru Grecia, la 1820, şi pentru Italia, la 1860.

Mircea Mihăieş: Acestea implicau exotismul…

Tony Judt: Era ceva exotic, eroic, romantic…

Dorian Branea: …îndepărtat.

Tony Judt: Trebuie să fie îndepărtat, prin definiţie. Dacă e prea apropiat, intră în sfera politicii şi devine problematic. În al doilea rând, a fost momentul Soljeniţîn, momentul prăbuşirii imaginii Uniunii Sovietice. Se conştientiza acum existenţa unor victime ale Uniunii Sovietice, victime cu atât mai interesante cu cât aveau o cultură proprie. Mai mult decât atât – şi aici contribuţia lui Kundera a fost decisivă – aceasta era cultura *noastră*. Toate aceste lucruri nu se petreceau undeva aiurea, departe, ci aici, în Europa. Acesta e argumentul lui Kundera, Havel, Michnik: Europa Centrală nu este un spaţiu oarecare intrat în posesia Rusiei, este spaţiul *vostru*, pe care *voi* l-aţi abandonat, este Europa *voastră*, pe care *voi* aţi pierdut-o, este o parte din voi. Această idee că o parte din noi a fost salvată a fost de mare efect o perioadă. Cred că asta explică interesul studenţilor. A existat o scurtă perioadă în care universităţile trebuiau să predea ceha, maghiara, poloneza. Studenţii doreau să înveţe aceste limbi. Praga – mai ales Praga – a devenit un centru romantic al tuturor celor care visau la Europa Centrală. Şi este interesant, ironic şi trist în acelaşi timp că acest centru cultural a trebuit să fie Praga. Pentru că Praga este, la urma urmelor, o minunată metaforă. E un oraş cu doar vreo 2 kilometri pătraţi de Europă Centrală, restul fiind doar o oribilă arhitectură stalinistă din anii ’50. Aşa că, dacă vrei să te simţi central-european în sens kafkian, alături de Musil şi de Kraus, trebuie să rămâi în centrul oraşului. Dacă te îndepărtezi prea mult, acest sentiment dispare. Deci visul central-european se transpune exact în această metaforă.

În momentul în care occidentalii au aflat mai multe, visul a început să se descompună. Vesticii au devenit rapid conştienţi de faptul că problema Europei Centrale le aparţine acum într-un cu totul alt sens. Extinderea Uniunii Europene în Europa Centrală, despre care se vorbea cu atâta entuziasm atunci când era imposibilă, se transformă într-o problemă spinoasă când devine posibilă. Am ţinut o conferinţă anul trecut în Portugalia şi întreaga discuţie se reducea la cât va avea Portugalia de pierdut dacă Polonia intră în Uniunea Europeană. Şi portughezii aveau dreptate, pentru că acesta este un joc în care nu poţi decât să pierzi, pe când, din extinderea elementului vestic al Uniunii, toată lumea ar avea de câştigat. Cine ar intra în acest caz? Finlanda – ţară mică şi bogată –, Danemarca, Marea Britanie, Suedia. Intră, în schimb, Polonia, Grecia şi Spania, care reprezintă o problemă din moment ce costă atât de mult şi sunt nefuncţionale din punct de vedere economic. Iar în momentul în care Europa Centrală devine o chestiune economică şi nu una culturală, atitudinile se schimbă.

Majoritatea oamenilor care acum zece ani ar fi spus: „Europa Centrală? A, da! Kundera etc.” acum spun: „Europa Centrală? A, da! Ţăranii polonezi etc.”. Deci conversaţia e orientată într-o direcţie diametral opusă. Şi acelaşi lucru s-a întâmplat şi cu extinderea NATO. NATO a fost, într-un fel, ultima discuţie romantică, sentimentală despre Europa Centrală: am abandonat aceste ţări în 1938, în 1948, de nenumărate ori, deci le datorăm ceva. Nu avem voie să le abandonăm din nou. Le suntem datori cu NATO. Trebuie să recunosc, am fost împotriva acestei metode, aşa că nu pot fi un comentator neutru, pentru că motivele din spatele acestei manevre erau foarte evidente: o vom face pentru Polonia, Ungaria, Republica Cehă, deci nu va mai trebui s-o facem şi pentru ceilalţi. Vom promite că o vom face, dar acesta e

un viitor îndepărtat, de care nu-i arde nimănui acum. A fost un cadou care n-a costat nimic.

De fapt, să extinzi NATO nu e foarte costisitor, în timp ce e extrem de costisitor să extinzi Uniunea Europeană. Era mult mai ieftin să faci o generoasă, dar insignifiantă extindere NATO – un gest strict simbolic. Ultimul de acest fel. Acum există o mulţime de probleme economice serioase care subminează acest interes. Ar putea completa imaginea occidentalilor despre Europa Centrală, dar, acum, este vorba de o imagine mult mai puţin romanţată. Şi mult mai puţin culturală. Cei care studiază astăzi Europa Centrală şi de Est în universităţile americane sunt interesaţi de afaceri, comerţ, investiţii, politica economică internaţională şi aşa mai departe.

Mircea Mihăieş: Şi cultura?

Tony Judt: Se mai poate găsi câte un grup de studenţi buni care să citească literatură central-europeană, dar ei nu mai merg la cursurile de istorie ca acum zece ani şi nu mai învaţă limbile respective. Întotdeauna limba este elementul decisiv. Trebuie să ai un interes special ca să începi să înveţi o limbă străină. Şi acest interes a scăzut.

Dorian Branea: Dar chiar şi interesul central-europenilor pentru ei înşişi a scăzut în ultima vreme.

Tony Judt: Da, într-adevăr.

Dorian Branea: Mă tem că noi am rămas singurii!

Tony Judt: Nu chiar. Şi totuşi, aţi putea fi singurii care o faceţi pentru o cauză bună. Pentru că un cu totul alt gen de discuţie despre Europa Centrală se poartă, de pildă, la Zagreb. Şi cu un alt ecou. Acolo se vorbeşte despre cum să se traseze frontierele. De fapt, mă tem că discuţiile entuziaste despre Europa Centrală de la Viena, Budapesta, Praga, Cracovia au fost întotdeauna ipocrite. Se manifesta un interes sporit pentru regiunile în care se instituiseră abuziv graniţe, dar se trasau din nou

graniţe. Întrebarea care se pune este unde se află, de fapt, aceste graniţe. Cred că răspunsul cel mai inteligent a fost întotdeauna că aceste graniţe se află în interiorul ţărilor, sunt frontiere culturale, nu geografice, care pot fi văzute şi ca nişte linii de departajare politică, între liberali şi politicienii tradiţionalişti, populişti.

Oricum ar fi, aceste graniţe nu sunt deloc comode, mai ales cele instalate în mentalul colectiv. Şi situaţia s-a înrăutăţit, după părerea mea, odată cu decizia de la Bruxelles de a primi în Uniunea Europeană Ungaria, Slovenia, Republica Cehă şi Polonia. Pentru că le-a dat unora dintre intelectualii din aceste ţări motivaţia aproape inconştientă de a institui noi graniţe. Astfel, cehii vor spune că Europa Centrală se termină la frontiera cu Slovacia, şi îi înţelegem. Totuşi, imaginea care se formează în mintea noastră e destul de ciudată: harta Europei Centrale cu fâşia Slovaciei atârnând incomod! În locul Yaltei, Bruxelles trasează acum noile linii despărţitoare, cu care oamenii încep să se identifice.

Desigur, există şi alte tipuri de identificări care adâncesc prăpastia dintre cehi şi slovaci. Este vorba de diferenţele istorice importante de care trebuie să se ţină seama. Îmi amintesc că, în anii ’80, intelectualii din opoziţia cehă vorbeau în termeni extrem de critici despre slovaci. E vorba despre disidenţă, nu despre politicienii momentului! Iată, în mare, ce se spunea atunci: „Nu vrem să vină ţăranii aceia de slovaci la Praga, să facă pe profesorii cu copiii noştri. Au un accent imposibil şi o cultură total diferită de a noastră”. Aceste nuanţe au existat întotdeauna şi acum sunt acccentuate de politica externă. Aşadar, la ora actuală, direcţia central-europeană urmează mai mult o prejudecată culturală. Am remarcat acest lucru eu însumi, în Europa Centrală. Şi asta creează alte şi alte bariere.

Mai există şi acest fenomen teribil al ruşinii. Ruşinea este un dezastru social, moral şi cultural. A fost „gândită” de la început în aşa fel încât să deschidă piaţa de muncă internă şi să sporească mobilitatea Uniunii Europene, dar, în acelaşi timp, să ţină la distanţă emigranţii economici, refugiaţii etc. Iar linia Schengen, oriunde va fi trasată, va deveni noua frontieră-problemă a Europei. Aceasta este una din problemele cu care se confruntă la ora actuală Polonia, care nu se consideră deloc central-europeană. Închiderea graniţelor sale cu Ucraina din cauza Schengenului ar însemna un dezastru economic atât pentru Ucraina, cât şi pentru Polonia. Ar fi, de asemenea, un dezastru pentru eforturile diplomatice de a construi o punte între Ucraina şi Polonia, Ucraina şi Belarus, Polonia şi Lituania etc. Şi totuşi, dacă linia Schengen nu este trasată acolo…

Dorian Branea: Aş vrea să adaug un lucru. Mă îndoiesc că ideea de Europă Centrală a avut consecinţe politice majore din punctul de vedere al alianţelor. Toţi au preferat să vadă Europa, să intre în NATO şi în Comunitatea Europeană mai degrabă decât să creeze ceva în Europa Centrală. Pe de altă parte, ideea Europei Centrale este una nostalgică şi, nu de puţine ori, chiar patetică. Uităm accentele critice ale discursului asupra Europei Centrale, uităm că acest spaţiu nu e doar multiculturalism şi deschidere…

Tony Judt: Da, desigur. Spuneţi-mi dacă greşesc, dar, în viziunea timişorenilor, Europa Centrală nu include şi Basarabia. E ca la Zagreb, unde se neagă apartenenţa central-europeană a Serbiei. Europa Centrală e o noţiune care exclude. Liniile excluderii sunt foarte bine trasate, în sens negativ.

Mircea Mihăieş: Noţiunea funcţionează în limitele graniţelor naţionale.

Tony Judt: Dar nu include nici părţile răsăritene ale României… La Cracovia noţiunea de Europa Centrală este foarte puternică, parţial dintr-un

snobism austro-galiţian cu privire la Varşovia şi restul Poloniei, care s-a aflat vreme îndelungată sub dominaţie rusă şi era considerată provincială din punct de vedere cultural. Aşadar, disputa central-europeană e foarte puternică în Polonia. Adam Michnik, de pildă, v-ar spune că este o idee funcţională din punct de vedere politic şi psihologic, dar, în ansamblu, nu e o idee bună, pentru că Polonia trebuie să gândească polonez şi european, nu să-şi împartă identităţile în categorii nostalgice, parţiale şi exclusiviste. Din punct de vedere politic, el are dreptate, dar, din punct de vedere istoric, nu. Un prieten de-al meu născut la Varşovia, al cărui tată s-a născut la Cracovia înainte de 1914, îmi povestea odată cum tatăl şi bunicul său obişnuiau să meargă în capitală, şi mi-a trebuit destul de mult timp să-mi dau seama că se referea la Viena. Pentru el, marea cultură, opera, viaţa mondenă, muzica erau la Viena. Varşovia era provincială. Şi, la două generaţii după cucerirea independenţei, locuitorii Cracoviei gândeau la fel. Războiul din Iugoslavia a pus degetul pe rană pentru că de multă vreme slovenii şi croaţii fuseseră obsedaţi de ideea de Europa Centrală. Ei bine, Europa Centrală poate fi gândită în două moduri. Pe de o parte, este acea noţiune exclusivă, negativă: „Noi nu suntem estici!” – o iluzie, o reacţie împotriva graniţei Est-Vest. Şi, din moment ce această graniţă nu putea fi trecută, s-a creat un liant cultural care, din punct de vedere istoric, putea transcende frontierele.

Mircea Mihăieş: Aceasta era şi ideea lui Kundera.

Tony Judt: Exact. O idee foarte populară printre intelectualii croaţi şi sloveni, pentru că îi scotea din limitele Iugoslaviei. Aceştia au adoptat ideea diferenţelor religioase, lingvistice, culturale etc., gest care i-a determinat pe sârbi, ca şi pe ucrainieni într-o altă conjunctură, să adopte propria listă a diferenţelor. Este vorba, acum, de frontiera dintre

civilizaţia creştină şi cea musulmană. Se poate deci întrezări o altă imagine a Europei Centrale, care, dacă e să-i stabilim un debut istoric, începe cu Joseph al II-lea şi se continuă neîntrerupt până la Franz Joseph şi căderea Imperiului Austro-Ungar. Deci să nu uităm: aspectul negativ al problemei e important. Latura pozitivă ar fi aceea că, din punct de vedere istoric, Europa Centrală a fost un punct de tranzit înspre Europa, depăşind barierele naţionalismului. În Ungaria, de exemplu, în politică s-a ţinut întotdeauna cont de dublul interes ungar şi european. Accentul asupra Europei Centrale te ajută să-ţi poţi afirma europenitatea fără să-ţi negi specificitatea naţională condiţionată geografic.

Dorian Branea: Există un paradox în politica contemporană, inclusiv cea românească. Poţi fi foarte european fiind, în acelaşi timp, foarte naţional. E o combinaţie ciudată. Poţi avea acces european, rămânând, în acelaşi timp, conştient de propriile bariere naţionale. Spunem că valorile noastre sunt esenţial europene, deşi, când insistăm asupra lor, suntem în acelaşi timp…

Tony Judt: …foarte români.

Dorian Branea: Fiind foarte români, suntem foarte europeni. E un mod de a gândi care a devenit prevalent în unele cercuri. În timp ce a fi central-european sau a invoca noţiunea de Europă Centrală este considerat încă…

Tony Judt: …prin definiţie antinaţional.

Dorian Branea: Antinaţional şi un atac direct la adresa conştiinţei naţionale.

Adriana Babeţi: Central-europenitatea este de asemenea considerată de unii intelectuali români o europenitate de gradul doi.

Cornel Ungureanu: Printr-un soi de nou rasism al acelora care neagă europenitatea pe filieră central-europeană.

Tony Judt: De ce nu se acceptă ideea existenţei unei culturi, a unei istorii central-europene

distincte? Să privim literatura acestui spaţiu care este Europa Centrală – lăsând deoparte ţările din acest spaţiu şi privind doar spaţiul în ansamblu –, întinzându-se din nordul Italiei, prin Austria, Galiţia până în Bucovina, cu istoria ei complicată, cu o parte din România, cu Ungaria şi aşa mai departe. Ceea ce găsim este un complex literar de stil, ironie, experienţă de viaţă. Nu rezultă de aici că ar exista o entitate politică sau economică numită Europa Centrală. Aşa ceva a existat, într-adevăr. E, desigur, adevărat că în ultimii ani ai Imperiului Austro-Ungar, după construirea căilor ferate şi stabilirea unor relaţii comerciale bine gândite, se putea desena o hartă a Europei Centrale ca unitate economică, gândită şi ca soluţie pentru chestiunea naţională. În 1913 s-a lansat ideea că problema naţională va dispărea în Europa Centrală, pentru că nu mai avea sens din punct de vedere economic. Astăzi însă este foarte improbabil să mai existe vreodată o politică economică central-europeană. Pentru că nu cred că vor exista economii bazate pe o logică evidentă a import-exportului. Nu sunt suficient de dezvoltate să susţină această logică, chiar dacă ar avea-o – nu mai mult decât ar putea să o facă Belgia sau Olanda. Deci, neexistând un spaţiu economic central-european, nu poate exista nici unul politic.

Tinu Pârvulescu: Românii au fost respinşi din toate alianţele posibile şi totuşi mai aşteaptă.

Tony Judt: Sunt într-o permanentă stare de aşteptare.

Tinu Pârvulescu: Da, aşa cum spunea Kafka…

Tony Judt: Este trist că oamenii trebuie să gândească în aceşti termeni. Încercarea de a regândi Europa Centrală, adunând laolaltă o parte din Italia, o parte din Austria, chiar o parte din sudul Germaniei, reprezintă, în mare măsură, recunoaşterea politică a necesităţii de solidarizare. Pentru că, altfel, ori laşi forurile de la Bruxelles să aleagă pe cine vor în Uniune, ori te trezeşti că au

rămas toţi pe dinafară. Voi explica imediat ce înseamnă asta. Bruxellesul s-a arătat interesat să negocieze separat cu Ungaria şi Cehia, cu care e mult mai uşor să stabilească regulile de parteneriat. În acelaşi timp, ar prefera să renunţe la Polonia, din cauza tuturor problemelor cu ţăranii polonezi şi aşa mai departe. În ultima perioadă însă, a început să se întrezărească posibilitatea de a fi acceptată Slovacia. Slovacia este o ţară foarte neimportantă, plasată într-o zonă foarte importantă. Dacă linia Schengen ar ocoli Slovacia, Ungaria şi Polonia, s-ar găsi într-o poziţie absurdă. Frontiera ar deveni impenetrabilă şi piaţa neagră ar fi o permanentă ameninţare. Aşadar, din diverse motive locale, candidatele la Uniunea Europeană au tot interesul să încerce să coopereze mai mult. În ultimii zece ani, la Bruxelles, era imposibil să-i vezi pe reprezentanţii Cehiei şi Poloniei discutând între ei. Se evitau cât puteau şi nu comunicau decât prin intermediul Comisiei Europene. Dar eu cred că această situaţie va lua sfârşit. Întrebarea care mie mi se pare interesantă este dacă se va instaura o altă graniţă între cei respinşi temporar şi cei respinşi pe un termen mai lung sau ambele părţi îşi vor cunoaşte interesul şi vor încerca să coopereze.

Mircea Mihăieş: Când vorbiţi de trasarea unor linii politice, vă referiţi la linii care despart sau la linii care unesc?

Tony Judt: Linii care despart. De fapt, acelaşi lucru s-ar putea spune despre Ungaria şi România. Schengenul plasat între Ungaria şi România ar însemna un dezastru pentru ambele ţări.

Mircea Mihăieş: De ce?

Tony Judt: Pentru că se va forma o puternică piaţă neagră între cele două economii de nivele diferite, cu valută la negru – problemă care se va repercuta asupra politicii Ungariei. La fel ca în Slovacia, se va ridica din nou problema maghiarilor din Transilvania, care se vor simţi cu totul rupţi de Ungaria. Aşa că forurile de la

Bruxelles riscă să se transforme într-o provocare, adâncind disensiunile deja existente. Şi asta după ce a fost nevoie de atât de mult timp şi efort diplomatic pentru a aplana conflictele religioase, lingvistice sau istorice dintre – să zicem – Polonia şi Ucraina. Există chiar o fundaţie poloneză care-şi propune să încurajeze cunoaşterea reciprocă a limbii, religiei etc. ale celor două ţări. Oamenii pot vizita locurile pe care le frecventau în trecut. Divergenţele etnice sunt compensate de dorinţa de a călători şi de a învăţa despre ceilalţi. Dacă linia Schengen va despărţi Ucraina de Polonia, toate aceste eforturi se vor dovedi inutile. Cred că liniile despărţitoare între Europa Centrală şi Europa Răsăriteană sunt mai periculoase decât cele dintre Vest şi Europa Centrală, pentru că acestea din urmă, cel puţin pe hârtie, vor dispărea. Dar şi pentru asta Europa Centrală trebuie să plătească un anumit preţ. Şi cred că chestiunea e extrem de delicată şi că acesta e motivul pentru care se spune că Europa Centrală este importantă din punct de vedere cultural.

Dorian Branea: Credeţi că sosirea social-democraţilor la putere în Germania va schimba politica acestei ţări faţă de ţările Europei Centrale şi de Est?

Tony Judt: Greu de spus.

Dorian Branea: Social-democraţii se vor mai deschişi, mai internaţionali…

Tony Judt: Da, dar problema e complexă. Social-democraţii generaţiei lui Schröder au un sentiment de vinovăţie faţă de 1989. Ei au pierdut trenul Unificării. Majoritatea nu au dorit această Unificare sau preferau ca ea să se realizeze treptat. Dacă privim în urmă cu cinci-zece ani, mulţi dintre ei manifestau simpatie faţă de fosta RDG pentru că aveau o atitudine foarte critică faţă de Bundesrepublik. Bundesrepublik şi Adenauer au dezamăgit pentru că nu putuseră înfrunta nazismul şi dăduseră naştere „societăţii fără suflet”,

bazându-se prea mult pe francezi şi pe americani. De aceea, Germania de Est, deşi falimentară, părea o alternativă mai bună. După 1989-1990, mitul se prăbuşeşte, dar această generaţie nutreşte încă acel sentiment de vinovăţie. Până acum, se pare că vinovăţia aceasta funcţionează în avantajul Europei de Est. Social-democraţii sunt mai deschişi, ce-i drept. La o zi după alegeri discută deja despre Republica de la Berlin, accentuând: Republica de la *Berlin.* De ce de la Berlin? Din pricina dorinţei de apropiere de Est. Germania se află în centrul Europei şi nu se mai simte frustrată de acest fapt, aşa cum Adenauer, Willi Brandt şi, mai puţin, Kohl avuseseră obsesia Vestului. Adenauer şi Kohl erau *Rheinlanders, Saarlanders*, deci proveneau din extrema vestică a Germaniei. Mulţi dintre social-democraţi însă vin din Est şi nu au complexul Războiului Rece. Până aici, da, aveţi dreptate.

Pe de altă parte, puterile lor sunt destul de limitate. Verzii sunt divizaţi între „radicali" şi „realişti". Radicalii ar alege să se retragă din NATO, să devină neutri, chemând în ţară trupele germane desfăşurate în Iugoslavia, şi ar crea un paradis ecologic în Germania şi Austria. Dar asta nu se va întâmpla, pentru că ei nu reprezintă decât o parte nesemnificativă a social-democraţilor, opunându-se cu puţină eficienţă unei politici în mod tradiţional orientate înspre Occident. Dar una din consecinţele de lungă durată ale experienţei nazismului este aceea că un bun politician german învaţă să gândească mai profund problemele interne şi să renunţe la ambiţiile externe. De aici, preocupările ecologice şi concentrarea asupra intereselor domestice. Este unul din motivele pentru care germanii se hotărăsc să desfăşoare trupe în Iugoslavia.

Oamenii politici *Weltklasse* nu mai sunt partenerii potriviţi pentru o Germanie care nu mai este *Weltmacht*. Pentru că, încă din 1955,

Germania nu a mai jucat un rol important la nivel mondial, şi nici nu şi-a mai dorit-o. Această situaţie a generat un fel de echilibru. Renunţăm la rolul nostru internaţional, pentru că asta ar trezi amintiri neplăcute, ar ridica probleme de ordin istoric şi ar da naştere unor aparenţe nedorite. Kohl a fost un cancelar *Weltklasse* – dar o personalitate destul de paradoxală –, în timp ce Schröder este un om al politicii interne, chiar regionale.

Mircea Mihăieş: Asta explică eşecul lui Kohl.

Tony Judt: Da, dintr-un anumit punct de vedere. Kohl s-a înşelat în privinţa imaginii pe care trebuia să şi-o creeze. Germanii îşi doreau un mare şef, dar nu unul care să se ocupe de probleme mari.

Mircea Mihăieş: Doreau să fie şeful *lor.*

Tony Judt: Şi mai ales să se ocupe de impozite, distribuţia fondurilor, şomaj, chestiuni financiare etc. Dacă privim retrospectiv campania electorală a lui Schröder, vedem că el nu a abordat aproape deloc probleme externe, a vorbit despre chestiuni locale mărunte, domestice, regionale, despre impozite, pensii, sănătate, spitale noi, problemele Estului. Problemele Estului în sens economic şi ecologic, fabrici şi oraşe noi…

Mircea Mihăieş: …imigranţi.

Tony Judt: Da, dar şi aceasta este o problemă de politică internă.

Mircea Mihăieş: Mă refeream la modul în care sunt afectaţi germanii de acest fenomen.

Tony Judt: Germanii nu vor să se amestece prea mult în chestiunile de politică externă. În ultimele săptămâni, o anumită problemă ţinea capul de afiş al tuturor ziarelor germane: investiţiile germane în Rusia. Băncile din Germania au investit enorm în băncile ruseşti şi au pierdut enorm odată cu căderea economiei din Rusia. Aşa că se pune întrebarea: „N-am greşit, oare, amestecându-ne prea mult în afacerile Rusiei actuale, cu toate problemele ei şi capitalismul ei sălbatic? Mai bine

păstrăm banii pentru noi şi investim în propria noastră ţară".

Livius Ciocârlie: Care va fi atitudinea Statelor Unite faţă de Rusia? Vor încerca să cumpere într-un fel economia rusă sau se vor ţine la distanţă?

Tony Judt: Greu de prevăzut, dar, după mine, soluţia cea mai bună ar fi să păstreze o oarecare distanţă. Se aud deja voci în Statele Unite care întreabă: „Cine a pierdut Rusia?" aşa cum se întreba în '49: „Cine a pierdut China?". Cu alte cuvinte, cum se face că noi, oamenii politici, consilierii americani, nu am reuşit să facem faţă provocării Rusiei? E o întrebare tipic americană, pentru că lor totul trebuie să le reuşească. Dacă ceva nu a mers, greşeala trebuie îndreptată imediat. Nimeni nu se întreabă dacă americanii au ce căuta în Rusia. Nimeni n-a putut să tempereze vreodată pornirile orgoliului american. Oricine ar veni la preşedinţia Rusiei după Elţîn, viitorul preşedinte american va trebui să arate că nu se va implica, pentru că, oricum, nu ar putea face mare lucru.

Mircea Mihăieş: America înainte de toate.

Tony Judt: Nu neapărat America înainte de toate, dar, oricum, nu Rusia înainte de toate.

Cornel Ungureanu: Dar cui i se va reproşa o asemenea atitudine? Cine va fi, de fapt, viitorul preşedinte american?

Mircea Mihăieş: Al Gore.

Tony Judt: Aproape sigur va fi Al Gore. Oricum, vor căuta pe cineva care să nu fie nici prost, nici rău, fără înclinaţii nici pentru tineri, nici pentru tinere şi să nu fie nici prea de dreapta. Şi acesta este Al Gore. Dar, revenind la Rusia şi Europa de Est, spuneam că germanii se vor ţine deoparte. Care este, în prezent, marea problemă financiară externă a Germaniei? Contribuţia pentru forurile de la Bruxelles. Orice cancelar german are o prioritate majoră: să reducă această contribuţie. Dacă reduc chiar şi aceste cheltuieli, este puţin

probabil ca germanii să furnizeze sume pentru extinderea spre Est. E limpede, aşadar, că ori reuşeşte Uniunea Europeană să reducă costurile de subvenţie, de administrare a regiunilor, a sistemelor de sprijinire a regiunilor dezavantajate – şi nu e sigur că o va face, pentru că Franţa şi Spania se opun vehement –, ori Anglia, Germania, Olanda, Suedia, Finlanda, adică cei bogaţi, vor trebui să dea mai mulţi bani. Ceea ce e stupid, pentru că aceste ţări nu vor vrea să dea mai mulţi bani sau, dacă vor fi obligate s-o facă, se vor împotrivi extinderii Uniunii. Acesta este răspunsul meu referitor la interesul Germaniei pentru extindere. Însă, dacă Rusia continuă să meargă pe drumul pe care a pornit, cred că aveţi dreptate. Ţările occidentale vor fi din ce în ce mai preocupate de problema NATO.

Spuneam că expansiunea NATO e un fel de joc compensatoriu pentru ne-extinderea imediată a Uniunii Europene. Dacă Rusia ar deveni nu periculoasă, dar imprevizibilă în situaţia de la frontiera sudică şi, poate, vestică, ori Statele Unite se retrag complet din Europa – ceea ce nu se va întâmpla niciodată, sub orice preşedinte –, ori îşi vor reconsidera poziţia. Rolul NATO la frontiera de est începe deja să fie reconsiderat. O frontieră NATO care să despartă Slovenia de Croaţia, Cehia de Slovacia sau Ungaria de România ar fi o nesocotinţă. Nu ne imaginăm niciunul dintre noi o armată occidentală la 20 de kilometri vest de Timişoara. Frontierele NATO vor trebui regândite în mod realist. Locul unde ele se află acum nu are nicio însemnătate strategică.

Mircea Mihăieş: Aceasta depinde de limitele potenţiale.

Tony Judt: Nu e niciun secret că limita potenţială este încă Rusia.

Mircea Mihăieş: Unii ar spune că este China.

Tony Judt: China? Am văzut un studiu apărut recent la Londra pe această temă. Uităm cât e

China de săracă în ce priveşte capacitatea militară. Nimeni nu se poate atinge de China, dar nici China nu se poate atinge de nimeni, cu excepţia Hong Kongului, bineînţeles, sau Tibetului etc. Sunt 4 sau 5 milioane de soldaţi chinezi care ar putea fi jertfiţi într-un război, să zicem, împotriva Indiei. Dar nu se pune problema să lupte împotriva Statelor Unite. America nu riscă nimic. Acesta este motivul pentru care e criticat Clinton pentru atitudinea sa faţă de China. Statele Unite nu riscă absolut nimic din punct de vedere militar împotriva Chinei. Problema s-ar putea pune în termeni economici. Dar nu cred că China va deveni vreodată un pericol militar. În timp ce Rusia, da, Rusia rămâne un inamic de temut.

Adriana Babeţi: Dar credeţi că se cunoaşte adevărul despre China?

Tony Judt: Nu, dar e cert că, de fiecare dată când se mai află un adevăr despre China, el nu face decât să confirme bănuielile anterioare.

Mircea Mihăieş: Cred însă că ultimele evenimente internaţionale au dovedit că, în spatele celor întâmplate în Coreea, s-a aflat China.

Tony Judt: Nu, poate doar din punct de vedere diplomatic. Oricum, este o diferenţă între China-pericol internaţional şi China-pericol regional. În zonă, da, China reprezintă o ameninţare, dar asta nu constituie un motiv suficient pentru ca Statele Unite să desfăşoare o forţă militară majoră în regiune.

Mircea Mihăieş: Nu credeţi într-o posibilă alianţă a Estului?

Tony Judt: Adică Rusia-China?

Mircea Mihăieş: China, India, alte ţări din zonă, împotriva Rusiei, de pildă?

Tony Judt: La ce bun?

Mircea Mihăieş: De ce nu? Un spaţiu vital.

Tony Judt: China nu prea este un spaţiu vital. Problema s-ar putea pune altfel: China-Japonia sau China-Rusia în Siberia.

Mircea Mihăieş: Pentru noi pieţe de desfacere…

Tony Judt: Pieţele nu vor reprezenta o preocupare în viitorul apropiat. China are o piaţă de desfacere internă suficientă…

Mircea Mihăieş: Nici Europa nu reprezintă o preocupare pentru viitorul *nostru* apropiat.

Tony Judt: Da, aveţi dreptate. Dar, din perspectiva unui strateg american, Rusia e un pericol mult mai urgent decât China. Dacă eu aş fi şeful Statului Major al Armatei Ruse, lucrurile ar sta altfel. Mi-aş pune întrebarea: „Cine este marele inamic?". China, fără îndoială. Frontiere foarte întinse, conflicte tradiţionale, resurse în Siberia, foarte valoroase pe termen lung – acum încă nu le-a sosit vremea –, cum pot fi ele protejate? Toate aceste probleme există în relaţiile China-Rusia, Rusia-Japonia, China-India, Rusia-India, Pakistan. E foarte adevărat. Dar, pentru Statele Unite, acestea sunt probleme îndepărtate, aproape abstracte. De fapt, Statele Unite nu au nicio putere în regiune. Într-un război între China şi Rusia, nu ar interveni o armată americană…

Mircea Mihăieş: Deci nu credeţi în teoriile lui Huntington?

Tony Judt: Nu, Huntington face o mulţime de observaţii inteligente şi realiste, dar nu în această privinţă. China nu reprezintă un mare pericol internaţional.

Mircea Mihăieş: Aş mai avea o întrebare, ca să încheiem această discuţie. O întrebare, fără îndoială, naivă. Care este aportul geografiei într-o chestiune atât de importantă cum e integrarea? Pentru că, privind harta, observi că Polonia este mai aproape de Est decât, să spunem, România.

Tony Judt: Să nu-i spuneţi un asemenea lucru lui Adam Michnik!

Mircea Mihăieş: I-am spus-o deja. Este vorba de geografia obiectivă. Doar aruncaţi o privire asupra hărţii!

Tony Judt: Există o mulţime de alte întrebări pe care le cuprinde întrebarea dumneavoastră. Din 1920, geografia a intrat în dizgraţie. S-a creat ipoteza că ideologia, interesele politice, afinităţile elective de natură culturală, politică sau ideologică stau la baza comportamentului unui stat, ca şi al unui individ. Lucrul nu mi se pare întru totul adevărat. Există acum o tendinţă de reîntoarcere la geopolitică. Însă geopolitica poate fi foarte mărginită în opţiuni şi reducţionistă. S-ar putea ajunge să se spună că Rusia a avut întotdeauna interese fixe datorită poziţiei sale geografice. Aceasta era opinia lui Alasdair McIntyre, inventatorul geopoliticii. El afirma că poziţia Rusiei va determina întotdeauna poziţiile sale politice, strategice şi militare internaţionale. Henry Kissinger gândea într-un mod asemănător, ca, de fapt, majoritatea strategilor europeni de modă veche. Se credea că interesele naţionale fundamentale depind – nici măcar de factorii economici – de locul în care te afli, materia primă de care dispui, ţările cu care te învecinezi etc. Cred că, punând problema în acest fel, se reduce orice posibilitate de schimbare, de reorientare. În plus, este o poziţie lipsită de nuanţe. Importanţa materiei prime variază în timp; resursele care au făcut, de pildă, din Africa de Sud o ţară foarte importantă la un moment dat nu mai contează prea mult pe plan internaţional. Ne oprim doar la acest exemplu. De asemenea, importanţa geografiei păleşte în epoca avioanelor, şi chiar distanţele, care mai aveau însemnătate în această epocă, devin irelevante în era submarinelor şi a rachetelor. Deci chiar în sens strict literal…

Mircea Mihăieş: …problema este ce putem noi oferi.

Tony Judt: Nu doar ce puteţi oferi…

Mircea Mihăieş: …în viitor.

Tony Judt: Da, dar lucrul ăsta e imprevizibil. Contează foarte mult şi care e poziţia ta într-o

situaţie relativă. Cred că la asta vă refereaţi când vorbeaţi despre România şi Polonia. Dar să ne punem problema: de ce e Flandra importantă? Foarte multă vreme, ea a fost regiunea săracă a Belgiei. Regiunea bogată a fost întotdeauna partea franceză, cu o comunitate culturală dominant franceză. De ce e Flandra importantă? Ei bine, datorită relaţiilor strânse cu Olanda, cu anumite pieţe de desfacere din exterior. Aşadar, toate aceste chestiuni sunt relative. Problema majoră a Poloniei nu este unde se află, ci care îi sunt vecinii. Situaţia se schimbă enorm când vecinul este Ucraina sau Belarus sau când e vorba despre Uniunea Sovietică. Dacă vecinul este Ucraina, Polonia are tot interesul să menţină relaţii amicale cu Estul. Dacă vecinul este Uniunea Sovietică, Polonia s-ar grăbi să traseze o linie despărţitoare protectoare la graniţa ei răsăriteană. Deci aceste chestiuni sunt atât de natură politică, cât şi de natură economică.

Germania s-a aflat dintotdeauna acolo unde se găseşte şi acum. Însemnătatea acestui fapt a variat în diverse perioade. De exemplu, la ora actuală, una dintre regiunile cele mai importante din punct de vedere economic din Germania este Bavaria. Aceasta domină economia germană în majoritatea sectoarelor: tehnologie de calitate, mână de lucru de calitate etc. Pe când, cu treizeci de ani în urmă, zona crucială era Westfalia, cu bazinul Ruhr şi cărbunele ei. Germania e aceeaşi, dar legăturile sale economice sunt altele. Relaţiile economice germane cele mai profitabile sunt cele dintre Bavaria şi zona Rhône-Alpes, Lyon, Marsilia în Franţa şi Lombardia. Există un interes regional, economic şi tehnologic între pieţele din sudul Germaniei, sudul Franţei şi nordul Italiei. Iar aspectul transcende orice politică naţională. Acesta este unul din motivele pentru care Liga Nordului nu e doar o formaţiune rasistă, antisudistă. Şi tot de aceea apartenenţa la ce-a fost înainte Europa

Centrală nu este doar o dezbatere istorică. Iată o problemă foarte actuală în Veneţia, de pildă.

Mircea Mihăieş: Noi suntem pe cale să uităm aceste lucruri.

Tony Judt: Dar ei nu uită. Îşi dau seama că, din punct de vedere economic, viitorul lor e dincolo de Alpi. În acelaşi mod se pune problema şi pentru Europa Centrală şi de Est. Care sunt legăturile economice şi geografice ale acestor ţări? Care vor fi ele în viitor? Cert este că nu vor mai fi cele cu Rusia pentru multă vreme de acum încolo. Se crezuse la un moment dat – îmi amintesc că în 1990 se scria mult pe această temă – că ţările central-europene vor avea un avantaj economic faţă de Rusia. Că vor beneficia foarte uşor de materia primă rusească. Rusia va da materie primă şi petrol, iar Ungaria va da autobuze, de exemplu. Dar, la nivelul economiei ruseşti actuale, asta ar însemna, fără îndoială, sfârşitul industriei autobuzelor maghiare. Pe de altă parte, suma obţinută din vânzarea a 10.000 de autobuze la Moscova este mai mică decât cea obţinută din vânzarea la Paris a zece maşini de marcă germană, fabricate sub licenţă la Gyula. Aşa că, bineînţeles, economiile acestor ţări sunt orientate în direcţia opusă, chiar dacă avantajul de scurtă durată ar fi exploatarea impasului economic rus. Pentru fiecare ţară est-europeană problema se poate pune în acelaşi fel. Nu cunosc amănunte cu privire la economia românească, dar sunt sigur că, pe termen lung, aceasta nu poate depinde de cuvântul Estului. Mi se pare evident. Pentru legăturile cu Estul ori nu sunt suficienţi bani ca să fie profitabile, ori nu există suficientă stabilitate ca să fie sigure. Aşadar, toate ţările central- şi est-europene sunt nevoite să se întoarcă spre Vest, într-o formă sau alta, deci să caute investiţii occidentale. Ungaria a avut marele avantaj de a beneficia de investiţii străine înaintea altora, în perioada ’88-’93.

Livius Ciocârlie: Dar poate Rusia să spere într-o redresare economică altfel decât bazându-se pe vecini? Părerea mea este că vor încerca să refacă Europa Orientală.

Tony Judt: Aceasta este o chestiune geopolitică. Rusia a fost întotdeauna cam ciudată. A fost întotdeauna singura mare putere mai puţin dezvoltată decât teritoriile dominaţiei sale. Şi consecinţele acestei situaţii sunt paradoxale. Pentru că, de fapt, ce-ar putea exporta Rusia? Două tipuri de activităţi. Oameni, populaţie foarte bine pregătită profesional – din punct de vedere tehnic şi chiar într-un sens mai general, media este mai bine instruită decât media occidentală. La celălalt pol se află materia primă, petrol, gaze naturale. Ceea ce face din Rusia o ţară din lumea a Patra şi din cea Dintâi, în acelaşi timp. Rusia aparţine civilizaţiei avansate prin mediul urban, populaţia bine instruită, accesul la informaţie, calitatea serviciilor etc. Ceea ce ar trebui să presupună o capacitate de import sporită. Dar, în acelaşi timp, Rusia nu poate exporta pe termen lung decât materii prime care depind de preţurile de pe piaţa internaţională, pe care această ţară nu le poate controla.

Livius Ciocârlie: Aceasta depinde de jocurile economice internaţionale. Dar n-ar fi posibilă varianta unei dominaţii asupra ţărilor înconjurătoare, asupra periferiilor…

Tony Judt: Bineînţeles că ar fi posibilă... Este ceea ce se întâmplă în Rusia de la Ecaterina a II-a până după Stalin. Obiectiv vorbind, politica externă a Rusiei a fost întotdeauna expansionistă, înghiţind ţări, popoare, regiuni chiar mai avansate…

Dacă eşti înghiţit de Imperiul Rus, înseamnă că economia rusă are nevoie de tine, deşi este clar că te va distruge. E ca un crocodil sau un rechin care trebuie să continue să mănânce şi să avanseze, pentru că, în momentul în care se opreşte, moare

de inaniţie. Aceasta este istoria Rusiei de pe vremea lui Petru cel Mare şi, mai ales, a Ecaterinei a II-a. Se poate schimba o asemenea tradiţie, poate continua o asemenea istorie altfel decât aşa? Da şi nu. Situaţia nu a evoluat prea mult din acest punct de vedere din secolul al XIX-lea până astăzi. Pe termen lung, Rusia nu va subzista decât într-un imperiu sau o uniune, cum vreţi să-i spuneţi. Acesta sau aceasta e deja o realitate şi va primi statut juridic în curând. Marea problemă e Ucraina. Dacă Ucraina rămâne de această parte, cred că se va declanşa un al doilea Război Rece. Pentru că timpurile se vor schimba, România ar putea intra în curând în NATO, Slovacia de asemenea, şi va apărea o nouă frontieră între Ucraina şi Polonia, Ucraina şi România etc. Dar între situaţia actuală şi cea de acum, să zicem, patruzeci de ani există o diferenţă. Astăzi se ştie mult mai mult decât atunci, şi anume că, din punct de vedere militar, Rusia e zero. Dacă nu poate linişti Cecenia, e prea puţin probabil că o va face în cazul Ucrainei. Problema este dacă Ucraina va fi obligată să se întoarcă spre Est. Cred că nu s-a vorbit suficient despre Ucraina. Aceasta este punctul cu adevărat sensibil al discuţiei. Pentru că Ucraina depinde, evident, de Rusia, moneda şi economia ucrainiene s-ar putea cufunda într-un abis insurmontabil. Ucraina nu participă la masa negocierilor cu Vestul, nu are decât Estul pentru orice tip de relaţii. Deci este extrem de fragilă şi riscă să fie pierdută din punct de vedere politic sau doar economic. Dar economia rusă nu se va redresa dacă asimilează Ucraina. O problemă internă care nu-şi găseşte rezolvarea din interior nu poate fi soluţionată printr-o politică externă expansionistă. În principiu, dacă problemele acute ale Rusiei s-ar fi ameliorat prin expansiune, acţiunile din ’45-’48 ar fi fost o soluţie. Atunci Rusia s-a extins, de fapt, mai mult ca oricând, cu o serie de avantaje derivând de aici, pentru că resursele

Cehoslovaciei, ale Germaniei de Est, ale României valorau destul de mult la acea dată. Erau, cel puţin, utilizabile, susţineau o economie postbelică rusă care era nulă.

Livius Ciocârlie: Rusia va avea nevoie de un guvern favorabil organizării unui nou Comintern.

Tony Judt: Dar va fi totuşi altceva, pentru că, de câţiva ani buni, Cominternul este depăşit. Dar, de fapt, ce era Cominternul? Presupunea, în primul rând, exploatarea resurselor, apoi, mai ales din punct de vedere ideologic, remodelarea economiilor celorlalte state pe tiparul economiei ruse a anilor ’30. A urmat însă subvenţionarea acestor economii care fuseseră reduse la zero, deci sporirea cheltuielilor. Iată ce se întâmplă începând din ’54-’55. Cominternul era, în acelaşi timp, o garanţie a faptului că aceste state nu pot beneficia de propria economie. Ţările respective erau obligate să facă schimburi economice între ele şi erau descurajate să iniţieze relaţii cu Vestul. Aceasta le garanta unitatea, dar şi sărăcia. Nimeni nu mai propune acum în Rusia aşa ceva, dar există voci care susţin exploatarea. De pildă, se vorbeşte despre tranzacţii economice în schimbul gazelor naturale şi petrolului în sistem de presiune. Acest sistem există deja, dar nu are un efect atât de puternic asupra unor ţări ca Slovacia, de exemplu. Este vorba de o presiune de natură nu atât economică, cât geopolitică în dezbaterile internaţionale. Faptul acesta nu-i ajută prea mult, dar e tot ce pot face. E ca şi cum Nigeria sau Mexicul, de exemplu, ar încerca să facă presiuni asupra vecinilor. Ce demonstrează prin asta?

Cornel Ungureanu: Rusia nu mai este o forţă faţă de ţările din această regiune. Dar dacă ar institui o dictatură militară în interior?

Tony Judt: Nu prea cred că se va întâmpla aşa ceva. Nici chiar dacă Rusia ar avea un preşedinte naţionalist-comunist, nu e sigur că asta se va întâmpla. Avem deja cazul Siberiei şi al altor

regiuni mai avantajate din punctul de vedere al resurselor, al geografiei, care încearcă să se constituie într-un soi de putere regională. Orice dictator sau preşedinte autoritar rus ar fi obligat să înceapă prin întărirea puterii locale, care actualmente e aproape nulă din cauza lipsei influenţei, a capacităţii de corupţie. Un preşedinte rus este obligat să corupă o lume întreagă, începând însă cu propriile sale domenii.

În fiecare asemenea caz trebuie să se treacă prin sita puterii. Ideea că aceşti dictatori sunt în stare să facă ceea ce promit, ceea ce anunţă, trebuie să răzbată până în exterior. Este cunoscutul caz al lui Stalin şi Hitler. Din 1933 până în 1937, Hitler nu a fost capabil să facă nimic pe plan extern, politic sau militar. Era un pariu care a reuşit, devenind realitate. Se spune că aceasta a fost şi povestea lui Stalin după al Doilea Război Mondial. Dacă ar fi vrut, Occidentul ar fi putut opri în orice moment atrocităţile dacă s-ar fi ştiut cât de slabă este Rusia. Acum toată lumea ştie acest lucru, problema e însă că acum Rusia este considerată mai slabă decât e în realitate. La ora actuală, şefii militari americani se găsesc într-o postură ridicolă. Ei pregătesc un război imaginar de apărare împotriva Rusiei – aceasta este inamicul numit –, chiar dacă ştiu foarte bine că Rusia nu e în stare să poarte un război. În anii ’30 situaţia era contrară. Nimeni nu pregătea un război împotriva lui Hitler pentru că nimeni nu-l credea pe Hitler în stare să poarte un război. Deci cum ar putea influenţa toate acestea raporturile noastre cu Rusia? În Rusia creşte un soi de resentiment împotriva Occidentului. Cred că Vestul împreună cu vecinii profită de multiplele lor probleme interne şi pregătesc, dacă nu un război, atunci măcar o încercuire. Deci trebuie să fie tari, să se păstreze pe poziţie, să-şi apere graniţele istorice etc. Nu trebuie să stea cu braţele încrucişate. S-a discutat mult pe această temă, susţinându-se că efectul expansiunii NATO în

forma ei actuală imprecisă nu are alt efect decât să-i sperie pe ruşi.

Cornel Ungureanu: Am avut nişte studenţi ruşi…

Tony Judt: Generaţia de acum, studenţii care au acum douăzeci de ani, să zicem…

Cornel Ungureanu: Erau unii dintre cei mai buni studenţi de la Moscova.

Tony Judt: Nu, mă refer la studenţii care au acum douăzeci de ani. Care nu au cunoscut efectiv Uniunea Sovietică. Cine este pentru ei Stalin? Pentru ei Stalin nu e, ca pentru părinţii lor, amintirea lagărelor, a Gulagului, a Ucrainei, a celui de-al Doilea Război Mondial, a represiunii. Acestea sunt de domeniul trecutului. Ceea ce învaţă ei de la părinţi sunt amintirile bunicilor despre faptul că se trăia mai bine pe vremea lui Stalin. Era stabilitate, aveau ce mânca, chiriile erau fixe, Rusia era o mare putere, tinerii nu erau obligaţi să se înroleze ca să moară în Afganistan sau în Cecenia şi totuşi sovieticii câştigau războaie importante. Aşadar, s-a creat un mit care seamănă, de pildă, cu mitul Europei Centrale de după căderea comunismului. Adică memoria anticomunismului devine o formă de pronaţionalism – temporar, dar foarte serios. În Rusia nostalgia nu este îndreptată înspre comunism, ci înspre autoritarism. La fel s-a întâmplat şi în alte ţări, inclusiv în Franţa. Există întotdeauna o nostalgie pentru vechile regimuri, republicile păstrează nostalgia monarhiei. Aceasta se întâmplă mai ales în perioadele de instabilitate. Acum amintirea Auschwitzului e mai mult o metaforă, dar în anii ’60-’70, pentru o bună parte din generaţia de germani care a trăit războiul, nu era o amintire negativă. Ei nu aveau dreptul să pomenească asemenea lucruri, dar îşi aminteau cu o oarecare mândrie de o perioadă de expansiune economică, de recunoaştere internaţională etc. Ce se întâmplase mai apoi? Pierduseră războiul şi încă

în ce condiţii! Dar, în rest, nu fusese chiar atât de rău…

Livius Ciocârlie: Asta pentru că, în timpul unei dictaturi, cea mai mare parte din populaţie nu este afectată de represiune.

Tony Judt: Absolut. Dacă ar fi aşa, nu ar mai exista dictaturi. Există şi cazuri contrare, dar nu sunt de lungă durată. Se uită că memoria lui Stalin, pentru cine nu e ucrainean, evreu sau fost disident – şi majoritatea populaţiei nu e – este memoria vieţii cotidiene, care nu a fost niciodată uşoară, dar cu atât mai puţin uşoară e acum. Cu siguranţă, aceasta a fost o perioadă de stabilitate. În 1946, în Franţa s-au făcut sondaje despre război: care a fost cel mai greu moment al războiului, cum îşi amintesc oamenii de ocupaţie ş.a.m.d. Perioada de ocupaţie fusese suportabilă. Nici nu prea întâlneai soldaţi germani… Momentul cu adevărat greu a fost sosirea aliaţilor. Riscai să-ţi pierzi viaţa pentru că se dădeau lupte, erau bombardamente – nenorociţii de americani au bombardat Cannes, Le Havre etc. Apoi americanii au luat tot, nu mai aveai ce mânca, pentru că americanii luaseră toate animalele, toată mâncarea pentru armată. Ei se îndopau şi francezii mureau de foame. Nemţii fuseseră foarte disciplinaţi. Iată opinia francezilor în 1946. Se ştia deja că este *politically incorrect* să spui aşa ceva şi totuşi aceasta era realitatea.

*

Marius Lazurca: După discuţia din această dimineaţă, v-am pus o întrebare referitoare la statutul pe care l-ar putea avea istoria în formarea ştiinţelor umane contemporane. E o întrebare foarte importantă pentru grupul nostru, care încearcă să-şi găsească o metodă de cercetare pentru literatura sau, mai mult, pentru cultura central-europeană. Care credeţi că ar putea fi rolul

cercetării istorice pentru inventarea unei noi maniere de abordare a textului literar?

Tony Judt: Mi se pare că din întrebarea dumneavoastră se conturează două întrebări. Una se referă la locul pe care îl ocupă studiul istoric în înţelegerea operelor literare. Cealaltă se referă la responsabilităţile morale ale intelectualului în angajamentul faţă de trecut. Adică una despre locul istoriei în studiul contemporan şi cealaltă despre locul prezentului în înţelegerea istoriei. Cele două sunt interdependente. După cum ştiţi, încă de la Sainte-Beuve a existat o discuţie serioasă despre noţiunea de context în analiza literară şi intelectuală. Şi aceasta a devenit parte dintr-o mai amplă dezbatere metodologică, anglo-americană la origine, dar cu serioase ramificaţii continentale în ultimii ani. Dezbaterea se referă la istoria ideilor, într-un sens foarte larg: cum se poate explica istoric formarea anumitor tipare de gândire, de argumentare, a anumitor stiluri de raţionament, a unor tendinţe estetice etc.

Convenţional vorbind, te ocupi de operele majore dintr-o anumită tradiţie, ale unui anumit stil estetic, şi scrii despre ele cam cum ar scrie cineva o istorie a căilor ferate privind reţelele electrice de deasupra liniilor, de fapt, o singură linie continuă care se mişcă în timp. În ultimii douăzeci şi cinci de ani s-a dezvoltat un curent opus, care argumentează că e mult mai important studiul operelor minore, care formează contextul cultural-lingvistic necesar pentru naşterea marilor opere.

Vă dau un singur exemplu. În cadrul scrierilor critice tradiţionale despre liberalism, opera lui John Locke a fost întotdeauna abordată izolat. Îl citeai pe Locke, îl studiai, îl tratai în spiritul a ceea ce straussienii din Chicago-ul german ar fi numit „opera cu semnificaţie suficientă” ca să merite exegeză pe cont propriu. Relaţia operei cu momentul şi contextul e contingentă, secundară sau este, pur şi simplu, o chestiune de înţelegere a

textului, de formulare corectă a întrebărilor care să provoace răspunsul aşteptat cu privire la semnificaţiile unui text. În ultima vreme a devenit din ce în ce mai clar – dau exemplul lui pentru că îl cunosc bine – că Locke nu poate fi înţeles dacă nu înţelegi mai întâi ceva ce e exact opusul abordării tradiţionale, faptul că scrierile lui aveau un caracter religios, faptul că ideile lui despre libertate, proprietate, drepturi individuale derivă dintr-un sistem religios de argumentare. Rezultatul este exact opusul a ceea ce se spune în general despre Locke. Se presupune că el e cel care iniţiază tradiţia scrierii seculare cu privire la societate. Apoi începi să te întrebi ce ar fi putut Locke însemna pentru contemporanii săi. Dacă eu aş fi trăit în acea epocă, ce aş fi înţeles din textele lui?

Se pot aduce aici două contraargumente. În primul rând, eu trăiesc în prezent, nu sunt contemporanul lui Locke, nu pot fi decât eu însumi, în orice context. Deci nu pot avea decât o percepţie contemporană asupra textului. Dar aceasta înseamnă că înţelegerea mea este, prin definiţie, greşită. Pot vorbi despre Locke aşa cum vorbesc despre Platon sau Heidegger, pot spune că textul e inteligent şi conţine următoarele idei. Dar nu pot spune nimic despre ceea ce însemnau aceste idei pentru cel care le-a scris şi pentru contemporanii acestuia, nu pot spune de ce a ales el tocmai aceste idei şi nu altele decât dacă înţeleg contextul, deci semnificaţia probabilă, într-un mod total diferit. Iar această încercare de a oferi un context cultural specific unor opere care de obicei sunt abordate independent de acest context e un punct central al istoriei intelectuale actuale, şi dezbaterile despre istoria intelectuală sunt îndreptate spre acest aspect, cel puţin în cercurile pe care le frecventez eu. De aici şi nevoia de a înţelege cultura contemporană. Pentru că noi putem pune aceste întrebări cu avantajul sau

dezavantajul de a fi contemporani. Care este semnificaţia posibilă a unui anumit text? Ei bine, sensurile posibile ale unui text în această linie de argumentare sunt contextuale, trebuie să ţină cont atât de receptare, cât şi de intenţie. Iar intenţia însăşi este problematizată în teoria literară modernă pentru că, psihologic, nu e deloc evident care este relaţia dintre autor şi acţiunile sale. Dar chiar dacă lăsăm deoparte această problemă, rămâne aceea a receptării.

Care este, să zicem, la 1910, semnificaţia unui text de Maurice Barrès? Bineînţeles, alta decât semnificaţia lui actuală. E, în acelaşi timp, mai legată şi mai puţin legată de politic. E, în acelaşi timp, mai polemică şi mai puţin polemică din punct de vedere stilistic, pentru că este mai convenţională şi nu mai e percepută ca o ciudăţenie. Asemenea încercări de a înţelege cultura, oscilând între studierea textului şi a contextului, între intenţie şi receptare, îmi par o zonă fertilă pentru dezbateri. Istoricul poate avea aici o contribuţie semnificativă, chiar dacă doar pentru mărirea bagajului informaţional referitor la context. Când scriem acum o istorie a Iluminismului, de pildă, suntem mult mai bine informaţi, atât în cazul Franţei, cât şi al Scoţiei, despre seriile de dezbateri de la Universitatea din Glasgow sau din cercurile clericale franceze care produc pamflete, eseuri, discursuri pe care altfel le-am considera creaţii izolate ale unui individ, ale unei intenţii religioase, politice sau intelectuale personale. Aşadar, contribuţia istoricilor la înţelegerea textelor îmi pare crucială. Există şi o serie de dezbateri total opuse celor în care sunt şi eu implicat. E vorba despre opoziţia dintre istoria intelectuală şi istoria ideilor. Un număr semnificativ de istorici francezi, urmând indirect tradiţia lui Karl Mannheim, au devenit foarte interesaţi de ceea ce ei considerau a fi contextul generaţional al unui produs intelectual. Lăsând la o

parte individul sau tradiţia politică şi literară, ei abordau textul din punctul de vedere al generaţiei care l-a produs, al unui grup de oameni care au aceleaşi preocupări, aceleaşi referinţe morale şi politice şi produc opere care – deloc întâmplător – se aseamănă, aparţin aceleiaşi stări de spirit. Rezultatul e acela că istoria ideilor care se scrie acum, mai ales în Franţa, revine obsesiv la aceste coordonate.

Se scriu studii despre generaţia anilor ’20, generaţia de la 1914 etc. Noţiunea de generaţie devine foarte restrictivă, ajungându-se până la a face o generaţie din oamenii care au trăit anii 1928-1932. Toate scrierile lor sunt, apoi, trecute printr-un filtru numit „experienţa generaţiei”, care devine un clişeu. Iată, de pildă, o carte precum *Génération intellectuelle*[2], referitoare la Sartre, Aron, Simone de Beauvoir şi toţi scriitorii şi filosofii care atinseseră maturitatea artistică şi academică la Universitate, la Şcoala Normală Superioară între 1923 şi 1928. De când a apărut această carte, suntem într-un fel forţaţi să-i privim pe aceşti oameni în primul rând ca pe un grup compact, o generaţie cu preocupări interdependente. Încercările de a aborda operele acestora separat sunt percepute ca naive din cauza lipsei contextului. Iată prima consecinţă extremă a preocupărilor pentru contextul intelectual şi cultural, mai ales la francezi. Cealaltă problemă a istoriei ideilor, care îmi pare o deformaţie profesională franceză şi germană, este obsesia cadrului producţiei intelectuale. Cadru în sensul de clasă socială, de resurse economice, contacte umane, educaţie etc. Iar ideea că ceea ce trebuie în primul rând explicat este poziţia intelectualilor din punctul de vedere al mişcărilor sociale, economice, intelectuale, culturale, profesionale, universitare etc. a devenit o obsesie. În acest sens s-au scris câteva cărţi foarte interesante: *Naissance des „intellectuels”. 1880-1900* a lui Christophe

Charle, istoric francez, *Sartre e „Les temps modernes”* de Anna Boschetti, un studiu despre lumea închisă a anilor ’40-’50, şi exemplele ar putea continua.

Aici ideile şi forma, conţinutul, ca să zic aşa, al creaţiei intelectuale dispar complet şi studiul culturii devine studiul contactelor umane: cine pe cine cunoştea, cine pe cine a influenţat, cine cu cine a trăit în timp ce a scris, cine ce a citit, de ce a făcut cineva ceea ce a făcut etc. Istoria ca disciplină, istoria ideilor, istoria culturii, istoria intelectualilor au ajuns în Europa occidentală dependente mai degrabă de unele explicaţii sociologice reziduale decât de scrieri. În Statele Unite, totul a fost întors pe dos de promotorii curentului *New Historicism*. Nu e vorba despre o reacţie din interiorul disciplinei istoriei, ci de o dublă reacţie împotriva unei tradiţii mai vechi de critică textuală şi a unei preocupări mai recente, postmoderniste, pentru evacuarea textului şi a autorului. Ceea ce face *New Historicism* – simplificând lucrurile – este să readucă istoria în cadrul criticii literare şi culturale, dar pe post de simplă servitoare. Istoria devine astfel un context maleabil, pe care îl introduci ori de câte ori e util, ca o culoare de fundal în cinematografie. Deci istoria e mulţimea de figuranţi pe fundalul căreia joacă starurile aflate în prim-plan.

Ea devine însă problematică, pentru că serveşte întotdeauna unui scop anume, sprijinind un anumit argument literar privitor la Shakespeare, Racine sau, mai puţin, la romanul secolului al XIX-lea. Şi acel argument provine în mod natural din tradiţia de suspiciune modernistă şi postmodernistă. Nu mai putem citi *Fedra* aşa cum o citeam înainte, n-o putem citi decât dacă înţelegem ce se petrecea în politică la curtea Franţei în anii 1630-’40-’50. Şi odată ce am înţeles aceste lucruri, nu mai avem de ce citi *Fedra*, pentru că piesa nu reprezintă altceva decât această colecţie de detalii, restul sunt jocurile

de cuvinte ale lui Racine. A apărut sentimentul că literatura a fost istoricizată, bine localizată, lipsită de frumoasele ei ornamente exterioare… Adepţii *New Historicism*-ului susţin că istoricii nu-şi pot citi propriile materiale suficient de subtil. Pentru că istoria oferă un material vast, care se poate interpreta folosind tehnici literare şi critice. Să luăm ca exemplu Revocarea Edictului de la Nantes din 1685, prin care se stipula că protestanţii nu-şi mai pot practica liber cultul în Franţa. Textual, momentul este interesant pentru motive pe care nu avem acum timp să le dezvoltăm. Dar el devine un produs literar ce poate fi analizat şi explicat în cadrul propriei sale istorii textuale mai degrabă decât ca produs politic – să spunem, un produs al politicii externe a lui Ludovic al XIV-lea. În sens opus, piesele lui Racine sau Shakespeare, mai cu seamă *Furtuna*, care au fost foarte vulnerabile la efectele *New Historicism*-ului, încetează să mai fie un produs literar interesant şi devin o serie de metafore şi relaţii care pot fi dezvăluite la o analiză a situaţiei din secolele al XVI-lea, al XVII-lea.

Mircea Mihăieş: Există o legătură posibilă între efectele – poate efectele secundare – ale *New Historicism*-ului şi încercările recente de a rediscuta canonul? Pentru că ceea ce s-a spus despre Racine este valabil şi pentru Shakespeare, mai ales în piesele istorice.

Tony Judt: Vă referiţi la Statele Unite?

Mircea Mihăieş: Da.

Tony Judt: Problema dezbaterilor privitoare la canon e aceea că ele iau forme mult prea diverse. Pe de o parte, se discută pur şi simplu ce cărţi trebuie incluse, iar la cealaltă extremă, se discută dacă ar trebui sau nu să mai existe vreun canon…

Mircea Mihăieş: Totul a început ca o simplă discuţie academică pentru a se transforma, apoi, într-o încercare ideologică de a rediscuta cultura.

Tony Judt: Aici trebuie sesizate mai multe aspecte. Am să încerc să le clarific, chiar dacă sunt cam încurcate. Primul aspect se referă la istoria criticii literare în America şi, pe alte coordonate, peste ocean. Este vorba de îndepărtarea de ceea ce, în anii ’50, se numea „noua critică”, interpretarea strict textuală, a poeziei mai ales. În anii ’60, această tendinţă a ieşit din modă şi a fost înlocuită de lingvistica structuralistă, prin intermediul căreia s-a ajuns la critica postmodernistă. Ideea de bază în analiza unui text este scoaterea din context, deconstrucţia lui – pentru că nu are niciun sens inerent sau pentru a găsi acest sens. Acest curent a funcţionat în paralel cu un altul, caracterizat prin interesul pentru istoricizarea textului. Aceasta e noua dezbatere a anilor ’60. În Proust, *Contra lui Sainte-Beuve*, se reia aceeaşi dezbatere, dar mult mai complexă. În anii ’60, cei care identifică analiza culturii cu istoricizarea sau contextualizarea şi cei care consideră deconstrucţia o metodă necesară stau faţă în faţă.

La această situaţie conflictuală se adaugă alte două tendinţe critice occidentale. Una dintre ele, tendinţă critică postşaizecistă, constituie începutul scepticismului privitor la predarea culturii tradiţionale. Acest lucru s-a întâmplat fie datorită credinţei că ea nu mai poate fi predată, fie datorită opiniei politice că nu mai trebuie predată, fie, după schimbările din anii ’60, datorită ideii că studenţilor trebuie să li se ofere un calup ordonat de opţiuni, fără să li se influenţeze însă alegerea. Ca urmare, au existat dezbateri violente pro şi contra formării unui canon standard, care să le ofere totuşi studenţilor câteva alternative; studenţii puteau citi, adică, Chaucer sau Jane Austen, dar nu erau obligaţi s-o facă, putând la fel de bine să se ocupe de muzica rock. Există însă şi un aspect politic separat, mult mai american în esenţă, şi care nu se referă la ce ar trebui să fie canonul, ci la acel cineva căruia ar trebui să-i aparţină. De ce nu ar

exista un canon al populaţiei de culoare, al femeilor, al hispanicilor – nu mă refer la spanioli, ci la latino-americani –, al Caraibelor? Toate acestea devin dezbateri politice *par littérature antéposée*, cum s-ar spune.

În acest sens, canonul reprezintă doar o serie de simboluri ale argumentelor de ordin politic sau metodologic. Cred că cealaltă jumătate a dezbaterilor referitoare la canon – cea de natură pedagogică – este cea reală, că majoritatea argumentelor în favoarea canonului pornesc de la o premisă care nu mai este valabilă. Într-o ţară cu o cultură unificată, aceeaşi pentru o întreagă generaţie, toţi tinerii îşi vor fi format, până la etapa universitară, un fel de hartă mentală unică, întinzându-se – pentru cultura anglo-saxonă, să zicem – de la Chaucer la James Joyce, *grosso modo*.

Mircea Mihăieş: Beowulf nu?

Tony Judt: Ba da, numai că Beowulf a murit demult. Să fim mulţumiţi dacă se începe cu Chaucer. În învăţământul universitar, da, însă acum vorbim despre licee. În şcoli, canonul era luat de bun şi se mergea cu el până la capăt. Acelaşi lucru se întâmplă şi în Franţa, unde trebuie să începi întotdeauna cu canonul. Problema, în cazul francezilor, e unde începe acest canon, dar nimeni nu se îndoieşte că momentul de vârf îl reprezintă secolul al XVII-lea, cu extindere până în secolul al XVIII-lea şi al XIX-lea. În Statele Unite, această regulă nu mai este valabilă, pentru că studenţii nu vin la facultate cu un canon unic imprimat în memorie. Şi întrebarea e: învăţământul universitar trebuie să-i înveţe pe elevi canonul sau să-i înveţe să analizeze critic? Dar ce să analizeze din moment ce ei nu cunosc acest canon? Aşa că întrebarea devine: trebuie pur şi simplu să-i înveţi să pună întrebări şi să le dezvolţi spiritul critic sau trebuie, mai întâi, să le oferi o serie de date pe care ei să le analizeze mai

târziu în facultate? Şi, de aici, o chestiune total diferită, doar în mod accidental tangentă cu literatura şi cultura şi care se referă la condiţia intelectualului occidental după declinul marxismului. Începând cu anii ’70, în universul real al politicii nu mai avea niciun sens pentru universitarii de stânga să vorbească despre marxism decât dacă funcţionau în cercuri închise ermetic.

Dar mai există şi sentimentul că menirea universităţii este aceea de a se posta pe poziţii diametral opuse curentului dominant. În absenţa politicii ideologice, unde marxismul oferea vocabularul esenţial pentru asemenea divergenţe, se formează o nouă ideologie, literară şi culturală, a opoziţiei. Vorbesc acum din propria mea experienţă: am fost timp de trei ani decanul Facultăţii de Ştiinţe Umaniste a Universităţii New York şi multora dintre colegii mei mai tineri care predau ştiinţe umaniste li se părea că meseria lor este una esenţialmente politică. Este, de fapt, politica opoziţiei culturale. Ei trebuie să se opună speculaţiilor culturale, canonului, normelor educaţiei tradiţionale, pentru că aceasta este forma de activism politic la care au acces în mediul universitar. Şi, bineînţeles, în urma dezvoltării limbajului conflictului de clasă, se poate vorbi de un conflict cultural. Vocabularul devine tiradă, conflictul nu mai are loc pe străzi sau în fabrici, ci în cărţi, pentru că oamenii scriu, gândesc şi vorbesc în acest spirit.

Mircea Mihăieş: …în liceu?

Tony Judt: Este o întrebare bună. E ca într-o experienţă medicală, în care mai întâi injectezi virusul, apoi antidotul.

Mircea Mihăieş: De altfel, aceasta nici nu seamănă cu o discuţie. Este mai degrabă o confruntare în plan strict teoretic între universitari.

Tony Judt: În această discuţie mă aflu într-o poziţie similară cu cea a istoricului de idei. Pot să

mă angajez într-o idee sau pot să-i descriu istoria. Până acum v-am descris istoria, dar dacă mă angajez, lucrurile se complică. Acesta este unul din aspectele neplăcute ale predării într-o universitate americană. De ce nu se predau asemenea lucruri în liceu? Pentru că într-o societate multiculturală precum cea americană prea multe lucruri ar trebui predate neapărat. Sunt prea multe microculturi care trebuie incluse în programă: cultura aborigenă, neagră, hispanică, culturile asiatice, cele albe, cărora trebuie să li se acorde un statut egal, aşa că nu trebuie să se insiste asupra uneia mai mult decât asupra celorlalte. Apoi este problema a ceea ce se cheamă *gendered methodology*, care nici nu ştiu cum s-ar putea traduce în franceză. Dar, atenţie! Faptul că termenul este intraductibil este un semn bun, după ce va fi tradus, vom avea motive de îngrijorare. În învăţământul preuniversitar se pune problema educării libere faţă de concepte precum homosexualitatea sau lesbianismul. Nu toţi profesorii cred în ceea ce fac, dar sunt obligaţi să petreacă o groază de timp discutând asemenea lucruri. În al doilea rând, se pune problema orientării spre matematică, ştiinţe exacte şi computere chiar şi a celor care nu manifestă înclinaţii spre această zonă. În consecinţă, în şcolile americane rămâne puţin loc pentru ştiinţele umaniste înaintea vârstei de optsprezece ani. Şi vorbim despre o naţie în cazul căreia un procentaj foarte mare de tineri optează pentru facultate la optsprezece ani. Deci se presupune că tinerii vor fi instruiţi în învăţământul universitar. Nu se întâmplă ca în Anglia, Franţa sau Germania, unde tinerii pun punct educaţiei la un moment dat, şi până la acest moment se presupune că ei trebuie să fie deja bine instruiţi. Majoritatea colegiilor americane pornesc de la premisa că programa literară va fi predată mai temeinic aici, unde vor ajunge oricum cei mai mulţi dintre tineri, aşa că

aceasta va compensa lacunele din învăţământul preuniversitar. Însă nu poţi perfecta ceva ce a lipsit cu desăvârşire, aşa că primii paşi trebuie totuşi făcuţi înainte.

Mircea Mihăieş: Un personaj dintr-o comedie românească spune la un moment dat: „Eu am ridicat problema, eu o bagatelizez". Deci trebuie să faci simultan două lucruri inutile…

Tony Judt: Mai rău – mă prefac că ridic această chestiune ca s-o pot respinge. Asta se întâmplă, de fapt.

Mircea Mihăieş: Voi ridica această chestiune, dar, mai întâi, o resping… Dar să ne întoarcem la Europa Centrală.

Tony Judt: Studiile culturale sunt o problemă, chiar şi în Anglia, pentru că au devenit un fel de alternativă interdisciplinară la un gol, la unele discipline sensibile politic, precum istoria sau critica literară. Studiile culturale au apărut în Anglia în anii '60, la Universitatea din Birmingham, fondate de câţiva sociologi marxişti disidenţi care îşi propuneau să predea ceea ce acum am numi *New Historicism*.

Mircea Mihăieş: Pentru eliminarea tradiţiei…

Tony Judt: Pentru a insista asupra necesităţii integrării cunoştinţelor culturale într-o atitudine critică faţă de context. Cel mai celebru cercetător în acest domeniu a fost Raymond Williams, autorul volumului *Culture and society*, o carte despre legătura dintre revoluţia industrială şi literatura engleză din secolul al XIX-lea, carte care a devenit un model pentru studiul dezbaterilor culturale. Nu cred că poate fi aplicată în studiul culturii din Europa Centrală. În acest caz, mult mai interesantă şi mai utilă ar fi metodologia istoriei intelectuale, pentru că dezbaterea dintre *New Historicism* şi istoria intelectuală se bazează tocmai pe localizarea şi relaţionarea unor forme distincte de producţie culturală, eseuri, romane, poeme etc., produsele aceluiaşi moment sau ale

mai multor momente diferite, dar ale aceluiaşi spaţiu. Pare o dezbatere metodologică mult mai interesantă. Şi ar trebui să se poată spune ceva, de pildă, despre teoria generaţiilor…

Tinu Pârvulescu: De fapt, acesta ar fi un alt canon.

Tony Judt: Dar şi cu un singur canon, problema e ce anume incluzi în el.

Mircea Mihăieş: Cred că cel mai corect ar fi să se spună: avem un canon, dar îl ignorăm. Aşa că inventăm altul.

Tony Judt: Deci ce este canonul?

Tinu Pârvulescu: Noi încercăm să ne apropiem de un canon central-european: cei mai reprezentativi romancieri, de pildă, pentru o generaţie, o epocă. Îi abordăm separat de tradiţia lor naţională.

Tony Judt: Dar trebuie să plătiţi pentru această abatere.

Tinu Pârvulescu: Da, suntem conştienţi.

Tony Judt: Mă întreb cum vă descurcaţi într-o asemenea încercare…

Tinu Pârvulescu: Aceasta este principala problemă. În primul rând, luăm în considerare criteriul estetic. Toţi aceşti scriitori sunt promovaţi în spaţiul literaturii lor naţionale. Apoi intră în joc criteriul geografic. Un altul este, până la un punct, tradiţia habsburgică, dacă sunt sau nu tributari moştenirii austriece. Acestea sunt criterii obiective. Nu cred că, la ora actuală, ele sunt adunate laolaltă într-o metodă cu sens şi scop precise. Un alt criteriu pe care l-am luat în considerare a fost modul în care autorii reflectă acest spaţiu în operele lor. Apoi există un set de valori care ar putea fi numite central-europene şi ne interesează modul în care textul, temele, intriga etc. sunt legate de aceste valori şi le promovează.

Tony Judt: Pot să pun o întrebare? Încep prin a-mi mărturisi simpatia faţă de acest proiect şi principiul său organizator. Dar îi văd şi

neajunsurile. Mi se pare un proiect circular. Începeţi cu un set de criterii geografice şi istorice pentru Europa Centrală şi cum este ea definită prin moştenirea habsburgică, dar pentru că acest imperiu a fost real, nu o abstracţiune, veţi avea un set de opere care prin definiţie îşi vorbesc una alteia datorită acestei legături. Nu aţi specificat însă care sunt aspectele distinctive ale acestor opere. Să presupunem că vin de pe lună, sunt foarte instruit în probleme de literatură, dar nu am nici cea mai vagă idee despre harta Europei. Aş recunoaşte în aceste opere pe care le-aţi ales teme similare, ar fi ele şi pentru mine la fel de evidente ca pentru voi?

Tinu Pârvulescu: Este o întrebare foarte dificilă. Nu cred că se poate da un răspuns pe loc. El va veni doar la capătul muncii noastre de cercetare. Este foarte riscant să spui că un lucru sau altul este specific, lăsând la o parte o serie de elemente extrem de importante.

Tony Judt: Cred că acest exerciţiu este valid din punct de vedere ontologic. Cred însă că criteriile ar trebui să fie mai subtile şi mai maleabile. Dacă vorbiţi în special de scriitorii de limbă germană, cred că trebuie luată în considerare o analogie cu cultura evreiască, legată inevitabil de sfera germană, de filosofia germană, de dezvoltarea stilurilor literare germane. Mulţi dintre autorii evrei scriu în germană, aceasta este una din lumile multiple în care trăieşte, de pildă, Karl Kraus. Este, evident, o lume evreiască, dar este şi lumea Vienei dintr-o anumită epocă, lumea monarhiei habsburgice care se prăbuşeşte, lumea unei anumite tradiţii autocritice a Europei Centrale, care se urăşte pe sine şi se pune între paranteze, dar, în acelaşi timp, e lumea unei scrieri germane pline de fermitate. Acestea nu sunt contradicţii, sunt mulţimi care se intersectează. Cred că există foarte puţine excepţii. O excepţie ar fi Konrád György, de pildă, însă el este atât de preocupat de

lumea distinctă a opoziţiei intelectuale din Budapesta la un anumit moment istoric, încât rămâne produsul pur al unei etape din viaţa intelectuală posthabsburgică, neocomunistă, din Europa Centrală şi, de aceea, cu o şansă redusă de succes peste cincizeci de ani. Dar un Danilo Kiš va rămâne interesant şi peste cincizeci de ani, el fiind produsul unui număr de identităţi culturale care se întrepătrund. Să vă dau un alt exemplu: Kundera, scriitor tipic central-european – poate da, poate nu. Dacă s-ar fi făcut un sondaj de opinie printre disidenţii cehi şi scriitorii cehi care scriau pe ascuns la 1975, cine ar fi ieşit personajul cel mai neagreat? Milan Kundera – cap de listă. Într-un interviu celebru, Václav Havel declară subtil că domnul Kundera nu este „de-al nostru”. Ce este, atunci, domnul Kundera? Este – sau a devenit – un intelectual francez.

Daciana Branea: Şi, practic, în ultimele romane şi-a schimbat cu totul zona de interes. În ultima carte, acţiunea se petrece la Paris şi la Londra.

Tony Judt: Dar chiar şi în scrierile anterioare, care sunt o serie de dezbateri asupra Europei Centrale, se simte intelectualul francez de dincolo de autorul central-european. Europa Centrală este văzută din perspectiva dezbaterilor pariziene. E vorba de o ironie grandioasă, nu de cea măruntă, tipică atâtor alţi scriitori cehi ai epocii. Kundera este interesant, dar unul din motivele pentru care are un asemenea succes la public este faptul că el însuşi a făcut parte din acest public şi a putut privi subiectele respective din exterior. Aşadar, Europa Centrală, ca entitate culturală, va depinde întotdeauna de relaţia sa cu alte spaţii. Nu cred că poate fi definită în izolare.

Mircea Mihăieş: Cred că aveţi dreptate, pentru că, în mod obişnuit, Kundera era considerat cel mai central-european dintre scriitorii central-europeni şi, în acelaşi timp, unul din puţinii care au avut grijă să se detaşeze de identitatea central-

europeană. Cred că şi titlurile ultimelor sale romane au fost foarte atent alese. *Nemurirea* este opusul morţii, dar, în acelaşi timp, înseamnă nemişcare. Ultimul roman, *Identitatea*, vorbeşte de o identitate complet nouă şi ştim cu toţii că autorul său era foarte atent la orice fel de delimitări.

Tony Judt: Contraexemplul ar fi Havel. Nu mă refer la Havel ca preşedinte, ci la Havel cel dinainte de 1989. El a ales să rămână pe poziţie. Ar fi putut pleca din ţară – erau mulţi cei care ar fi vrut să-l vadă plecat –, însă a rămas. E un martir, dar nu asta voiam să scot în evidenţă. Scrisul lui Havel este tipic central-european, cu lipsurile şi plusurile sale. Una dintre trăsăturile cele mai interesante e un fel de melancolie postheideggeriană faţă de modernitate – de modernitatea tehnică, de tehnologie. Un exemplu celebru este ideea referitoare la soluţionarea poluării. Ideea că Occidentul a exportat marxismul în Estul care apoi l-a abătut asupra Europei Centrale nu rezistă din punct de vedere istoric, dar este una din ideile tipic central-europene: am fost prinşi la mijloc în menghina modernităţii. Asta l-a făcut pe Havel foarte vulnerabil faţă de critica liberală. Havel pare atras de critica societăţii liberale, o vede ca pe un construct prea individualist etc. Ceea ce derivă din tradiţia central-europeană, germană, dar nu numai. Iată de ce, în cele din urmă, dacă Havel nu ajungea preşedinte, influenţa lui ar fi scăzut, în comparaţie cu cea a lui Adam Michnik, de pildă, care este mult mai sofisticat în modul de gândire politic şi mai puţin central-european atunci când vorbeşte de Polonia.

Daciana Branea: O să vă pun o întrebare-clişeu, dar modul în care veţi răspunde mă interesează într-adevăr: care sunt, în opinia dumneavoastră, principalele caracteristici ale Europei Centrale ca entitate culturală?

Tony Judt: Am mai încercat o dată să răspund la această întrebare şi n-am reuşit. Să încerc: într-o formă sau alta, ironia. Ironia central-europeană este una istorică, pe când o altă tradiţie literară esenţialmente ironică, aşa cum este cea engleză, are un conţinut moral. Iris Murdoch, de pildă, cultivă ironia din plin, dar ea apare la nivelul relaţiilor umane, al reacţiilor. Ironia central-europeană apare în relaţia individului cu trecutul, cu autoritatea, statul, reprezentantul comunităţii, o relaţie întotdeauna nesatisfăcătoare şi o sursă de comedie sau tragedie. Toate acestea sunt străine tradiţiei occidentale în ansamblu. O a doua trăsătură ar fi pesimismul. Există momente de pesimism în literatura franceză de la sfârşitul secolului al XIX-lea, dar pesimismul nu este o caracteristică a ceea ce numim literatură franceză – sau este una de ordin secund. A treia e mai greu de depistat, pentru că ţine de formă, nu de conţinut: foiletonul, eseul scurt sau mediu, nuvela foarte scurtă care transmit un sentiment moral unitar într-o naraţiune de doar câteva pagini. Nu se dezvoltă într-o naraţiune complexă, dar este mai mult decât un eseu. Nu e unica formă de scriere central-europeană, dar este mult mai bine dezvoltată decât în alte literaturi. Nu există un echivalent anglo-american şi doar foarte puţine urme în literatura germană. Pare o trăsătură tipică literaturii central-europene.

Partea cea mai importantă a răspunsului meu ar putea părea incorectă, dar cred că se referă la un aspect esenţial. Literatura şi cultura central-europeană sunt marcate de acelaşi fenomen ca şi cultura evreiască: obsesia autodefinirii. Nimeni nu ar întreba în mod normal care sunt caracteristicile literaturii franceze, engleze sau germane. Dar în cazul celei central-europene, întrebarea se repetă obsesiv, pentru că există în cultura acestui spaţiu o combinaţie ciudată între o mare siguranţă intelectuală şi o mare nesiguranţă identitară. Este o

zonă de maximă energie intelectuală – idei, dezbateri şi invenţii –, dar, în acelaşi timp, o zonă care nu a fost niciodată sigură că există ca atare. O foarte lungă tradiţie de producţii culturale, religioase şi intelectuale stau mărturie. Obsesia autodefinirii a existat întotdeauna în Europa Centrală şi această obsesie este măsura de bază a culturii central-europene. Toate acestea au o explicaţie istorică. Nimeni nu s-a gândit la Europa Centrală până prin 1818 – poate cu excepţia lui Joseph al II-lea, care a făcut-o din motive administrative. Şi după 1918 aproape nimeni nu s-a mai gândit la Europa Centrală pentru multă vreme. Aşa că nostalgia pentru ideea însăşi de Europa Centrală este perfect îndreptăţită, pentru că acesta a fost un moment de vârf al culturii europene, care a avut o durată mult prea scurtă. Şi care nu era recunoscut ca atare în epoca de strălucire – acesta este un alt aspect important. E ca atunci când trimiţi rachete pe Lună – nu trebuie să vizezi Luna, pentru că astfel o ratezi. Acelaşi lucru se întâmplă şi cu Europa Centrală: n-o poţi descrie în sens clasic, literar, cultural, pentru că o asemenea reprezentare ar rata elementele sale definitorii. Iată, de exemplu, un autor ca Joseph Roth – nu atât în romane, cât în scrisori –, care, privind în urmă la Imperiul Habsburgic, are o nostalgie tipic evreiască pentru lumea veche.

Cornel Ungureanu: …Stefan Zweig…

Tony Judt: Zweig, exact. Dar în acea epocă nostalgia nu se făcea încă simţită. E vorba de o calitate retrospectivă a central-europenităţii. „Sunt ceea ce am fost, sunt dorinţa de a fi din nou ce am fost şi conştiinţa faptului că aceasta nu mai este posibil.” Europa Centrală a avut aşadar totdeauna sentimentul de a se fi pierdut încă înainte de a realiza că se găsise pe sine.

Mircea Mihăieş: Aceasta este originea tuturor nevrozelor.

Tony Judt: Dumneavoastră aţi spus-o, nu eu. Să facem o comparaţie. Există două mari centre ale culturii moderne în Europa: Paris şi Viena. Parisul a ştiut întotdeauna că este centrul culturii moderne, se descria ca atare, organiza expoziţii internaţionale care o dovedeau etc. Poate că e *fin de siècle*, dar e debutul Parisului. În Parisul anului 1900 te afli exact unde trebuie dacă vrei să trăieşti în inima modernităţii. Viena nu a avut niciodată acest sentiment. L-aţi citit pe Schorske, ştiţi că în Viena sfârşitului epocii lui Franz Joseph produsele culturale distinctive – în arhitectură, muzică, artă plastică, jurnalism sau literatură – nu sunt legate între ele ca părţi ale unei culturi unitare, sunt antagoniste, au forme şi funcţii foarte diferite. Doar retrospectiv le vedem ca purtând semnele ciudatei identităţi a modernităţii crepusculare. Dar ar fi anacronic să spui că Viena era o capitală culturală recunoscută în Europa Centrală a anului 1900. Nici chiar membrii individuali ai acestei comunităţi nu o vedeau aşa, oameni precum Karl Kraus, de pildă. Kraus a recunoscut că scria despre amurgul unui imperiu paradoxal şi urât de el, dar nu-şi pusese niciodată problema că, peste treizeci de ani, va deveni produsul pur al culturii pe care încercase s-o submineze. Deci trăsătura ironică, autodestructivă a central-europenităţii este de asemenea importantă. Majoritatea central-europenilor din generaţia mea pe care i-am cunoscut – poate şi fiindcă erau maghiari, iar acesta este un defect clasic al Budapestei, dar erau şi vienezi printre ei – făceau efortul de a te convinge de importanţa ideii central-europenităţii în timp ce încercau să o demoleze. Nu pot găsi niciun exemplu similar într-o altă parte a lumii. N-a fost cel mai bun răspuns la această întrebare, dar încerc să schiţez un tablou…

Mircea Mihăieş: Veţi ajunge un fel de Monsieur Jourdain al modernităţii.

Tony Judt: De acord. Vorbesc despre proza central-europeană fără să o cunosc. Pe de altă parte, nu e nimic rău în inventarea sau reinventarea unui concept ca acela de Europa Centrală. Întreaga fizică modernă este un limbaj inventat. Nu se ştie ce se întâmplă de fapt în interiorul unui atom. Se foloseşte pur şi simplu o serie de metafore lingvistice care ajută la formarea unei imagini matematice explicative. La fel se întâmplă şi cu Europa Centrală. Nu intru în detalii, pentru că nu mă pricep, dar Europa Centrală este asemenea unui limbaj de fizică postheisenbergiană. Este o modalitate convenabilă de a descrie un tip de comportament care nu poate fi explicat altfel, care nu poate fi analizat – să spunem aşa – la microscop. Europa Centrală nu poate fi văzută. Se pot vedea doar rezultatele ei culturale, lingvistice, sociologice, arhitectonice. Plimbându-mă prin Timişoara, am observat imediat asemănările cu oraşe din Slovacia, Croaţia, Galiţia şi, evident, Austria. Şi, într-un fel, mă gândesc imediat: „Aha! Europa Centrală!”. Nu aş exclama la fel dacă aş vizita Padova, Sarajevo sau Strasbourg. Diferenţa este clară şi la fel stau lucrurile şi în literatură. Însă, cu toate că aş putea descrie fiecare element separat, nu sunt prea sigur că punerea lor laolaltă ar fi de folos pentru formarea unei imagini coerente. Mi s-a cerut odată să scriu o istorie a Europei Centrale şi am refuzat, fiindcă, oricum aş fi scris-o, ar fi părut tendenţios. De ce ai trasat aceste linii despărţitoare aici şi nu dincolo? Este un preţ pe care nu am vrut să-l plătesc. Mi-ar trebui calităţi artistice deosebite ca să duc această treabă la capăt, dar, pentru că nu le am, am refuzat să scriu istoria respectivă. Dacă mă gândesc ce au în comun modelele pe care le folosiţi voi aici, cred că ele depăşesc momentul Imperiului Habsburgic. Toţi aceşti autori de care vorbiţi au trăit într-un spaţiu care a fost cândva austriac. Există o serie de preocupări specifice, însă ele variază în timp: pe

de o parte, Europa Centrală între 1880 şi 1920, pe de alta, Europa Centrală de după 1968. Europa Centrală se schimbă în timp, nu rămâne aceeaşi, ca în spaţiu. Nu ştiu dacă dezbaterile din ultimii cincisprezece ani pe tema Europei Centrale ar însemna ceva pentru cititorii avizaţi ai Vienei sau Budapestei anului 1900. Pentru că ceea ce este crucial pentru o asemenea înţelegere este tocmai ce s-a întâmplat în această zonă între timp. Aşadar, un alt element definitoriu al culturii central-europene este istoria recentă. Acesta este, cred, unul din motivele pentru care este greşit să consideri că Viena actuală face parte din Europa Centrală în sensul înţeles de acest grup de cercetare. Pot să spun asta din propria experienţă, pentru că am petrecut doi ani acolo. Viena are calităţile şi defectele ei.

Nu este central-europeană în sensul vizat de voi. Este central-europeană din punct de vedere istoric, dar starea de spirit – cultural şi politic vorbind – a fost alterată radical de două evenimente majore. Unul este ceea ce s-a întâmplat între 1938 şi 1945, iar celălalt – ceea ce nu s-a întâmplat după 1954, când a plecat armata rusă. Austriecii – vienezii, de fapt, ei sunt relevanţi în această discuţie – nu au trăit momentul ocupaţiei sovietice, deci versiunea sovietică a unui guvern dictatorial. Ei au doar o legătură amnezică cu nazismul, ceea ce îi face să se arunce în braţele Europei Centrale din motive greşite. Vienezii dintr-o anumită generaţie v-ar spune: „Noi aparţinem Europei Centrale; nu suntem prusaci, nu suntem germani. Ei sunt prusaci, ei sunt germani, ei au fost nazişti, asta e istoria lor. Istoria noastră este Mitteleuropa, Zentraleuropa”. Gândiţi-vă la Viena 1900, nu la Viena 1938-’39, la mulţimile entuziasmate de discursul lui Hitler. Gândiţi-vă la toţi acei minunaţi scriitori evrei care trăiau aici în 1900. Relaţia Vienei cu Europa Centrală este una nevrotică...

Zagreb sau Trieste sunt mult mai central-europene decât Viena.

Iată că intrăm şi într-un alt fel de discuţie despre Europa Centrală. Există în acest spaţiu amintiri central-europene şi amintiri ne-central-europene. Varşovia nu e central-europeană, şi asta nu doar din cauza graniţelor geografice, ci a efectelor acestei geografii, a legăturilor cu Rusia, mult mai complicate şi mai antagonice decât s-ar părea, mult mai strânse decât în cazul oricărui alt stat central-european. Îmi amintesc o discuţie foarte interesantă care a avut loc la Londra prin 1942 între Beneš şi un reprezentant al guvernului polonez în exil în timpul celui de-al Doilea Război Mondial. Vorbind despre relaţiile postbelice cu Rusia, Beneš era convins că cehii vor avea o relaţie mult mai strânsă cu Uniunea Sovietică, ceea ce nu putea fi chiar atât de rău, fiindcă aveau multe elemente în comun, mai ales din punct de vedere cultural şi apoi… să ne amintim de München. Polonezul e uimit: „Imposibil, asta ar însemna sfârşitul Cehoslovaciei, nu vă daţi seama ce înseamnă o relaţie foarte strânsă cu Rusia? Voi, central-europenii, credeţi că orice imperiu înseamnă Franz Joseph”. Acum ştim că imperiul rus a însemnat Iosif Stalin şi cunoaştem diferenţa dintre cele două istorii. Este o diferenţă esenţială şi cred că deosebirile se observă şi în cazul literaturii.

Daciana Branea: A modificat plecarea evreilor cu ceva spiritul central-european? Întreb asta pentru că Milan Kundera scria într-un eseu – citez – că evreii sunt „sarea şi piperul” Europei Centrale.

Tony Judt: Dacă o duci greu, poţi găti şi fără sare şi piper. Cred că, în acelaşi eseu, Kundera insistă: „Noi, cehii, suntem evreii Europei” – sau ceva asemănător, prin care se înţelege că interesele cehilor sunt absolut universale, cam ca în cazul funcţionarilor lui Hegel sau al proletarilor lui Marx. Kundera consideră că interesul cehilor

coincide cu interesul universal al omenirii. În acest sens, spune el, cehii au devenit evreii Europei Centrale…

Daciana Branea: …înainte ca toţi central-europenii să devină evreii Europei.

Tony Judt: Aici avem o problemă. Acest concept variază foarte mult de la o zonă la alta. Ar fi foarte greu să convingi pe cineva în Viena cu acest argument. Dacă locuieşti la Viena, realizezi că a devenit un oraş mixt: foarte mulţi oameni s-au mutat în capitală după cel de-al Doilea Război Mondial, mai ales din provinciile sudice, ocupând cartierele populate înainte de evrei. Burghezia vieneză – generaţia vârstnică – nu pierde nicio ocazie să se plângă de consecinţele dezastruoase ale plecării evreilor. În locul lor au venit tot felul de bădărani care vorbesc o germană îngrozitoare. Aşadar, plecarea evreilor este un eveniment nefericit. Absenţa lor înseamnă, într-adevăr, o schimbare culturală radicală şi, din nou, paradoxală. În 1910, la întrebarea: „Care este problema Europei Centrale?", mulţi central-europeni ar fi răspuns: „Evreii". Acum, cei care se autodefinesc drept central-europeni răspund: „Absenţa evreilor".

Povestea evreilor e mult mai lungă şi mai complicată, lăsând la o parte Holocaustul. Hitler a rezolvat – ajutat puţin şi de Stalin – una din problemele majore ale Europei Centrale. Aceste probleme erau legate în primul rând de interferenţele culturale extrem de complexe, care au generat, în perioada interbelică, o vulnerabilitate sporită a minorităţilor faţă de represiunile politice sau economico-legale. Hitler a rezolvat pe loc această situaţie: a scăpat mai întâi de evrei. După război, ca represalii, germanii au trebuit să dispară din zonă, polonezii au fost regrupaţi, au apărut noi graniţe şi, astfel, multe elemente specifice spaţiului central-european au dispărut. Şi continuă încă să dispară.

Între 1945 şi 1965 (sau chiar 1970), să zicem, dacă începeai o discuţie despre Europa Centrală, nimeni nu înţelegea la ce te referi. Şi mă gândesc la oamenii din această zonă, nu la occidentali sau la sovietici. Un oraş ca Cernăuţiul era prin excelenţă o comunitate multiculturală: polonezi, români, evrei etc. Dar această situaţie dispare. Păstrând proporţiile, acelaşi lucru se întâmplă în toate oraşele de dimensiuni medii din Europa. Conflictul interetnic sau toleranţa – depinzând de tipul de exploatare sau de cooperare – reprezintă aspecte specifice ale spaţiului central-european, aflate astăzi în curs de dispariţie. Absenţa evreilor nu constituie neapărat cheia acestei transformări, dar e cea mai cunoscută metaforă a ei. Altceva mă intrigă pe mine, dar explicaţia o să v-o cer vouă. În epoca sa istorică, Europa Centrală se definea prin marile ei oraşe şi oraşele de provincie. Graniţa nu demarca ţări sau etnii, ci oraşul de sat. Ce-i drept, aceasta nu e o trăsătură exclusiv central-europeană. În Franţa, de pildă, a existat mereu o prăpastie între Paris şi provincii. Însuşi cuvântul *provincie* e încărcat de sensuri peiorative. Încă din secolul al XIII-lea, provincialul era considerat un prost. Ţăranul este o figură admirabilă, reprezintă rădăcinile franceze, dar provincialul e ridicol, pentru că aspiră să devină parizian. Deci opoziţia oraş (sofisticat) – provincie (înapoiată) depăşeşte limitele Europei Centrale. Şi totuşi, comparând Budapesta cu provincia maghiară, Viena – chiar aşa cum se prezintă ea la ora actuală – cu provincia austriacă, diferenţa îmi pare evidentă: avem, pe de o parte, complexitatea marelui oraş, pe de alta, lipsa complexităţii în provincie. Orăşelul, comunitatea rurală înapoiată sunt elemente specific central-europene. Această extremă nu există în Europa Occidentală.

Mircea Mihăieş: Pe acest fond, putem considera legătura dintre centru şi margine ca fiind generatoare de identitate?

Tony Judt: Da şi nu. Să fim atenţi la tipul de identitate pe care îl generează. Să luăm exemplul Italiei. Italia nu are un centru. Roma e capitala, dar nu şi centrul Italiei, cu excepţia domeniului strict administrativ. Identitatea italiană este o chestiune pur regională: piemonteză, milaneză, florentină, toscană, venetă etc. Până la un anumit punct, acelaşi lucru se poate spune şi despre Germania, unde Berlinul nu înseamnă nimic din punctul de vedere al identităţii culturale pentru majoritatea oamenilor de dincolo de Poarta Brandenburg. Cred că relaţia centru-periferie poate genera identităţi doar în culturile centralizate. Acest fapt este valabil pentru Franţa, într-o anumită măsură pentru Marea Britanie şi era valabil pentru Imperiul Austro-Ungar, doar că aici existau centri multipli, a căror identitate era determinată – din nou – de marele oraş. Iar aceşti centri sunt susţinuţi prin limbă, economie, administraţie şi prin relaţia pe care o întreţin cu Viena sau, mai târziu, cu Budapesta. Oraşul, chiar cel de mărime medie, devine, aşadar, un spaţiu vital, nu datorită importanţei sale locale…

Mircea Mihăieş: Ci pentru felul în care era percepută noţiunea de centru.

Tony Judt: Exact. Este vorba de centrul mic care se subordonează centrului mare. Acest aspect e unul prin excelenţă central-european. Şi este, fără îndoială, o poziţie foarte avantajoasă pentru oraşele de diferite dimensiuni.

O altă definiţie posibilă a central-europenităţii, cel puţin din perspectivă istorică, se concentrează asupra culturii urbane de esenţă germană. De exemplu, dacă vizitezi astăzi Slovenia sau Croaţia, îţi dai seama că obsesia central-europeană a Zagrebului sau a Ljubljanei nu se face simţită în afara capitalelor. Oraşele de pe coasta dalmată, Split sau Dubrovnik, şi-au format o identitate diferită pentru că nu au aparţinut niciodată în acelaşi fel sistemului administrativ habsburgic, iar

legăturile lor cu Italia au slăbit şi mai mult relaţia central-europeană. Trieste, în schimb, departe de a se considera un oraş italian de gradul al treilea, se descrie pe sine ca o extensie a Vienei din punct de vedere cultural şi chiar lingvistic. Germana se predă aici mult mai mult decât în alte şcoli italiene şi mult mai mulţi elevi vor să o înveţe aici decât, să spunem, la Milano. Şi nu e vorba de legăturile Trieste-ului cu Germania actuală, ci de locul ocupat de Austria în trecutul triestin. De aici ajungem la relaţia strânsă cu trecutul pe care o întreţine central-europenitatea. Întrebarea ar fi: poate aceasta să fie, în acelaşi timp, cheia unei legături cu viitorul?

Adriana Babeţi: Să înţelegem că suntem anacronici? Credeţi că proiectul nostru are sens?

Tony Judt: Între cultură şi politică există o diferenţă. Iată că ne întoarcem la rolul intelectualului…

Adriana Babeţi: Dar are vreun sens ceea ce facem noi aici?

Tony Judt: Aşa cum e posibil să ai mai multe identităţi sociale şi naţionale, îţi poţi asuma mai multe identităţi intelectuale. Intelectualul are un anumit rol într-un context politic şi un cu totul alt rol într-un context cultural sau pedagogic. Cred că ar fi greşit să privim Europa Centrală ca având un singur rol multifuncţional : în cultură, educaţie, politică, viaţă publică etc. Iată, de exemplu – păstrând proporţiile –, propria mea poziţie intelectuală. Mă consider acum un intelectual newyorkez, dar, în acelaşi timp, nu uit că sunt profesor de istorie. Când predau istoria, nu fac acelaşi exerciţiu intelectual ca atunci când scriu la *The New York Review of Books*. Iar când scriu la *The New York Review of Books*, nu gândesc la fel ca atunci când scriu, într-un mod mult mai angajat, la *The New York Times*. Munca mea profesională nu are nicio legătură cu munca mea gazetărească.

Ceea ce nu înseamnă că aceasta din urmă este lipsită de sens: dimpotrivă.

Ce sens are să te gândeşti la Europa Centrală? Cred că voi aţi putea să răspundeţi la întrebare mai bine decât mine, dar am să încerc câteva răspunsuri posibile. Chiar dacă această noţiune nu ar avea niciun loc în viaţa publică românească actuală, e o bună modalitate de a recupera ceva ce a fost uitat şi neglijat prea multă vreme. Cred că munca de cercetare pe această temă nu ar trebui să joace un rol important într-un plan mai larg pentru a fi utilă. Întrebarea este dacă are o funcţie constructivă… Da şi nu. Evident da, din punct de vedere istoric. Acest lucru e foarte adevărat pentru Austria şi chiar pentru Ungaria. Orice proiect care îndeamnă la conceperea identităţilor fără a ţine cont de frontierele statale are sens şi este perfect justificabil în sine.

În al doilea rând, dacă e greu să delimitezi conceptul de Europa Centrală, nu înseamnă că el nu ar fi valabil. Cu cât te străduieşti mai mult să-l defineşti, cu atât îţi scapă mai mult, pentru că nu poate fi definit exact. Mi se pare, de asemenea, foarte probabil ca linia despărţitoare dintre Uniunea Europeană şi restul Europei să nu dispară prea curând. Aşadar, cel puţin în viitorul apropiat, o mare parte din Europa nu se poate identifica Europei-Bruxelles. Şi mi se pare util din punct de vedere politic să ai o gândire internaţionalistă, să nu priveşti doar în direcţia forurilor de la Bruxelles. Unul din pericolele deciziilor care se iau acum în Occident este adâncirea prăpastiei dintre comunitari şi extracomunitari. Dacă nu eşti deja în UE, înseamnă că te afli într-un soi de purgatoriu, unde te perpeleşti până când, undeva la Bruxelles, sună un clopoţel şi pentru tine. E foarte important să te poţi debarasa de aceste clişee. Unul din aspectele pozitive ale criticilor britanice la adresa UE este faptul că i-a obligat pe englezi să vadă în relaţia cu Europa comunitară mai mult

decât o simplă relaţie antagonică sau de cooperare. Şi acesta este şi unul dintre avantajele oferite de ideea de Europa Centrală. E, cel puţin, un exerciţiu de recuperare a memoriei care reprezintă oricând o bună terapie.

Să luăm exemplul Vichy. De ce sunt istoricii francezi atât de obsedaţi de Vichy? E cunoscut faptul că francezii au colaborat într-un număr mare şi au luptat în Rezistenţă într-un număr destul de redus. Se ştie că francezii au avut un rol important în deportarea a peste 74.000 de evrei la Auschwitz. Acest lucru nu era însă cunoscut cu zece ani în urmă. Şi cei care cunosc aceste lucruri acum sunt încă destul de puţini. Ar fi multe de spus despre modul în care se descoperă unele adevăruri evidente despre trecut. Dar poate că nu sunt eu cel mai în măsură să vorbesc despre asta. Eu consider că trecutul trebuie înţeles pentru a putea construi un prezent mai sănătos. Nu sunt însă prea sigur dacă înţelegerea corectă a trecutului ne e de folos şi pentru descifrarea corectă a viitorului.

Dorian Branea: Unde aţi descoperit acest subiect?

Tony Judt: Cred că exact acolo unde vă aşteptaţi: undeva între Praga şi Budapesta.

Mircea Mihăieş: La Bratislava?

Tony Judt: Nu, nu. Mi-am dat seama că tot ce se credea despre Europa Centrală era grotesc de eronat. Nimic din ce se scrisese nu mă ajuta să înţeleg acest spaţiu. Un alt motiv – autobiografic, de această dată – este faptul că începusem să lucrez la un studiu critic despre intelectualii francezi de după cel de-al Doilea Război Mondial, mai ales în atitudinea lor faţă de Europa de Est în anii ’44-’46. Am început să descopăr răsăritul Europei prin ignoranţa intelectualilor francezi. Compensam astfel eşecurile politice şi morale ale proiectului meu critic. Adică eu consideram acest spaţiu Europa Centrală, în timp ce ei o numeau Europa de Est. Eu mă concentram asupra Europei

Centrale pentru că ei se concentrau asupra Moscovei. Am început să regândesc Europa pe un tipar opus modelului propus de francezi. Mi-am făcut drum înspre esenţa acestui concept pe ruta Viena-Budapesta-Praga. De unde şi defectele de viziune, pentru că am început să învăţ despre Europa Centrală în locul cel mai puţin autocritic, unde toţi erau obsedaţi de ideea central-europenităţii.

Asta se întâmpla pe la mijlocul anilor ’80. Obsesia se manifesta la intelighenţia acestor trei mari oraşe. Am fost surprins că constat că prietenii mei polonezi o considerau o absurditate. Unul din motivele pentru care nu agreau această idee era faptul că Polonia are – sau crede că are – o istorie autonomă suficient de însemnată şi nu are nevoie de Europa Centrală ca să-şi creeze o identitate.

Dorian Branea: O identitate distinctă…

Tony Judt: Exact. Identitatea poloneză poate fi definită clar din punct de vedere geografic, religios, lingvistic. Dacă o analizezi însă mai profund, lucrurile se complică. 10% din populaţia care trăia în Polonia înainte de război era de origine evreiască; urmau procentajul ucrainean şi cel german. Până la urmă, populaţia poloneză – oamenii care vorbeau poloneza şi practicau catolicismul – este de aproximativ 63%. Adică un procentaj nu prea ridicat pentru o singură entitate naţională şi care explică problema autodefinirii poloneze din punct de vedere istoric. Polonezii nu pot gândi Europa Centrală decât cu mici excepţii.

Dorian Branea: Acelaşi lucru se întâmplă şi în România.

Tony Judt: Tocmai voiam să vă întreb despre situaţia României.

Dorian Branea: Există o ruptură evidentă între identitatea europeană, în sens larg, şi cea central-europeană. În Polonia, Czesław Miłosz este unul dintre cei mai mari admiratori şi teoreticieni ai Europei Centrale, pe care a descris-o cu mare

acurateţe. Există scriitori obsedaţi de Imperiul Austro-Ungar şi de spiritul imperial, de problemele de la sfârşitul erei imperiale – cazul lui Kuśniewicz, de pildă, care e un scriitor controversat în Polonia. Oamenii de vârsta mea din Polonia nici nu vor să audă de Kuśniewicz. Este un scriitor cel puţin marginal. În România a avut loc o anchetă printre intelectuali cu privire la Europa Centrală, apartenenţa la acest spaţiu ş.a.m.d. Scriitorii şi intelectualii din Bucureşti sau din Moldova au răspuns, bineînţeles…

Tony Judt: …„Nu avem nevoie de Europa Centrală!”

Dorian Branea: Sau: „Avem nevoie de Paris şi New York, suntem mai aproape de Paris şi New York decât de Europa Centrală, de Viena...”.

Mircea Mihăieş: Le pui o întrebare culturală şi ei îţi dau un răspuns politic.

Tony Judt: Nu, îţi dau ceea ce ei consideră un răspuns cultural. Polonezii te-ar întreba…

Mircea Mihăieş: Mă refeream la România.

Tony Judt: Este valabil şi pentru România. De ce ar trebui un intelectual polonez sau român, de la Varşovia sau Bucureşti – oraşe care nu au făcut niciodată parte din lumea central-europeană –, de ce ar trebui ei să devină brusc doritori să se identifice cu nişte literaturi scrise în croată, slovacă, cehă sau chiar germană, când se pot regăsi în curente şi literaturi scrise în marile limbi de cultură, în franceză mai ales? De ce?

Mircea Mihăieş: Cred că am dat deja un răspuns când am spus că Europa Centrală poate fi o alternativă a marii Europe. Este o etapă intermediară.

Tony Judt: Să vă răspund într-un mod mai incisiv. Motivul este că această relaţie nu e reciprocă. Francezii nu învaţă poloneza sau româna pentru a se bucura de relaţia culturală cu o mare naţiune. Nu au învăţat nici măcar germana. Germanii nu învaţă nici ei poloneza sau româna –

poate unul la un milion. Aşadar, aici este vorba de o iubire neîmpărtăşită. Dacă Franţa, Occidentul, a creat iluzia unei mari prietenii printre intelectualii polonezi sau români din Varşovia şi Bucureştiul secolelor XIX-XX, nu văd de ce nu ar putea crea legături cu oraşele mai mici din centru. Dacă nu o poate face, înseamnă că este o iluzie periculoasă. Şi ei i-au căzut victime generaţii întregi de intelectuali est-europeni. Din acest punct de vedere, paradoxal, Europa Centrală devine o formă de realism. Ea înseamnă acceptarea faptului că o relaţie culturală strânsă este mult mai naturală între ţări mari precum Franţa, Germania sau Rusia decât între aceste ţări şi statele mărunte din Răsărit. Cred că e important să reţinem acest lucru. Ceea ce nu exclude, bineînţeles, faptul că orice central-european cu aspiraţii culturale trebuie să vorbească franceza, germana şi engleza. E chiar mai necesar astăzi decât în urmă cu două decenii, şi ne întoarcem la situaţia de acum optzeci-nouăzeci de ani, cel puţin în ceea ce priveşte imaginea Germaniei şi Franţei. Dar, în lumea reală, asta înseamnă că va exista o comunitate culturală reciprocă, şi nu una unilaterală. Am scris câte ceva pe această temă şi dumneavoastră m-aţi onorat publicând articolul.

Sunt multe de spus despre cât de puţin le pasă intelectualilor occidentali de Europa de Est, Europa Centrală, cum vreţi s-o numiţi. Este adevărat că, la Paris, din când în când, mai găseşti câte un articol prin *Le Monde* sau *Libération*, semnat de Alain Finkielkraut, Bernard-Henri Lévy sau André Gluksmann, despre Croaţia, Serbia, Bosnia, Kosovo etc., dar nu vei putea citi niciodată un articol despre problema ţiganilor din Praga, de pildă, despre problemele economice din România sau despre criza din Slovacia.

Adriana Babeţi: De ce?

Tony Judt: E o chestiune de modă, fără îndoială. Europa Centrală era în vogă prin anii ’70-’80

pentru că se potrivea perfect dezbaterilor despre sfârşitul marxismului. Căderea comunismului nu a fost doar un eveniment ideologic şi moral, ci şi unul politic. Liberalismul începea să-şi facă loc. La Praga sau Budapesta vedeai pe zi ce trece cum comunismul este înlocuit de liberalism.

Acum, în Franţa, dezbaterile despre evenimentele din fosta Iugoslavie se înscriu într-o altă modă, cea a discuţiilor despre drepturile omului, crimele de război etc. Când Finkielkraut scria despre Croaţia sau Gluksmann despre Kosovo, ceea ce aduc ei pe ordinea de zi este, de fapt, o dezbatere franceză exemplificată printr-un eveniment străin. Dar iluzia că acest război continuă să fie o zonă de interes este falsă în cazul provinciei Kosovo, aşa cum a fost falsă în cazul Bosniei sau Pragăi. E foarte important să înţelegem acest lucru, pentru că îmi amintesc de o perioadă la sfârşitul anilor ’80 când, la Budapesta, oamenii îmi spuneau: „Noi nu suntem polul experimental al vieţii intelectuale occidentale”. Acesta e doar un moment accidental, lipsit de importanţă. Relaţia dintre politică, Europa Centrală şi interesul intelectual occidental e determinată de conjunctură. Din acest punct de vedere, mi se pare că Europa Centrală ar trebui să înceapă să-şi scrie propria istorie, pentru că ea nu va face parte din istoria Europei Occidentale.

Aşadar, răspunsul la întrebarea dumneavoastră este: nu, nu e o pierdere de vreme. Şi acum urmează anecdota numărul doi. De curând, un ziarist sârb ataca un articol dintr-un ziar croat în care se susţinea că războiul din Iugoslavia a devenit o joacă pentru intelectualii occidentali. Şi numea patru intelectuali occidentali: Gluksmann, Finkielkraut, Bernard-Henri Lévy şi Václav Havel; adică trei evrei francezi şi preşedintele Republicii Cehe. Dar, dintre toţi aceştia, doar Havel îşi va fi păstrat interesul pentru Iugoslavia un an mai târziu. Autorul sârb nutrea iluzia că acesta este un

subiect major în viaţa intelectuală pariziană. Îmi amintesc discuţia pe care am avut-o cu un intelectual croat oarecare după semnarea Acordului de la Dayton. Spunea: „Aha! Asta înseamnă că americanii au obţinut, în sfârşit, ce voiau!”. „Ce?” – l-am întrebat. „Şansa de a-şi instala o armată permanentă în Croaţia”, mi-a răspuns. „Glumeşti! Chiar crezi că americanii nu şi-au dorit altceva decât să se implice activ în Croaţia? Acesta este un risc politic major pentru un preşedinte american, risc pe care şi-l va asuma pe o perioadă cât mai scurtă şi doar atâta vreme cât nu se înregistrează nicio pierdere în armata americană.” Dar iluzia croaţilor – şi nu printre naţionalişti, ci în rândurile intelectualităţii liberale – era aceea că Vestul are un interes major în această situaţie. Ceea ce vă spun acum e cinic, dar, trăind în Vest, ştiu sigur că nu există niciun fel de interes faţă de Europa Centrală. A existat un interes cultural trecător şi, întâmplător, unul politico-militar în cazul iugoslav. Dar un interes susţinut pentru Europa Centrală, nu. Dacă ar fi existat, nu i s-ar fi permis Comisiei de la Bruxelles să se comporte cum a făcut-o.

Adriana Babeţi: Nu ne-aţi descurajat de tot încă.

Tony Judt: Nu, de ce să vă descurajez?! E ca şi cum ai spune că, dacă nu există utopii, nu ar mai trebui să existe nici politici progresiste, deci nu ar mai trebui să ne străduim să schimbăm lucrurile în bine. Cel mai important lucru în Europa Centrală de douăzeci de ani încoace a fost scrierea unor istorii naţionale precise. Şi asta e valabil atât pentru Austria, cât şi pentru Polonia, Croaţia sau România. O istorie fidelă depăşeşte graniţele naţionale. Nu fac o distincţie între studiul culturii şi studiul istoriei, ca să revin la prima întrebare care mi-a fost adresată. Nu cred că poţi înţelege noţiunea de Europa Centrală din punct de vedere cultural până nu înţelegi exact ce înseamnă ea din punct de vedere istoric. Istoric, ea înseamnă o serie

de istorii naţionale şi, de asemenea, o istorie transnaţională. Deci nu trebuie să neglijaţi proiectul istoric, pentru că acest proiect, prin definiţie, nu poate fi exclusiv contemporan.

Tinu Pârvulescu: Credeţi că metafora Europei Centrale poate genera o doctrină politică în contextul actual?

Tony Judt: Doar nişte intelectuali ca noi ar putea crede că studiul culturii poate genera o doctrină politică. Se creează un cerc vicios, pentru că oamenii care sunt influenţaţi de ceea ce faceţi voi aici sunt predispuşi la un soi de simpatie nostalgică faţă de acest mod de gândire. Nu trebuie să ne facem iluzii că am putea schimba lumea în acest fel. Dar dacă m-aţi întreba care e utilitatea unui asemenea proiect, v-aş spune că este, în primul rând, una pedagogică. Nu se poate construi un proiect politic pe ideea de Europa Centrală. Cum ar arăta un asemenea proiect? El nu poate presupune îndepărtarea de Uniunea Europeană, pentru că, în termeni economici şi politici, acesta este viitorul Europei Centrale. Nu poate fi un proiect de formare a unui grup economic sau politic central-european separat sau a unei identităţi transnaţionale bazate pe aceste considerente, pentru că, atunci, ar trebui incluse Lombardia şi Veneţia sau părţi din Austria care nu au nici cea mai mică intenţie să se implice. Din punct de vedere cultural, Italo Svevo e un autor crucial în proiectul vostru, dar, din punct de vedere politic sau economic, nu aveţi nicio şansă să anexaţi Veneţia la Europa Centrală. E o mare diferenţă.

Pe de altă parte, mi se pare foarte util ca în şcolile central-europene să se înveţe despre ideea de Europa Centrală. S-ar învăţa, astfel, despre adevăratul sens al identităţii multiple: nu trebuie neapărat să respingi o etnie ca să fii cu adevărat polonez, nu e obligatoriu să înveţi o limbă străină doar pentru că poţi obţine avantaje economico-

politice. Aşa cum nu trebuie neapărat să te gândeşti la beneficiile prezente sau viitoare pe care le poţi avea dacă studiezi istoria. În acest sens, ideea de Europa Centrală depinde de toleranţă şi multiculturalism. Ceea ce trebuie să prezinţi în cursurile pe care le predai, în cărţile pe care le scrii este complexitatea societăţilor umane. Din nefericire, în ultimii cincizeci-şaizeci de ani, s-a scris şi s-a vorbit aproape exclusiv despre simplificarea forţată a societăţilor. Din punct de vedere pedagogic, mi se pare un proiect extraordinar. Aş vrea ca aşa ceva să se fi făcut mai demult în Occident pentru noţiunea de Europa în general. Copiii occidentali au început să înveţe nu cu mult timp în urmă că graniţele între, să zicem, Franţa şi Germania sunt fluide.

Întreaga zonă din Belgia până în Italia este un melanj cultural şi lingvistic, cu frontiere şi identităţi schimbătoare. Dar copiii care au crescut la Nisa între 1870 şi 1970-’80 nu au putut învăţa că trăiesc pe un teritoriu care a aparţinut odinioară Italiei. Nisa a devenit franceză abia în 1863. Acest lucru era învăţat ca un simplu fapt istoric, nu se spunea nimic despre implicaţiile sale culturale pentru regiune, pentru identitatea locuitorilor ei, pentru literatura locală, pentru limbă. Doar în ultimii zece ani a început să se vorbească în şcolile franceze despre transparenţa graniţelor istorice, opusă sentimentului tradiţional conform căruia identitatea franceză reprezintă un dat incontestabil. Majoritatea francezilor nu ştiu că s-au născut într-o societate care, în ultimii o sută douăzeci de ani, a fost alcătuită în mare măsură din imigranţi. Fapt evident dacă te uiţi la numele franceze, mai ales în sud, în est, la Paris şi în marile oraşe. Dar acest lucru este complet împotriva mitologiei naţionale. Nu contează foarte mult, pentru că relaţiile francezilor cu vecinii nu sunt antagonice, pentru că francezii nu sunt vulnerabili în faţa politicii de extremă naţionalistă. Franţa are cel mai puternic

partid de extremă dreaptă din întreaga Europă, Frontul Naţional al lui Jean-Marie Le Pen, cu o medie de 18-19% în Paris şi 25% în sud. Francezii au o istorie foarte palpitantă a legăturilor tensionate cu vecinii şi chiar cu minorităţile naţionale. Nu e, aşadar, doar o problemă central- sau est-europeană. Diferenţa dintre Franţa şi Europa Centrală este, pur şi simplu, una între norocul istoric şi ghinion, între geografia nefavorabilă şi geografia favorabilă. Între cele două nu există deosebiri morale. Prin urmare, aceeaşi strategie pedagogică este valabilă şi pentru Europa Centrală. Ideea de Europa Centrală îi poate ajuta pe români, maghiari sau croaţi să-şi înţeleagă mai bine propria identitate…

Tinu Pârvulescu: …să se cunoască unii pe alţii.

Tony Judt: Da, să se cunoască mai bine. Deşi, pentru croaţi, situaţia e puţin diferită. În Croaţia, noţiunea de Europa Centrală funcţionează ca un cod anti-Serbia, anti-Balcani. Înseamnă „a nu fi acolo”. Este o problemă foarte complexă. Dar cred că, în general, ideea autocunoaşterii rămâne valabilă.

Tinu Pârvulescu: Se discută în România faptul că noţiunea de Europa Centrală, aşa cum este ea înţeleasă la Timişoara sau în alte oraşe din vestul ţării, e o modalitate de a trasa o linie despărţitoare, o modalitate de a fi anti-Bucureşti. Există şi o reacţie a centralismului românesc.

Tony Judt: Da, înţeleg. Şi aceasta face parte din paradoxul inevitabil al conceptului de Europa Centrală, care implică ideea că întotdeauna vor exista doar învingători. Numai că în jocul identificării culturale există prin definiţie şi învinşi. Iar dacă românii se identifică cu Europa Centrală, cu această cultură complexă, tolerantă, profundă şi multinaţională, cine mai rămâne pe dinafară? Evident, Estul, cei de la răsărit de România. Am întâlnit în Ucraina oameni care vor să facă parte din Europa Centrală, dar, pentru ei,

acest concept este diferit. Europa Centrală nu reprezintă în Ucraina o noţiune culturală – decât pentru un foarte mic număr de intelectuali din extrema vestică a ţării, care o asociază cu Bucovina sau Polonia. Dar această populaţie e pe cale de dispariţie. Pentru majoritatea ucrainienilor, Europa Centrală este un concept pur geografic. Adică ei aparţin Europei şi Rusia aparţine Estului. Drama geografiei e mereu prezentă în delimitarea ideii de Europa Centrală. Nu putem face din ea un fel de paznic cultural, care, oricum, ar fi ineficient în politică.

Adriana Babeţi: Dar noi nu vrem să dovedim prin proiectul nostru decât că faptul de a fi atât de diversă reprezintă o mare şansă pentru cultura zonei…

Tony Judt: Da, e o altă versiune a celor afirmate de mine cu câteva momente în urmă. În plus, din punct de vedere istoric, România, în mod particular, nu este unitară. Se poate vorbi în cazul României de o unitate politică şi administrativă, dar nu de una istorică.

Adriana Babeţi: Dar este această diversitate a ţării noastre o şansă din punct de vedere cultural? Noi credem că da.

Tony Judt: Şi eu cred la fel. Dar munca de cercetare concentrată asupra raportului identitate – cultură – Europa Centrală se află în dezacord cu relaţia identitate-naţiune-stat. Aşadar, ideea de diversitate trebuie scoasă în evidenţă ca un avantaj. Asta se întâmplă şi în Franţa în momentul de faţă. Se vorbeşte despre multiculturalism nu ca o modalitate de a ridiculiza Statele Unite, ci pentru a scoate în evidenţă prezenţa unei însemnate minorităţi musulmane, a unei importante comunităţi evreieşti, a unei populaţii minoritare numeroase, care doreşte să aibă acces la propria limbă, la propriul dialect.

Mircea Mihăieş: Populaţia protestantă şi populaţia catolică…

Tony Judt: Să nu mai vorbim... Este şansa de a regândi, de a reimagina o Franţă multiculturală care rupe toate legăturile tradiţionale în politică, în cultură, în viaţa intelectuală. Există intelectuali de stânga care se împotrivesc. Am discutat pe această temă cu Alain Finkielkraut, ai cărui părinţi erau evrei polonezi, veniţi în anii ’30 în Franţa, unde au reuşit să se instaleze. Fiul lor a învăţat la Şcoala Normală Superioară. Şi el îmi zicea: „Dacă le-aş spune părinţilor mei – ca să nu mai vorbim de bunici – că, în Franţa, aş avea posibilitatea să învăţ idiş la şcoală şi să vorbesc idiş, s-ar supăra rău de tot. Mi-ar spune că n-au venit în Franţa ca eu să rămân un mic evreu vorbitor de idiş, ci să devin 100% francez, să merg la Şcoala Normală Superioară ca un francez veritabil”. Aşa că să terminăm cu această poveste a Franţei multiculturale! Noi ne dorim o Franţă unită, republicană, universală, laică. La ora actuală, în Franţa se desfăşoară un conflict de proporţii. În Germania, situaţia e diferită. Acolo se pune problema turcilor, a drepturilor minorităţilor. Dar, în esenţă, problema există peste tot. România nu constituie un caz unic. Doar că în Europa de Est conflictele sunt mai grave, pentru că noţiunile de melanj etnic, de complexitate lingvistică, de identitate religioasă şi culturală au fost întotdeauna incluse în conflictele geografice şi statale generate de moştenirea vechilor imperii.

Iată care e problema: este vorba de un deficit de încredere, dacă vreţi. Problemele din România ar exista astăzi şi în Polonia dacă n-ar fi fost Hitler şi Stalin. În Polonia nu mai sunt ucraineni, nu mai sunt evrei, nici nemţi, ci doar polonezi polonofoni şi catolici – deci nu mai există probleme. În profunzime, conflictele se fac totuşi simţite, la fel ca în România şi – păstrând proporţiile – în Franţa. Cred că ideea de Europa Centrală în sens antinaţionalist, anticentralist din punct de vedere

cultural face parte, de fapt, dintr-o tendinţă paneuropeană.

Adriana Babeţi: Un proiect pedagogic ar fi o soluţie similară.

Tony Judt: Bineînţeles. Dacă încercaţi să intraţi în probleme de politică prin intermediul conceptului central-europenităţii culturale, cred că riscaţi să rămâneţi nişte marginali etichetaţi drept antinaţionali, antiromâni, separatişti etc. Cu atât mai mult cu cât acest proiect s-a născut la Timişoara, el poate fi uşor asociat cu o istorie lungă a rivalităţii dintre România şi Ungaria. În vreme ce, din punct de vedere pedagogic, cred că, pe termen lung, aveţi mult mai multe şanse de reuşită. Şi cred că aveţi în perspectivă un proiect de lungă durată…

Adriana Babeţi: Sperăm să găsim resursele necesare pentru a continua.

Sorin Tomuţa: Aş vrea să vă pun o întrebare dublă. În primul rând, care sunt principalele idei politice europene care constituie fundalul integrării europene? A doua întrebare pleacă de la ideea că pentru România ar exista trei variante posibile: ea ar putea aparţine Europei de Sud-Est, Europei Centrale sau Uniunii Europene. Credeţi că noţiunea de identitate regională a căzut în desuetudine sau că apartenenţa la forurile internaţionale trebuie să se bazeze, înainte de toate, pe o identitate regională?

Tony Judt: Răspunsul la prima întrebare este deprimant, dar foarte logic. E un răspuns din perspectiva istoricului, însă cred că este singurul care ne ajută să înţelegem de ce s-a născut Comunitatea Economică Europeană. Aceasta a apărut, de fapt, ca soluţie la o serie de probleme occidentale, mai ales ale francezilor şi vest-germanilor. Nimeni nu delira cu privire la constituirea unei Comunităţi Europene imediat după cel de-al Doilea Război Mondial. Existau mai multe proiecte: după separarea Germaniei, Franţa

urma să anexeze Saarlandul, să profite de resursele din Ruhr etc. Mai exista un proiect al comunităţii franco-anglo-italiene ş.a.m.d. Dar niciun proiect nu includea Germania, pentru că nimeni nu putea prevedea ce urma să se întâmple cu această ţară. Ceea ce s-a petrecut în anii ’50 a fost un accident provocat de nevoia urgentă de a rezolva aceeaşi problemă ca după terminarea Primului Război Mondial: necesitatea de a reconstrui Germania de Vest din punct de vedere economic pentru ca întreaga economie occidentală să-şi poată reveni, fără a o reconstrui însă şi din punct de vedere politic, ca să nu devină din nou o ameninţare. Soluţia a fost crearea Comunităţii Economice Europene. Cu alte cuvinte, Germania va plăti pentru întreţinerea ţăranilor francezi, în timp ce Franţa va fi de acord să cumpere produsele germane şi să permită acestei ţări să-şi controleze propria industrie. Din punct de vedere politic, această înţelegere permitea Germaniei să devină în timp un partener egal, ceea ce chiar Adenauer a recunoscut. Singurul loc unde se putea întâmpla acest lucru era Comunitatea Europeană – şansa Germaniei postnaziste de a redeveni respectabilă.

Dar interesul colectiv a fost întotdeauna subordonat intereselor naţionale. Dacă ne uităm la aceste ţări – Italia, Belgia, Olanda, Germania, Franţa –, toate au obţinut anumite avantaje din complicata conjunctură postbelică, din realizarea Uniunii. Evident, existaseră şi încercări anterioare de aceeaşi natură, dar toate au fost sortite eşecului. Nimeni nu se gândea încă la o Europă unită pur şi simplu. În primul rând pentru că erau foarte puţini idealişti şi nu prea mulţi intelectuali. În al doilea rând, sintagmele de felul „Europa unită”, „noua Europă”, „unitate europeană” fuseseră compromise de fascism, pentru că reprezentaseră limbajul folosit de Hitler. O nouă Europă, o nouă comunitate europeană, un nou spaţiu economic european – toate acestea erau sloganuri naziste şi

nimeni nu îndrăznea să le mai folosească. Gruparea se voia idealistă, dar modestă, bazată exclusiv pe interesele economice şi oarecum restrânsă. Totuşi, atunci când s-a semnat Tratatul de la Roma, în 1957, acesta a fost conceput ca o înţelegere deschisă a unui grup de state, la care ar fi putut adera oricine se conforma regulilor impuse de membrii fondatori. Oricine, inclusiv unele ţări pe care fondatorii le considerau incapabile să facă un asemenea pas. Spania era pe atunci sub Franco, Portugalia sub Salazar, Grecia avea un regim autoritar, întreaga Europă de Est urma să fie comunistă în următorii cinci sute de ani, cel puţin. Se puteau spune vorbe frumoase despre extindere, pentru că nimeni nu îşi făcea griji în privinţa acestei realităţi cu totul şi cu totul improbabile.

Însă din anii ’70 au început să apară noi candidaţi, care costau foarte mult. Să ne gândim la membrii iniţiali: Germania, Olanda, Luxemburg, Franţa, Italia. Belgia, Luxemburg, Germania şi Olanda se aflau deja la mijlocul anilor ’50 printre cele mai bogate state din lume. Singura problemă cu Franţa şi Italia, şi ele ţări bogate, era că aveau un număr prea mare de ţărani ineficienţi din punct de vedere economic. Complicatul sistem de schimb monetar trebuia, aşadar, să funcţioneze în aşa fel încât să imobilizeze aceşti ţărani la fermele lor. Altfel s-ar fi creat probleme atât în Franţa, cât şi în Italia, mai ales în sud. Fiecare stat avea aşadar un motiv bine întemeiat să respecte aranjamentele iniţiale ale grupului. Au primit în mijlocul lor în primul rând alte state bogate, Danemarca, Irlanda – destul de înstărită şi relativ mică –, şi îşi imaginau că vor urma Elveţia, restul Scandinaviei şi Austria, deşi, aceasta din urmă fiind neutră, includerea nu părea foarte probabilă. Însă nimeni nu şi-a imaginat vreodată că extinderea va avea loc şi în Europa de Est. Acesta a fost un adevărat şoc după 1989.

Răspunsul meu la prima întrebare este aşadar acela că UE reprezintă o consecinţă, explicabilă din punct de vedere istoric, a politicii postbelice. Uniunea a funcţionat cât se poate de bine pentru că în ţările membre iniţial – şi numai aici – rata dezvoltării economice între 1950 şi 1967 a fost cea mai ridicată din întreaga istorie. Ţările deja bogate, precum Franţa, Olanda, Germania de Vest şi, în fine, Marea Britanie, au devenit şi mai bogate. Prăpastia care despărţea la 1938 Europa Occidentală de Europa de Est s-a adâncit mult până în 1968. Parţial din cauza comunismului, parţial din cauza ritmului de dezvoltare şi modernizare economică şi urbană, de creştere demografică din Vest. În consecinţă, Comunitatea Europeană, devenită Uniunea Europeană, a ajuns un fel de club al celor bogaţi, îmbogăţiţi substanţial între timp, care-şi permiteau să-şi plătească subvenţii, asistenţă, să plătească pentru ţăranii inutili, pentru noua industrie din nordul Scoţiei sau din sudul Italiei etc. Însă după 1973 ritmul de dezvoltare din ţările occidentale a slăbit, iar în ultimii douăzeci de ani a ajuns la fel de lent ca în anii ’20. Au apărut o mulţime de cheltuieli interne neprevăzute, pentru pensii, pentru sănătate, pentru îngrijirea populaţiei în vârstă. Pe de altă parte, tot mai puţini copii se nasc în anii ’60-’70 în Occident, copii care ar fi ajuns să plătească taxele unei populaţii în vârstă extrem de numeroase. Deci standardul de prosperitate a scăzut în UE exact în momentul în care – respectându-şi propriile reguli – Uniunea a început extinderea spre Est.

Acesta este motivul pentru care procesul de extindere va fi extrem de lent. Ceea ce era valabil în primii douăzeci de ani ai Comunităţii Europene, şi anume că ea reprezenta un instrument care producea bunăstare naţională prin acorduri internaţionale, e acum de domeniul trecutului. Iar ţara care plăteşte cei mai mulţi bani în exterior, Germania, este exact ţara ai cărei politicieni –

inclusiv Schröder – sunt ferm hotărâţi să ofere din ce în ce mai puţin pentru a-şi putea acoperi cheltuielile unificării. UE nu are la ora actuală nicio strategie politică, niciun ideal instrumental pentru extinderea în Europa de Est. Acesta este ghinionul Uniunii Europene, datorat, să spunem aşa, domnului Gorbaciov.

Mitterand afirma undeva, în nişte discuţii private, că 1989 reprezintă cea mai mare nenorocire abătută asupra Europei Occidentale de la sfârşitul celui de-al Doilea Război Mondial. Este sfârşitul micului nostru vis exclusivist: unificarea Germaniei, extinderea spre Est, dispariţia Uniunii Sovietice pentru menţinerea echilibrului.

Cât despre a doua întrebare, nu văd cum ar putea arăta o comunitate sud-est-europeană şi nici nu cred că România ar trebui să încerce să-i devină membră… Îmi cer scuze, cred că am exagerat. Să mă explic. Ţările din zonă au în comun o istorie de dezavantaje şi/sau de antagonism reciproc. Nu sunt nici complementare din punct de vedere economic, nici compatibile din punct de vedere politic. Deci nu aveţi decât o alternativă: Europa Centrală sau UE. Dar acestea nu ar trebui văzute în termeni exclusivişti. În pofida primei părţi a răspunsului meu, UE este singura opţiune pentru orice ţară europeană care aspiră la stabilitate politică şi economică. UE s-a schimbat deja în mod radical, pentru că nu va mai exista niciodată o singură comunitate cu membri egali, ca înainte de Maastricht. Fiindcă pentru viitorul apropiat nu se prevede că economiile română, slovacă, poloneză, elenă, chiar portugheză – deşi Portugalia va trebui să încerce – vor reuşi să supravieţuiască în regimul monedei unice dictate de Bundesbank şi de politicile ei de stabilire a ratei dobânzilor, plus regimul costurilor mâinii de lucru ridicate la nivel german. Cu alte cuvinte, Europa viitorului va fi una formată din mai multe sfere. Cea exterioară va fi Europa Centrală şi de Sud. Şi această sferă

reprezintă alternativa rezonabilă a României sau Poloniei, chiar dacă polonezii trăiesc cu iluzia că vor face parte din sfera centrală.

Aceste ţări ar trebui să fie foarte interesate să coopereze, tocmai pentru că se situează pe aceeaşi poziţie faţă de Occident, o poziţie determinată istoric, datorită evenimentelor din ultimii cincizeci de ani. Nu ar trebui să-şi pună una alteia beţe în roate. Cehii şi ungurii au înţeles, în cele din urmă, că e mult mai avantajos pentru ei dacă Slovacia va fi şi ea acceptată, dintr-o serie de motive legate de frontiere, comerţ, pieţe negre, contrabandă şi aşa mai departe. E mai bine cu Slovacia alături, mai ales Slovacia sub conducerea actuală. Şi, în final, aceasta va fi şi atitudinea faţă de România, pentru că Ungaria în Uniune şi România afară ar fi o situaţie dezavantajoasă deopotrivă pentru Ungaria şi pentru România. Cred că noţiunea de Europa Centrală – comunitate politică şi economică de schimburi reciproce, de sprijin reciproc – este soluţia ideală.

Mircea Mihăieş: Aţi spus că acceptarea Ungariei şi respingerea României ar fi o problemă şi pentru Ungaria. De ce? Din cauza minorităţii maghiare din România?

Tony Judt: Nu. Imaginaţi-vă Ungaria în Uniune şi România afară...

Mircea Mihăieş: Ne putem imagina acest lucru foarte uşor.

Tony Judt: Nu, nu, încă nu s-a întâmplat nimic. Ce ar însemna acest lucru? Să ne închipuim că, într-un an, printr-un act de magie, Ungaria intră în UE, Maastricht, Schengen, NATO etc. Prima consecinţă va fi creşterea vertiginoasă a preţului mâinii de lucru, pentru că, altfel, Ungaria nu ar putea funcţiona în cadrul Uniunii Europene. Diferenţa dintre preţurile germane sau austriece şi cele maghiare pentru mâna de lucru ar fi atât de mare, încât ar reprezenta un dezastru pentru Austria. Ungaria devine, aşadar, o ţară scumpă, cu

o economie competitivă, liberală – în sensul european al cuvântului. Pe termen scurt, acesta ar fi un avantaj pentru România. România e aproape, e ieftină, produce exact ce produce Ungaria, dar la sfert de preţ, şi face contrabandă cu aceste produse pentru care va exista o cerere uriaşă pe piaţa maghiară. Sau – un alt scenariu – Ungaria devine o rampă de lansare în Vest a produselor româneşti, ieftine şi accesibile. De ce? Pentru că este cea mai apropiată graniţă, pentru că există o mişcare tradiţională de-a lungul acestor graniţe, din diverse motive istorice şi culturale legate de Europa Centrală. Ungaria va deveni un amortizor pentru UE în faţa economiei marginale, dar ameninţătoare a României. Apoi românii vor căuta de lucru în Ungaria, aşa cum ucrainienii caută de lucru în Polonia şi polonezii în Germania. Pentru că fiecare din aceste etape înseamnă o treaptă mai mare de salarizare, locuri mai bune de muncă, asigurări sociale de calitate şi aşa mai departe. Această situaţie fi un dezastru pentru Ungaria şi maghiarii se vor împotrivi când îşi vor da seama de asta.

Mircea Mihăieş: Înseamnă că suntem deja acceptaţi.

Tony Judt: Nu, sunteţi respinşi. Şi voi, şi maghiarii.

Mircea Mihăieş: Nu, suntem acceptaţi şi noi, şi maghiarii. Ce se va întâmpla cu Ucraina? Respingerea ei nu ar fi un dezastru, la fel ca în cazul nostru?

Tony Judt: Nu chiar, există diferenţe. Fiecare cu dezastrul lui, cum ar veni. Vouă vi s-a întâmplat mult înaintea lor. Am scris cândva despre aceste lucruri. Cred că euro va fi o problemă atât de gravă pentru ţările sărace din UE, încât ţările din afara UE nu mai au de ce să se îngrijoreze. Problemele vor apărea în interior. Adică, dacă euro este menţinut ca monedă puternică, rezultatul va fi dezastrul economic în Italia, Spania şi Portugalia. Dacă euro nu este menţinut la acest nivel, vor

apărea fluctuaţii, rate ale dobânzilor foarte diferite şi, în final, moneda unică va cădea. Atunci ne vom întoarce de unde am plecat: echivalări valutare, dar nicio monedă unică. Diferenţa dintre practici economice, costuri ale forţei de muncă, cheltuieli de stat etc. în Germania şi Danemarca, pe de o parte, şi Portugalia, pe de alta, este mult mai mare decât între Portugalia şi Ungaria. Adevăratele dezechilibre sunt cele din interiorul UE. Costurile occidentale pentru integrarea Poloniei – o ţară mare, cu o ţărănime complet ineficientă – vor fi mult mai ridicate decât cele care au fost necesare pentru includerea Irlandei, Portugaliei, Spaniei şi Greciei la un loc.

Cred că aş mai putea adăuga ceva la răspunsul dat la prima întrebare. Cred că atitudinea celor de la Bruxelles este extrem de cinică. M-am întâlnit în Germania cu un demnitar din Ministerul Afacerilor Externe german care a petrecut un timp la Bruxelles. Mi-a spus că extinderea NATO a fost o mare uşurare pentru Bruxelles, pentru că le-a oferit şansa de a amâna cu cel puţin cinci-opt ani aranjamentele finale pentru extinderea UE. Între timp, cu toţii speră ca economiile răsăritene să-şi revină încetul cu încetul, fără prea mult ajutor din exterior, ceea ce va aduce profit Occidentului şi, astfel, extinderea va putea fi făcută mai uşor. Dar aveţi dreptate: oriunde va fi trasată frontiera, vor exista probleme.

Mircea Mihăieş: De acolo vin problemele…

Tony Judt: Sau pe acolo scapă problemele în afară. În final însă problemele vor ajunge în interior.

Mircea Mihăieş: Există o filosofie a euro? Este el gândit ca o monedă forte? Cum se va rezolva, atunci, problema monedei irlandeze, care e mai puternică decât lira sterlină, deşi economia irlandeză e mai slab dezvoltată?

Tony Judt: Este foate clar că euro a fost gândit ca o monedă foarte puternică. Condiţia cerută de

Banca Centrală Germană, de politicienii şi electoratul german pentru a renunţa la marcă a fost ca euro să se bazeze pe aceeaşi politică financiară ca marca germană. Politica financiară a mărcii germane este un fapt istoric. Care era marea teamă a nemţilor în anii ’50? Inflaţia, care distrusese baza economică a clasei de mijloc în timpul Republicii de la Weimar. Nemţii erau obsedaţi de inflaţie, în timp ce englezii şi belgienii erau obsedaţi de şomaj (memoria anilor ’30). Nemţii se temeau de inflaţia care va atrage după sine dezastrul politic. Fiecare ţară avea strategii precise de combatere a unei anumite situaţii de criză cu care se confruntase anterior. De unde şi consecinţele politice nefaste. Marca germană a fost construită plecând de la premisa independenţei absolute a Bundesbank, astfel încât puterea politicienilor să fie nulă în încercarea de a influenţa forţa monedei, care trebuia să se bazeze exclusiv pe criterii de comportament monetar. Cu alte cuvinte, Germania stabilea deseori ratele dobânzilor independent de Comisia de Economie, rate uneori dezastruoase pentru export, doar pentru a reflecta politica unei monede forte.

Euro va funcţiona identic. La Maastricht s-a încheiat o înţelegere complexă. Mitterand a fost de acord cu unificarea Germaniei cu condiţia ca aceasta să se lege definitiv de Occident prin euro, care – oricât de ironic ar părea – a fost o idee franceză. Francezii au fost percepuţi ca foarte sceptici în privinţa adoptării euro, dar din motive foarte diferite. Aşadar, ori facem din euro o monedă puternică, ori n-o mai facem. Monedele slabe, importante pentru economiile aflate în criză, nu au ce căuta în UE. Ceea ce înseamnă că într-un sector subdezvoltat al economiei UE, să zicem în sudul Italiei sau în Irlanda, guvernul local nu mai poate adopta măsurile obişnuite, adică devalorizarea sau micşorarea ratelor de dobândă, pentru a încuraja exporturile. El trebuie să se

supună strategiilor dictate de cea mai puternică ţară, cel mai probabil Germania. Acesta este primul motiv pentru care adoptarea euro e o adevărată problemă. Al doilea este cazul irlandez…

Mircea Mihăieş: Care e foarte ciudat.

Tony Judt: Da, e bizar, pentru că au o rată a dobânzilor foarte ridicată, de 7,7%, dar dacă o reduc la 2,3%, cât este rata Bundesbank, se va produce un *boom* economic şi mai puternic. Dobânzile vor fi reduse la jumătate, toată lumea va avea acces la bani, economia potenţial inflaţionistă se va extinde, ceea ce va genera un dezastru economic. Şi nimeni nu are nicio soluţie, pentru că nu e timp suficient pentru a scădea rata dobânzilor într-un mod mai puţin brutal. Euro a reprezentat o soluţie. Două lucruri se pot spune despre euro. Unul ar fi acela că euro e răspunsul la o întrebare pe care nu a pus-o nimeni. Celălalt a fost formulat de un politolog german la o conferinţă din New York. Noi criticam decizia adoptării euro, considerând-o nenecesară, disfuncţională. El ne-a răspuns: „Euro e o idee proastă căreia i-a venit vremea”. Cred că avea dreptate. Se ajunsese la un blocaj în dezvoltarea europeană. Încotro s-o apuce? Euro a fost soluţia problemei extinderii UE. Ori se aprofundează integrarea, ori se extinde UE în Europa de Est, aşa cum a propus Marea Britanie, însă pe un model de integrare mai puţin strict. Ambele variante sunt imposibile, pentru că euro exclude extinderea spre Est, cel puţin în viitorul apropiat. Francezii nu doreau extinderea spre Est…

Mircea Mihăieş: Deci o altă graniţă…

Tony Judt: …este graniţa Schengen. Toate orăşelele din Luxemburg şi Olanda unde au loc întâlnirile la nivel înalt au obsesia construirii fortăreţei europene. Este exact opusul variantei oficiale, a deschiderii europene, a extinderii europene, a sfârşitului frontierelor. Bineînţeles că

nu mai există frontiere dacă trăieşti la Strasbourg, în Luxemburg sau la Bruxelles. Dar ele există în continuare în lume şi de fiecare dată când s-au deschis porţile pentru circulaţia forţei de muncă şi a mărfurilor în interior, barierele de la periferii au devenit şi mai înalte, pentru a opri aceeaşi circulaţie din exterior. Eu călătoresc des din Statele Unite în Europa şi am observat schimbarea, chiar dacă am paşaport de UE: e tot mai greu să intri în Comunitate, parcă ne-am întoarce cu zece ani în urmă.

Mircea Mihăieş: UE contra restului lumii.

Tony Judt: Exact. Şi e valabil şi pentru cei ce vin din America.

Mircea Mihăieş: De ce nu se unesc direct cu Statele Unite?

Tony Judt: Asta ar fi oricum o idee mai bună, dar rămâne un mic detaliu geografic de rezolvat… Din multe puncte de vedere, UE nu reprezintă o soluţie pozitivă, dar nu ai de ales. S-au dat mari bătălii în interior. Marea Britanie dorea o uniune cu reguli mai puţin stricte, fără monedă unică şi care să se poată extinde considerabil spre Est. Germania dorea extinderea pentru a nu rămâne extrema estică a Uniunii, pentru a redeveni centrul Europei. Sunt chestiuni de identitate culturală care au o importanţă majoră în dezbaterile germane. Însă francezii s-au opus pe faţă, sprijinind euro, care putea, cel puţin teoretic, să prevină această extindere nedorită. Şi au reuşit.

Mircea Mihăieş: …să poată călători fără să plătească.

Tony Judt: Nu pot să prevăd ce se va întâmpla în secolul XXI, dar un lucru este sigur: visele anilor ’50-’90 s-au spulberat, iluzia că vom putea construi Europa la infinit. Acum, la sfârşitul secolului XX, ştim exact cum va arăta Europa în viitor, cu graniţe exterioare foarte stricte între, de pildă, Spania şi Maroc, sau Italia şi Africa de Nord, sau Italia şi Balcani şi între două ţări din

Europa Centrală, încă nu se ştie exact care. În interior va exista un spaţiu privilegiat, dar ameninţat de tensiuni grave. Cine ştie ce se va petrece acolo? În afara graniţelor UE, problemele culturale şi de politică internaţională vor rămâne în centrul interesului în cazul unor ţări ca România. Marea iluzie a ţărilor central-europene de la vest de România, ca, de exemplu, Ungaria sau Cehia, e aceea că au reuşit să se strecoare cumva înăuntru. Au reuşit, acum totul va fi bine. Nu e adevărat. La Bruxelles, România şi Ungaria sunt tratate identic. Şi nu pentru că România va urma Ungariei la scurt timp, ci pentru că nici Ungaria nu va intra în UE cu mult înaintea României.

Dorian Branea: Ne surprindeţi.

Tony Judt: Depinde de perspectivă. Dumneavoastră aţi locuit în Franţa [spre Marius Lazurca], credeţi că am dreptate?

Mircea Mihăieş: Este altfel decât la Kierkegaard: e nici-nici, nu ori-ori. Nici noi, nici ei.

Tony Judt: Exact.

*

Dorian Branea: Voi repeta câteva dintre întrebările din seara trecută. Să începem cu diferenţele dintre scrisul academic şi publicistică. Care ar fi diferenţele între cele două stiluri?

Tony Judt: Cred că un lucru este evident. Şi anume că, atunci când scrii pentru un ziar sau o revistă, scrii mult mai repede, fiindcă scrii mult mai puţin şi pentru un alt gen de public. De fapt, scrii pentru un public real; când scrii o carte, nu ştii dinainte, cu precizie, cui te adresezi. În schimb, când scrii pentru un ziar, după un timp începi să-ţi cunoşti publicul. Aceasta este o primă diferenţă, de ordin stilistic. O întâlnesc, de pildă, când scriu la *The New York Review of Books* sau la *The New Republic*. Sunt mai polemic – cred că aţi observat

–, mai incisiv şi încerc întotdeauna să compun articolul într-o manieră circulară, cu un început şi un sfârşit care se completează reciproc. Când scrii o carte, ai mai mult timp de gândire, eşti mai preocupat de complexitatea argumentării, mai constrâns să-ţi justifici fiecare afirmaţie. În carte vei adăuga o notă de subsol la un argument, în timp ce în revistă latura polemică permite contradicţii care stârnesc şi mai mult interesul.

În al doilea rând, cel puţin în ceea ce scriu eu, găsesc că sunt constrâns să scriu la modul intelectual, să spunem aşa, în timp ce în cărţi îmi permit să fiu un simplu istoric. E o diferenţă funcţională, mai degrabă decât una morală, chiar dacă are relevanţă morală. Când scriu pentru un ziar sau o revistă, mă angajez inevitabil într-o dezbatere publică, pe care o iniţiez sau o continui. Cartea pe care o recenzez este interesantă pentru că tratează un argument potenţial controversat, posibil fructuos, şi aceasta este întotdeauna faţeta pe care încerc s-o aduc în discuţie. Pe când în scrierile academice nu voi trata niciodată acest aspect decât dacă ar fi cel mai important sub raport intelectual. E ca şi cum ai face gimnastică la două aparate diferite. Braţul drept devine foarte gros, iar braţul stâng devine foarte lung. Gimnastica intelectuală pe care o practic este uneori inadecvată.

Atunci când scrii pentru o revistă ca *The New York Review of Books,* ţi se pune la dispoziţie foarte mult spaţiu. Cred că lungimea medie a articolelor mele este de 6.000-7.000 de cuvinte. Ceea ce înseamnă că-mi pot permite să dezvolt un argument, să gândesc, să fac referiri la alte cărţi. Redactorul-şef are obiceiul să-mi trimită sute de cărţi acasă cu nota: „Poate vei găsi în cutare sau cutare carte un punct de vedere interesant” sau „Uită-te la pagina 300; există acolo o observaţie interesantă”. Aşa că articolul devine un mic proiect de cercetare. Cel puţin de două ori am ajuns să

scriu o carte pornind de la un asemenea articol. *The New York Review of Books* practică un tip distinct de jurnalism, care presupune mult mai mult decât realizarea unui banal articol de ziar. E un gen de ziaristică mai complexă decât, să zicem, cea de la *TLS*, care nu îţi oferă un asemenea spaţiu. Cred că *The New York Review of Books* este unic din acest punct de vedere.

Daciana Branea: Care este publicul revistei *The New York Review of Books?*

Tony Judt: Un public foarte larg. Nu mi-am dat seama de asta imediat. În Statele Unite revista are în jur de o sută de mii de cititori şi abonaţi. Ceea ce este imens. Nu e un ziar, nici măcar o revistă… Aceasta ar fi o cifră de vânzări nemaipomenită chiar şi pentru un cotidian. Cititorii săi sunt în primul rând universitarii din domeniul ştiinţelor umane şi sociale: istorie, sociologie, antropologie…

Mircea Mihăieş: …ştiinţe politice.

Tony Judt: Exact: oamenii interesaţi de ceea ce se numea până nu demult gândire politică, idei politice, modul de funcţionare al sistemelor politice. Însă cei interesaţi de politologia analitică, de funcţiile partidelor politice, cu alte cuvinte, nu prea o citesc. Trebuie să distingem aici între universitarii din domeniul ştiinţelor umane interesaţi de idei şi cei care sunt mai curând nişte tehnicieni politici, să spunem aşa, decât nişte intelectuali. Urmează alte categorii de intelectuali, avocaţi, medici, arhitecţi, profesori din învăţământul preuniversitar, care se pare că citesc *The New York Review of Books* în număr destul de mare. Şi nu mă refer la centrele universitare, ci la oraşele mai mici. E un public provincial destul de mărunt, dar fidel.

Mircea Mihăieş: Studenţii?

Tony Judt: Studenţii sunt încurajaţi de profesori să o citească. Cei mai mulţi sunt absolvenţii, din nou, în special cei de profil umanist. Dar, în

general, studenţii nu-şi prea permit să o cumpere. La standuri costă cam 2,50 dolari.

Mircea Mihăieş: Nu e exagerat de mult.

Tony Judt: Pentru studenţi, este.

Mircea Mihăieş: Se cumpără o dată la două săptămâni. Asta înseamnă 5 dolari pe lună.

Tony Judt: Da, doar 5 dolari, dar studenţii n-o cumpără. Dacă şi-ar putea permite sau nu, nu ştiu, cert este că n-o cumpără. Dar o citesc, bineînţeles, în biblioteci. Eu am un abonament la universitate şi mulţi studenţi o împrumută de la mine sau o xeroxează. Deci cei care citesc *The New York Review of Books* sunt mult mai numeroşi decât abonaţii.

Mircea Mihăieş: Mai ales că este, probabil, citită şi de familiile celor care o cumpără.

Tony Judt: Da, am putea înmulţi numărul cumpărătorilor cu cel al familiilor. Cred că are cel mai numeros public dintre toate publicaţiile noncotidiene din lumea anglo-americană. În Marea Britanie lucrurile stau la fel, păstrând proporţiile, bineînţeles. În Europa continentală, *The New York Review of Books* este citită de aceleaşi categorii, dar într-un număr mult mai redus. Publicul european e în mai mare măsură compus din intelectuali – în sensul european al cuvântului, adică din jurnalişti, scriitori, universitari, cei care citesc *L'Esprit*, în Franţa, sau *Lettre Internationale*, sau *Merkur* în Germania. În Europa se apreciază capacitatea de a îmbina stilul academic cu jurnalismul, care nu are prea mare trecere în lumea anglo-americană. Bob Silvers, redactorul-şef al *The New York Review of Books*, a făcut demersuri pentru apariţia unor ediţii europene – una apare deja în Italia, sub numele *La Rivista Italiana dei Libri*, cu materiale provenite de la New York şi din Italia. Are o trecere destul de mare. Ar putea apărea în curând şi o ediţie germană; nu se va lucra totuşi şi la una franceză, pentru că în Franţa revista şi-ar pierde statutul

independent. În Franţa nu poţi găsi nicio publicaţie sau vreun autor care să nu fie afiliat unui anumit grup. Şi tocmai acesta este avantajul de a scrie la *The New York Review of Books:* faptul că ai certitudinea că nu vei fi cenzurat. Redactorul-şef este obsedat de stil, dar îţi lasă libertatea de a scrie ce vrei. Dacă ar exista o variantă a *The New York Review of Books* la Paris, ceva în genul *Revue Parisienne des Livres*, unii s-ar declara întotdeauna pentru, alţii întotdeauna împotrivă şi s-ar scrie o serie de recenzii favorabile sau nefavorabile, în funcţie de grupusculul căruia i-ar aparţine autorul. La New York, ea funcţionează însă perfect. Toţi vor să scrie un articol în *The New York Review of Books*, dar nimeni nu îi atacă pe cei care scriu aici pentru apartenenţa la un anumit grup intelectual sau politic.

Sorin Tomuţa: În ce fel se poate vorbi de influenţa unui autor care scrie la *The New York Review of Books*?

Tony Judt: Nu ştiu. Tot ceea ce pot spune este că revista poate fi un garant al celebrităţii. Cred că, dacă publici aici, devii capabil să dictezi o anumită direcţie în dezbateri. Eu însumi am putut constata că recenzia mea la cartea lui Eric Hobsbawm, *Secolul extremelor*, a devenit un fel de text de referinţă în discuţiile referitoare la această carte. Asta nu înseamnă neapărat că oamenii sunt total de acord sau că admiră ideile articolului respectiv, dar el a devenit un fel de reper pentru toată lumea, fiindcă toţi l-au citit şi îşi pot da cu părerea. Poţi deveni, aşadar, un termen de referinţă în dezbateri pe temele despre care ai scris. Poţi să nu convingi pe nimeni, dar să orientezi dezbaterile într-o direcţie oarecare.

Marius Lazurca: Aş vrea să vă adresez o întrebare ceva mai impertinentă. Zilele trecute ne-au parvenit câteva articole semnate de dumneavoastră în *The New York Review of Books*. Daţi-mi voie să comentez puţin pe marginea lor. În

raport cu standardele româneşti pentru recenzii de carte, articolele sunt atipic de lungi.

Tony Judt: Sunt perfect de acord.

Marius Lazurca: Unele articole acoperă şase pagini de revistă, ceea ce mi se pare enorm. În plus, articolele îmi par extrem de minuţioase. Adică analiza cărţilor e plină de citate, de referiri directe la afirmaţiile autorului şi – ceea ce mi se pare esenţial – toate articolele dumneavoastră evocă nu doar o singură carte, nu doar un singur autor, ci un complex. Câteodată abordaţi în acelaşi articol două sau trei cărţi şi, propuneţi, în consecinţă, nu o analiză a ideilor cărţii, ci o problematică prezentă, să spunem, pe piaţa culturală americană. Ceea ce antrenează logic – deşi, în cultură, logica nu funcţionează întotdeauna – o întrebare. Faptul că publicaţi în această importantă revistă de cultură vă asigură un statut preeminent pe piaţa culturală americană. Dacă vă asumaţi acest statut, el vi se pare dificil sau dezirabil?

Tony Judt: Să încep cu sfârşitul. Dacă ar fi adevărat, acest statut nu ar fi deloc dezirabil. Eu personal nu sunt un maestru spiritual, şi nu doar pentru că nu sunt parizian… Nu cred că am ceva atât de profund, de original sau de urgent de transmis omenirii încât să îi fac pe toţi să vorbească despre ideile mele. O astfel de atitudine nu mă caracterizează. Eu sunt şi voi rămâne un simplu istoric. Iar istoricii au propriile lor calităţi şi defecte. Avantajul este că avem acces la o zonă eminamente academică, dar, în acelaşi timp – deformaţie profesională –, nu analizăm decât ceea ce cunoaştem ca tehnicieni. Aceasta este o cunoaştere mundană, necesară înţelegerii lumii actuale în care trăim ca nişte cetăţeni obişnuiţi, nu doar ca istorici. Asta mai ales pentru cei care lucrează în domeniul istoriei contemporane. Din acest punct de vedere, simt, într-adevăr, că am o anumită responsabilitate, nu cu mult diferită de cea

a profesorului. Predau istoria contemporană aşa cum îmi scriu articolele, adică într-o manieră destul de energică şi angajată, rămânând totuşi fidel regulilor structurale corespunzătoare formaţiei mele de istoric. De când am început să scriu la *The New York Review of Books*, mă simt din ce în ce mai atras de unele discuţii care, cu cinci ani în urmă, mi s-ar fi părut cu totul străine, abstracte. Dar, altfel, cu experienţa mea şi la vârsta mea, nu aş fi avut niciodată un cuvânt de spus în acest gen de dezbateri. Mi se pun întrebări – o situaţie cvasiparizianã – despre subiecte pe care le ignor complet. Când devii intelectual cu adevărat, scrii despre X şi ţi se pun întrebări despre Y fără nicio legătură una cu alta. E dovada că ai depăşit un anumit prag. Şi acest prag generează chestiunea responsabilităţii.

Dincolo de pragul cu pricina, eu aş deveni cineva din ce în ce mai cunoscut pentru incompetenţa sa nerecunoscută. N-aş vrea să ajung niciodată acolo. Încerc să nu scriu lucruri prea generale despre politica actuală, condiţia umană, raporturile internaţionale, politica externă, să mă pronunţ numai atunci când sunt sigur de anumite cazuri particulare. Cred că aici este diferenţa între condiţia mea de intelectual la New York şi o ipotetică poziţie similară la Paris. Dacă aş trăi la Paris, dacă aş colabora la corespondentul parizian al *The New York Review of Books*, având acelaşi public şi aceeaşi influenţă culturală şi intelectuală, aş ajunge foarte repede să scriu vrute şi nevrute pe orice temă. Aş deveni un fel de autoritate morală, de fapt un ins care se consideră expert şi autoritate morală în orice domeniu, un maestru spiritual, însă un maestru spiritual al cotidianului, nimic mai mult. Mă străduiesc să nu ajung în această situaţie ridicolă şi observ că, la New York, deocamdată am reuşit. Pentru că intelectualul newyorkez are un rol complet diferit. New Yorkul te face intelectual. Te simţi important pentru că scrii la New York. La

Washington sau la San Francisco însă nu te bagă nimeni în seamă.

Marius Lazurca: Dar la Chicago?

Tony Judt: Depinde. La Chicago se spune: „A, autorii newyorkezi… *The New York Review of Books* nu-i agreează decât pe englezii veniţi la New York, nişte tipi foarte exclusivişti. Ce ne interesează pe noi?”. Există un resentiment al celor din Chicago faţă de noi şi habar n-am cum ar fi dacă ne-ar lua în serios. Ceea ce scriem noi ţine, într-adevăr, de un dialog al newyorkezilor. Cred că ceea ce scriu eu însumi face parte dintr-un dialog pe care nu l-ar purta nimeni la vest de râul Harlem. Însă în est el ajunge până la Moscova. E un dialog pe jumătate transatlantic, contând prea puţin, din punct de vedere intelectual, în Statele Unite. Şi e mai bine aşa. Deci nu jucăm un rol prea important în marile dezbateri de politică multiculturală. Şi mai e o problemă. Cum vi se pare dumneavoastră *The New York Review of Books* din punct de vedere politic?

Marius Lazurca: Mai degrabă de stânga.

Tony Judt: Da, centru-stânga, stânga liberală. În Statele Unite însă e considerată de dreapta. De ce? Pentru că ne situăm de partea anglo-liberalismului, unii dintre noi suntem chiar social-democraţi, cum s-ar spune în Anglia sau în ţările scandinave. Deci nu în politica reală americană, ci în lumea intelectuală, mai ales universitară, *The New York Review of Books* este considerată de centru-dreapta.

Dorian Branea: Dar *Partisan Review?*

Tony Judt: Partisan Review e de stânga. Da, e un exemplu bun în acest sens. Dar *Partisan Review* are 3.000-4.000 de cititori, în timp ce *The New York Review of Books* are 100.000. Colegii mei de la universitate ne acuză de un soi de conservatorism, căci adoptăm atitudini tipic liberale, burgheze, de centru-dreapta. Destul de *à l’anglaise*, de fapt. Dacă treceţi în revistă autorii

care semnează în *The New York Review of Books*, veţi vedea că suntem – cu foarte mici excepţii – de origine britanică. Silvers ne preferă pentru că, spune el, scriem mai bine decât britanicii, iar americanii – nu ştiu sigur dacă aceasta e o regulă – termină întotdeauna în ultimul moment. Universitarii americani mai ales nu sunt prea disciplinaţi. E un motiv important pentru care suntem preferaţi noi. În consecinţă, sfera noastră de influenţă este însă mult mai limitată. În plus, după cum aţi observat, în *The New York Review of Books* se scrie pe teme dintre cele mai diverse, de la gândirea politică la istorie, alegeri, crize din Europa sau Asia, probleme economice, plus recenziile unor cărţi destul de abstracte, de savante, despre istoria artei renascentiste, istoria contemporană sau antică etc. Cu această gamă de subiecte atât de vastă, nu se poate spune că ne preocupă o anumită dezbatere de idei, ca la Paris sau ca în paginile unui *Zeit* din Germania, concentrat asupra unui număr oarecare de teme. În *The New York Review of Books* ne putem propune, de pildă, o discuţie despre un subiect care preocupă un anumit segment al inteligheţiei americane. E mai şic aşa.

Mai există şi o altă comunitate intelectuală în Statele Unite, preocupată de chestiuni de politică externă – un subiect de mare interes pentru cei implicaţi în ceea ce englezii numesc *international relations*, relaţii internaţionale, istoria diplomaţiei etc. Aceştia scriu la *Foreign Affairs*, o revistă foarte citită, foarte bine cotată, cu o sferă de influenţă destul de amplă, mai ales la Washington, dar şi la Londra sau Paris. Am scris o singură dată acolo şi am remarcat că totul e diferit: colectivul redacţiei, mediul, subiectele de discuţie. Mi s-a întâmplat să mi se spună: „Am citit articolul dumneavoastră din *Foreign Affairs*, mi se pare interesant – sau aberant – şi aş vrea să vă pun câteva întrebări”. Răspund: „Dar am scris de

nenumărate ori pe această temă în *The New York Review of Books*…” „A, eu nu citesc *The New York Review of Books*. Eu citesc *Foreign Affairs* şi de acolo vă ştiu”. Există, aşadar, în State comunităţi intelectuale care nu comunică între ele.

Cornel Ungureanu: Există un personaj european formidabil care a ales să trăiască în America: Susan Sontag. La ora actuală ea refuză Europa pentru că o consideră dominată de naţionalisme. A ales America pentru că aceasta propune un alt model de viaţă intelectuală. O cunoaşteţi pe Susan Sontag?

Tony Judt: Da, o cunosc foarte bine. Susan Sontag – nu ştiu dacă vă mai amintiţi, s-a întâmplat cu vreo cincisprezece-douăzeci de ani în urmă – a scris un articol celebru în acelaşi *The New York Review of Books*, în care spunea: „Am greşit. Comunismul e o catastrofă. Abia acum îmi dau seama”. Era la sfârşitul anilor ’60 şi asta însemna de fapt: „Îmi voi schimba radical poziţia”. Susan Sontag n-a mai revenit niciodată asupra acestei chestiuni. Are o mare încredere în ea însăşi, e o persoană foarte inteligentă şi sensibilă la nuanţe. E, de altfel, un caz rar în America: un veritabil intelectual francez şi totuşi american în acelaşi timp. Scrie pe orice temă cu o siguranţă extraordinară, cam în genul lui Sartre.

Cornel Ungureanu: Ce înţelegeţi prin siguranţă?

Marius Lazurca: …Faptul că adoptă o anume distanţă?

Tony Judt: Nu, e un defect psihologic. Nu se poate generaliza. Nu cunosc decât o singură Susan Sontag. Să vă pun şi eu o întrebare: de ce, de peste patruzeci de ani, Susan Sontag este un mare intelectual american? Dacă întrebaţi un american care este cel mai mare intelectual american – mai ales dacă e vorba de o femeie –, vă va răspunde invariabil: Susan Sontag. Şi tocmai această siguranţă face din ea un mare intelectual. Are un stil preţios, îndrăzneţ, ferm, care nu lasă loc nici

pentru contradicţii, nici pentru dialog. Iar stilul e femeia.

Adriana Babeţi: Femeia ascunsă…

Tony Judt: …poate fi ascunsă în intimitate, cu amantul sau psihologul ei. Femeia publică trebuie să fie altfel. Acum Susan Sontag a început să îmbătrânească, s-a mai liniştit, şi-a mai pierdut din siguranţa de care vorbeam. Scrie romane, nu se mai aruncă în vâltoarea vieţii publice, apare tot mai rar la întruniri. Am văzut-o în public o singură dată. Timp de trei ani am fost directorul unei comunităţi de care nu sunt prea mândru, Institutul Ştiinţelor Umaniste din New York. O mână de oameni care se cred cei mai grozavi intelectuali newyorkezi, care se citesc între ei, admirându-şi reciproc calităţile.

Susan Sontag a venit la câteva întruniri de-ale noastre pentru că aveam mulţi invitaţi, iar ea voia să fie văzută… în compania lui Isaiah Berlin, de pildă, care a venit şi el la unul dintre dineuri. Avea loc o conferinţă despre o carte care urma să apară. Cine stătea în primul rând? Susan Sontag. Nu putea, oricum, să treacă neobservată: părul, şuviţa albă… A aşteptat un moment de linişte, apoi şi-a lansat întrebarea. A primit răspunsul pe care trebuia să-l primească şi a plecat. Pozează în mare doamnă…

Adriana Babeţi: …în papesă.

Tony Judt: Da, iată cuvântul potrivit. Deşi nu e prea catolică la ora actuală… Chiar ea recunoaşte acum că ceea ce scria despre politică în anii ’60-’70 erau nişte prostii. Ea nu foloseşte chiar acest cuvânt, spune doar că s-a înşelat. Dar erau nişte prostii: despre Lumea a Treia, despre marxism, despre comunism etc. Susan Sontag este genul – destul de rar, ce-i drept – al americanului care se crede intelectual în sensul francez al termenului. Nu cunosc un alt caz asemănător, cu excepţia fiului ei.

Mircea Mihăieş: David Rieff.

Tony Judt: Dar el nu prea are succes, pentru că mama e mereu cu un pas înaintea lui, orice ar face, oriunde ar merge.

Adriana Babeţi: S-a vorbit despre responsabilităţile unui intelectual. Să vedem acum ce s-ar putea spune despre iresponsabilităţile sale…

Tony Judt: Aceasta este o chestiune mai complicată, mult mai serioasă. Nu sunt prea sigur care sunt responsabilităţile unui intelectual, pentru că nu cred că un intelectual are responsabilităţi diferite de cele ale unui cetăţean obişnuit. Dar cu cât ai o influenţă mai mare, cu atât mai mari îţi sunt responsabilităţile. Iată aşadar că una dintre definiţiile iresponsabilităţii este necunoaşterea influenţei reale pe care o ai sau abuzul de influenţă. Din acest punct de vedere, aş spune că Sartre era iresponsabil ca intelectual, nu ca cetăţean. Să vă dau un exemplu. La un moment dat, după al Doilea Război Mondial, în Franţa, ca şi în Italia sau în Germania de Vest, intelectualii erau liberi, adică funcţionau într-o societate liberă. Însă ei se simţeau datori să joace un rol în viaţa publică. Nu te poţi retrage complet din agora – tot Sartre spunea asta –, am văzut ce se poate întâmpla dacă intelectualii refuză să se implice. În război, oamenii au descoperit că o poziţie intelectuală fermă poate conta. Deci intelectualii îşi iau rolul în serios – dar cum îl folosesc? După cel de-al Doilea Război Mondial – până în anii ’50 în ceea ce-l priveşte pe Sartre, căci în alte cazuri situaţia e încă neschimbată –, intelectualii au abuzat de această responsabilitate pentru a-i determina pe cititori să creadă în lucruri de care nici ei înşişi nu erau convinşi. Nu poţi aduce proletariatul la disperare, spunea Sartre.

Intelectualul are responsabilitatea de a îndruma sensibilitatea proletară, sensibilitatea publicului său imaginar sau real, într-o anumită direcţie politico-morală, ascunzându-i în acelaşi timp unele

adevăruri pentru a-şi atinge obiectivele. Aceasta este o dovadă de iresponsabilitate intelectuală. Intelectualul nu are – decât în cazuri rarisime – puterea de a influenţa politica internă, externă, militară etc. Ar fi o prostie să afirmi contrariul. Ce poate face el totuşi? Nu poate – e un clişeu, dar l-am moştenit de la clasici – decât să spună adevărul. Problema e că, de la începutul secolului – şi cuvântul *intelectual* nu datează decât de la sfârşitul secolului al XIX-lea –, rolul intelectualului a fost legat de o atitudine circumspectă, de neîncredere faţă de categoriile gândirii, adevăr şi fals, de categoriile burgheze etc. Intelectualul se afla în opoziţie, o opoziţie născută nu doar dintr-o serie de realităţi, ci şi de modalităţi de gândire a realităţii ca fiind satisfăcătoare. Intelectualul trebuia să demonteze aşadar o faţadă. Cred că acest mit e foarte periculos, pentru că rolul intelectualului este altul, cu excepţia unor cazuri particulare, poate. Menirea lui este să spună adevărul. Şi dacă nu există o faţadă, atunci ce te mai chinui să demontezi?

Cornel Ungureanu: Ceea ce spuneţi mi se pare foarte interesant. Dar eu cred că secolul XX este secolul intelectualilor demonici. Cum au apărut aceştia? Cred că Garaudy e unul dintre primii intelectuali demonici, care trec de la o extremă la alta, trăind periculos.

Tony Judt: Aceasta este chiar definiţia intelectualului. E o istorie bine-cunoscută în România, unde, în anii ’30, au existat printre intelectuali apologeţi ai naţional-fascismului. După război aceştia au devenit ori filo-comunişti, ori liberali, negându-şi trecutul în întregime, ajungând un fel de intelectuali puri. Nu e nevoie să dau exemple, ele sunt bine cunoscute. Acelaşi lucru s-a întâmplat şi în Franţa. În Franţa anilor ’30 – războiul a tras o cortină a uitării între noi şi anii ’30 – majoritatea intelectualilor erau de dreapta. Chiar de extrema dreaptă.

Cornel Ungureanu: Sau de extrema stângă.

Tony Judt: Nu, nu majoritatea. Asta s-a întâmplat înaintea celui de-al Doilea Război Mondial. De exemplu, Claudel, mare scriitor şi poet, făcea parte din mişcarea franceză de extremă dreaptă, monarhistă, fascistă. În 1943 se înscrie în Partidul Comunist, până la mijlocul anilor ’50, când devine independent. Există şi cazuri în care transformările sunt mai puţin radicale: Sartre, Camus, de pildă, care erau foarte tineri…

Cornel Ungureanu: Toţi de structură realistă. Malraux, Gide…

Tony Judt: Nu toţi. Gide, din filo-comunist, devine anticomunist. Însă el este un caz atipic. În mod normal, în anii ’30 orice intelectual mediu avea o oarecare slăbiciune pentru fascism. Putea rămâne astfel independent dintr-o anumită perspectivă, pentru că fascismul nu-ţi cerea să scrii într-o linie anume, să te declari solidar cu o anumită clasă. Pretindea doar să ai o anumită atitudine faţă de naţiune – atitudine de altfel foarte răspândită în pătura intelectuală –, pe care să o valorizezi estetic. După cel de-al Doilea Război Mondial, condiţia de intelectual comunist ridica mai multe probleme, pentru că apăruseră presiuni, obligaţii din punct de vedere stilistic, politic, de poziţie teoretică etc. O povară destul de grea, pe care erai obligat să o porţi prin presiunea economică sau politică sau, ca în cazul Franţei şi al Italiei, din jenă faţă de istoria colaboraţionismului. Te simţeai obligat să compensezi trecutul, poziţia indecisă din timpul războiului.

Există însă şi cazuri contrare. Am scris câte ceva despre două dintre ele: Camus şi Aron, mai ales Aron, care n-a fost niciodată nici de stânga, nici de dreapta în sensul strict al termenului, ci independent, deşi cu uşoare tendinţe social-democrate-liberale. Şi, tocmai de aceea, s-a situat împotriva curentului general. Asta nu înseamnă că un intelectual trebuie să se alinieze întotdeauna;

există momente când el trebuie să spună adevărul. E o calitate care nu prezintă prea mult interes, dar e o calitate. Adevărul, care nu are nimic de-a face nici cu dreapta, nici cu stânga. Şi cred că aici intervine obligaţia intelectualului, iar a fi iresponsabil înseamnă a te alătura oricărui partid, oricărei mişcări, poziţii culturale sau politice doar pentru că e cea dominantă sau, dimpotrivă, de opoziţie, sau pentru că este, pur şi simplu, la modă.

Ştim foarte bine că Sartre şi Simone de Beauvoir nu au gândit niciodată aşa. Ei gândeau – ca şi Susan Sontag, de altfel – într-o manieră foarte inteligentă şi subtilă, urmând o traiectorie dinainte stabilită. Odată stabilită traiectoria, până să se hotărască s-o schimbe, să-şi pună întrebări, să reanalizeze datele gândirii, oamenii nu mai gândesc sau gândesc *pentru* o anumită poziţie. Asta înseamnă să fii angajat – în sens sartrian. Intelectualul poate foarte bine să fie angajat pentru o idee, important e să nu fie angajat *de* acea idee şi, în consecinţă, obligat să o urmeze până la capăt.

Adriana Babeţi: Nu trebuie, aşadar, să existe o diateză pasivă. Credeţi că acest tip de „neomanie” – cum o numea Valéry –, această fervoare a căutării superficiale de teme, subiecte, forme „noi”, nu e tot o formă de iresponsabilitate? Am simţit, citind textele esenţiale despre Europa Centrală – şi cu asta revenim la primul nostru subiect –, că, pentru intelectualii occidentali, Europa Centrală a devenit brusc o temă „nouă”. A fost devorată ca un subiect palpitant, exotic, apoi toţi s-au plictisit şi a ieşit din modă. Nu vorbesc de politică, ci de discursul intelectual. Nu este aceasta o altă formă de iresponsabilitate? Nu antrenează doar idei, ci şi…

Tony Judt: …persoane.

Adriana Babeţi: Persoane, destine…

Tony Judt: …realitatea. Tocmai voiam să spun că intelectualul are obligaţia de a lua în serios realitatea. Şi tocmai această incoerenţă – nu în

sens intelectual, ci moral – le lipseşte intelectualilor occidentali. Există riscul de a supraevalua capacităţile, rolul intelectualului independent.

De fapt, nimeni nu e total independent. Eu susţin că îmi place să mă opun modei. Dar şi aceasta este, de fapt, o modă: să fii mereu în opoziţie. Trebuie să ai grijă să nu prinzi obiceiul de a spune lucruri şocante doar de dragul de a şoca, pentru a arăta că nu te supui niciunei linii de conduită. Acesta e un fel de iresponsabilitate narcisiacă.

Revenind la subiectul dumneavoastră, cazul Europei Centrale nu este unic. Înainte, în această situaţie se afla Lumea a Treia. Şi mai înainte fuseseră anii ’30, războiul din Spania, de pildă. Au existat intelectuali care şi-au dat viaţa pentru o anumită poziţie ideologică. Cei mai mulţi însă au scris pe acea temă vreo doi-trei ani, pentru ca apoi nici să nu-şi mai aducă aminte de ea. Europa Centrală ridica o problemă specială pentru că aici nu era vorba doar de un angajament politic, ci şi de o atracţie intelectuală. Europa Centrală este, în primul rând, o idee, o abstracţiune culturală care se întâmplă să fie şi o realitate geografică şi umană. Dar pe intelectualii occidentali îi fascina doar constructul cultural: ideea că, undeva în interiorul triunghiului Budapesta-Praga-Viena, a existat un moment cultural fascinant, despre care se putea vorbi şi scrie şi care ar putea juca un rol în măsură să umple vidul moral şi politic care separă cele două lumi, Estul şi Vestul. Toate aceste lucruri sunt foarte complicate şi deconcertante. Însă interesul pentru Europa Centrală nu a durat…

Adriana Babeţi: Cât a durat? Un deceniu?

Tony Judt: Depinde. S-a întâmplat la fel ca Şi cu alte mode. Dar, ca toate modele, a făcut şi victime – victimele schimbării modei.

Adriana Babeţi: Ne consideraţi victime?

Tony Judt: Nu, nicidecum, nu în sensul ăsta. Aş spune că şi americanii sunt victimele unei anumite mode intelectuale referitoare la populaţia de culoare. Condiţia negrilor în societatea multiculturală a devenit un fel de abstracţiune care nu are nimic de-a face cu situaţia actuală a majorităţii comunităţilor negre din Statele Unite. Mai ales elevii negri găsesc educaţia multiculturală un dezavantaj, pentru că le oferă doar nişte surogate, un soi de educaţie-erzaţ aflată în mare vogă. Însă fiecare are dreptul să aibă acces la propria cultură, la propria istorie, nu e drept să ţi se impună un canon generat de cultura altcuiva. Exagerând interesul pentru comunitatea negrilor, America a sfârşit prin a dezavantaja alte comunităţi. În acest sens vorbeam de victime.

Gabriel Kohn: Nu e posibil ca est-europenii să se autovictimizeze?

Tony Judt: Nu ştiu dacă la această întrebare există un singur răspuns. Există o serie de dezbateri interminabile: cine e de vină, noi ne-am făcut-o cu mâna noastră sau alţii au avut interesul să ne distrugă? Acest gen de dezbateri încep – în Cehoslovacia, de pildă – în perioada ’45-’48. Noi am atras asupra noastră calamitatea comunismului din cauza obsesiei de a fi în pas cu schimbările istorice sau istoria ne-a înfrânt, luând înfăţişarea Armatei Roşii? De ce este istoria întotdeauna atât de nedreaptă cu noi? Dar poate că şi noi suntem de vină… Cred că această obsesie a autoanalizei, tipică tuturor celor care au trăit o istorie zbuciumată, este contraproductivă.

Est-europenii oscilează între vina celuilalt şi vina personală. Polonezii, de exemplu, tind să dea vina mai mult pe ceilalţi, iar problema tinde să devină mai curând o chestiune de geografie. De ce sunt acestea singurele forme de explicare a evenimentelor? Am discutat de multe ori pe această temă cu prietenii mei cehi. De ce nu pot accepta pur şi simplu că istoria şi geografia

Europei Centrale sunt extrem de complicate? Devii, fără să vrei, victima valurilor care se iscă. O dată la cincizeci de ani vin ruşii sau nemţii, iar tu nu ai ce face. E foarte adevărat, de asemenea, că, la confluenţa marilor imperii, cum ar fi acum zona dintre Rusia, India şi China, există întotdeauna culturi-victime, care sunt împinse de colo-colo, obligate să aleagă în permanenţă, să-şi schimbe identitatea din cauza conflictelor generate de disputarea graniţelor. În acest sens, cred că am supraevalua rolul intelectualului dacă am presupune că tragedia Europei Centrale este cauzată de faptul că intelectualii nu au făcut la timp ceea ce trebuia făcut.

Marius Lazurca: Aş vrea să vă întreb ceva legat de ceea ce aţi spus despre cultură, politică şi rolul intelectualului. Grupul nostru este implicat într-o dispută care, din nefericire, nu e doar de natură culturală, cu preşedintele Academiei Române. Domnia sa este critic literar şi are o influenţă considerabilă, nu doar culturală, ci şi politică. Şi acest domn are împotriva proiectului nostru – exclusiv cultural – reacţii de natură politică. Adică, în mod repetat, la afirmaţiile noastre culturale, aduce contraargumente de o cu totul altă factură.

Noi afirmăm doar că există un spaţiu, atât geografic, cât şi cultural, care se numeşte Europa Centrală, că similitudinile culturale sunt mai importante decât delimitările administrative sau politice. Credeţi că există ceva în tematica noastră care suscită acest tip de neînţelegere sau amestecul celor două tipuri de discursuri este ceva tipic central-european?

Tony Judt: Înainte de a răspunde, aş vrea să vă atrag atenţia că nu tot ce aţi spus e adevărat. Aţi spus că răspunsul pe care îl primiţi la întrebările culturale pe care le ridicaţi e unul politic, deci eronat. Eu nu cred că e complet greşit, chiar dacă se situează într-un registru diferit. În mod normal, registrul politic nu are nimic de-a face cu cel

cultural. Un intelectual prin definiţie, la fel ca un profesor universitar, funcţionează într-un cadru care nu e doar naţional sau statal, nu este cadrul unei singure limbi. Aceasta este condiţia intelectualului de secole. Chiar din secolele al XIV-lea şi al XV-lea, intelectualii – clericii, de fapt – călătoreau peste tot, de la Bologna la Oxford, Paris, Chartres, Praga etc. Traversau graniţele şi toţi vorbeau latină. În acelaşi timp, regii Angliei şi Franţei încercau să refacă graniţele, statele, administraţia, să promoveze limba naţională. Nu există o legătură logică sau istorică între cele două tipuri de mentalităţi, ci un fel de logică contradictorie.

Aşadar, cea despre care vorbim e o atitudine previzibilă din partea unui om politic, chiar dacă este critic literar. Cred că în momentul în care devine preşedintele Academiei, orice persoană trebuie să-şi asume un rol politic. Şi răspunsul pe care vi l-ar da ar fi oricând un răspuns politic. Aceeaşi ar fi reacţia şi în alte ţări, chiar în statele occidentale, care nu au scuza istoriei recente a României. În Franţa, un intelectual riscă întotdeauna să fie acuzat de antinaţionalism, de cosmopolitism. Iar cuvântul *cosmopolit*, din Franţa până în Rusia, are întotdeauna conotaţii antistatale, antinaţionale, filo-semite etc. Situaţia nu e exclusiv central-europeană sau românească. Dacă aţi locui la Strasbourg sau la Torino şi aţi face parte dintr-un grup asemănător – cu numele „Europa Alpină” sau „Europa Renană” –, nu aţi avea acum nicio problemă de ordin istoric, dar aţi fi avut cu cincizeci de ani în urmă. Aţi fi fost acuzaţi de antinaţionalism şi de trădare. Momentul istoric este deci cel care pune probleme. În sens invers, la începutul epocii central-europenismului, intelectualii, profesorii, scriitorii, ziarişti cehi, mai ales cei din Praga, continuau să scrie în limba germană. Voiau să scrie în limba germană, chiar dacă asupra lor se exercitau presiuni naţionale.

La sfârşitul secolului al XIX-lea, majoritatea ziariştilor cehi scriau deja în limba cehă. Dacă vizau însă un public mai larg, vienez sau german, scriau în germană. Ca urmare, au fost acuzaţi de antinaţionalism, de trădare, de neangajare în mişcarea naţională. La fel s-a întâmplat şi în alte provincii imperiale. Mai cu seamă după afacerea Dreyfus din Franţa, profesorii care predau germana, mai ales literatura germană, au fost acuzaţi de colaborare cu Prusia. Aceste acuzaţii marchează un moment de slăbiciune, de inferioritate, de lipsă de încredere într-un stat, într-o societate modernă. Europa Centrală se găsea în această situaţie dintr-o serie de motive care au de-a face şi cu cel de-al Doilea Război Mondial. Aceeaşi problemă se punea şi în 1946, pentru că, după Hitler, sentimentul că identitatea naţională trebuie reconstruită îi împingea pe intelectuali şi oamenii politici spre o formă sau alta de naţionalism, chiar dacă în anii ’30 fuseseră complet antinaţionalişti.

Adriana Babeţi: Poate în Polonia.

Tony Judt: Şi în Cehoslovacia. În acele momente trebuia jucată cartea stângii comuniste. Nu exista altă şansă. Trebuia să fii internaţionalist, dar, în acelaşi timp, să te pronunţi pentru naţiune şi pentru stat. În Europa, despre aceste lucruri se vorbeşte în textele filo-comuniste şi chiar comuniste din ’45, ’46, ’47. În Europa Centrală şi de Est se dezvoltă un comunism intelectual, apărător al ideii de stat-naţiune şi al drepturilor statuluinaţiune. Comuniştii din Cehoslovacia, de exemplu, s-au împotrivit expulzării germanilor din motive politice, dar şi afective. În primul rând, din acest joc ei obţineau avantaje electorale, dar, în acelaşi timp, în cadrul postbelic nu mai exista nicio contradicţie între mândria de a reconstrui statul-naţiune şi ideea reconstruirii societăţii într-o direcţie progresistă.

După 1989, din motive contrarii, se revine la sentimentul anterior. După tot ce s-a întâmplat în război şi în deceniile următoare, cel mai important lucru îl reprezintă reconstruirea naţiunii. Am fost minţiţi în toate privinţele: istorie, identitate, valori, cultură, rolul real sau imaginar jucat în politica internaţională etc. Acum reapare mândria naţională, dreptul de a fi polonez, dreptul de a fi ceh, croat etc. Rădăcinile identităţii nu pot fi găsite în cei patruzeci de ani care au trecut, pentru că aceştia au fost nişte ani ai minciunii. Acum toată lumea este de acord că totul fusese doar minciună, toţi se pretind disidenţi şi opozanţi. Trebuie găsit un adevăr – vezi naţional-democraţia în Polonia, independenţa în Slovacia, singurul moment istoric de independenţă al Slovaciei, cel dintre 1939-1940 şi 1945 (cu suport nazist, e adevărat, dar, oricum, independenţă). Acestea au fost momentele de adevăr care pot hrăni un sentiment de mândrie naţională şi pe care se reconstruieşte o identitate.

Aşa că nu trebuie să fiţi surprinşi de reacţiile negative la adresa proiectului vostru. Vorbiţi de transnaţionalism, de internaţionalism – un vocabular care a fost propriu doctrinei comuniste. Înainte se vorbea de internaţionalism, de fraternitatea între naţiuni – e un limbaj înşelător de folosirea căruia aţi putea fi acuzaţi. Cred că nu aveţi de ales, va trebui să continuaţi să vă apăraţi, să dovediţi că nu există nicio legătură între proiectul vostru şi acest gen de limbaj. Într-o conversaţie politică aţi fi pierduţi, pentru că acuzaţiile ce vi se aduc au sens în termenii logicii politicii naţionale.

Din 1918, definirea unei naţiuni în contextul Europei Centrale s-a făcut, ca în cazul Europei Occidentale, după era napoleoniană, în termeni eliminatorii: ori naţiune, ori transnaţiune, imperiu, federalism, internaţionalism. Trebuie să aşteptaţi până ce această opoziţie binară va fi depăşită. Rolul intelectualului este, oricum, acela de a spune

în continuare adevărul, şi asta nu pentru că ar vrea să facă opinie separată. Dacă ar veni un moment în care toată lumea să creadă că Europa Centrală reprezintă cea mai bună soluţie pentru ţările din zonă, intelectualii nu se vor pronunţa împotriva acestei soluţii doar de dragul de a se opune. E vorba despre un adevăr, nu despre o toană.

Adriana Babeţi: Şi dumneavoastră credeţi că e un adevăr?

Tony Judt: Cum spuneam şi ieri, există mai multe adevăruri, nu doar unul singur. Vă amintiţi de mica fabulă a lui Isaiah Berlin despre vulpe şi arici. Vulpea are o mulţime de idei, în timp ce ariciul are una singură, extrasă din autorii clasici greci. Nu te poţi juca de-a ariciul cu Europa Centrală. Există multe alte adevăruri care nu pot fi inserate în această concepţie. România reprezintă, la rândul ei, un adevăr care nu intră 100% în tiparele Europei Centrale, ca, de altfel, şi Ungaria, Polonia şi celelalte ţări din spaţiul respectiv. Pentru fiecare dintre ele procentul e diferit.

Pentru austrieci – nu pentru cei din sud sau din vest, ci pentru intelectualii şi oamenii politici vienezi – această carte este preferabilă Uniunii Europene, care poate anula istoria austriacă (care e, de fapt, istoria Europei Centrale). Pentru croaţi, Europa Centrală este un adevăr cultural şi istoric, dar, în acelaşi timp, ea joacă un rol nefast în relaţiile cu celelalte ţări din Balcani. Şi ustaşii au jucat cartea Europei Centrale, a marii rase croate, catolice, a civilizaţiei europene împotriva barbarilor ortodocşi sau evrei. Noţiunea de Europa Centrală poate fi, aşadar, interpretată în mai multe feluri. Dar, cu cât se vorbeşte mai mult despre ea în sens cultural – aşa cum o faceţi voi –, cu atât dobândeşte mai multă veridicitate. Cu cât se apropie mai mult de politică, cu atât se îndepărtează mai mult de adevăr.

Dorian Branea: Ca istoric, ocupându-vă de istoria contemporană, credeţi că există o logică în

istorie, în sens larg, care să o guverneze?

Tony Judt: Aş reveni la povestea vulpii şi a ariciului şi aş spune că există mai mult decât o singură logică.

Adriana Babeţi: Dumneavoastră sunteţi vulpoiul…

Tony Judt: Sper. Doar că singura mea mare idee e aceea că există o mulţime de idei mărunte… Deci eu sunt ariciul care se crede vulpoi. Revenind: în primul rând, există întrebarea epistemologică. Dacă ar exista o singură logică în istorie, cum am putea-o cunoaşte din moment ce suntem şi noi incluşi în ea? Privind din afară însă, există cel puţin două logici ale istoriei: logica pe care o înţelegem şi cea care ne ghidează înţelegerea. E un paradox pe care orice critic al lui Marx sau al lui Hegel l-ar observa imediat: cum ştiu că ştiu ce este istoria? A doua remarcă e de ordin empiric. Există mai multe forme de percepere a istoriei, chiar dacă o reducem la sfera europeană şi la epoca modernă. Atunci când imperiile se prăbuşesc – majoritatea fiind multinaţionale, multietnice, multilingvistice –, formele pe care le ia istoria postimperială sunt foarte asemănătoare, fie că e vorba de imperiul roman, otoman, rus, indian sau mogul. Nu cred că noţiunea de progres istoric, atât de vehiculată din Iluminism până în epoca lui Hitler, mai rămâne astăzi valabilă. Din acest punct de vedere, aş putea fi considerat un pesimist. Nu spun că nu există progres, ci că el nu e neapărat necesar. Dacă vă întrebaţi dacă nu ar fi cazul să existe mai multă democraţie, mai multă libertate în sens politic, pluralist, v-aş spune că da, ar trebui să existe – oricum, mai mult decât cu douăzeci de ani în urmă. Şi totuşi, condiţiile pentru o societate stabilă, pluralistă – imaginea noastră despre progres începând din secolul al XIX-lea – sunt încă puternic determinate istoric. Sunt o combinaţie de noroc, geografie favorabilă şi

anumite aranjamente sociale care nu pot fi obţinute artificial. Rusia nu poate fi transformată în Marea Britanie pentru că o bună parte din istoria Rusiei este complet diferită de cea a Marii Britanii. Şi asta nu pentru că Rusiei îi lipseşte sistemul constituţional care ar putea-o face să devină, în cele din urmă, o societate stabilă, deschisă.

Ruşii au început să dezbată opţiunile politice pe care le aveau în vremea decembriştilor, pe la 1825: ori acceptăm realităţile propriei istorii, ori devenim utopici şi importăm o alternativă mai bună, fie că e vorba de liberalism, fie de marxism-leninism. O alegere între necesităţi şi idealuri. Privind istoria lumii – lucru pe care nu-l fac prea des, pentru că e complicat şi nu am destule cunoştinţe –, îmi pare limpede că anumite state s-au bucurat întotdeauna de avantaje – cele din Europa Occidentală, Peninsula Scandinavă, America de Nord. Dar cele mai multe state au fost în permanenţă dezavantajate, iar ţările vecine celor bogate au avut o istorie care a oscilat în permanenţă între şansă şi dezastru. Dacă ar exista o singură logică valabilă în istorie, poate că progresul infinit ar ajunge o soluţie, deşi marile concepte ale lui Hegel sau Spengler ţin mai degrabă de metafizică decât de istorie. Iar metafizica este o disciplină fascinantă, însă, din păcate, nu-ţi oferă prea multe lămuriri cu privire la lumea reală.

Dorian Branea: Lucraţi acum la o istorie a Europei? Ce metode folosiţi în selectarea şi organizarea materialului?

Tony Judt: Din păcate, nu am terminat încă această muncă pentru a vă putea da un răspuns. Mi-am propus să scriu o istorie a Europei postbelice în primul rând fiindcă nu există una completă. În al doilea rând, majoritatea studiilor istorice despre epoca modernă, mai ales despre a doua jumătate a secolului XX, se ocupă de Europa de Vest şi de Europa Estică luate separat. Cele două ar trebui abordate ca un tot, cu o singură

istorie. Aşa că am hotărât să regândesc întreaga istorie europeană, începând cu războiul, mai curând decât cu perioada postbelică. Trebuie spus că Europa postbelică a rămas multă vreme în umbra războiului, fapt care se resimte chiar şi în prezent.

Am început prin a modifica cronologia tradiţională, ca să remodelez gândirea istorică. Aşadar, prima secţiune a cărţii studiază impactul fizic, social, moral, cultural şi demografic al războiului. Povestea mea începe cu războiul, nu cu anul zero, 1945, aşa cum se întâmplă de obicei, ca şi cum Armata Roşie sau Hitler nu ar fi avut nicio legătură cu evenimentele ulterioare. Cronologia convenţională marchează începutul erei postbelice prin anii ’50, adică la opt-zece ani de la terminarea efectivă a războiului. Se începe cu schimbarea frontierelor, cu mişcările de populaţie, formarea unor noi partide politice, alianţe antifasciste etc. Se vorbeşte de abolirea dreptei convenţionale, ceea ce înseamnă că toate dezbaterile politice se desfăşoară în sfera stângii, între liberali, progresişti, social-democraţi, socialişti şi comunişti, fapt care distorsionează complet imaginea vieţii publice a epocii. Eu încerc să unesc Estul cu Vestul cât mai mult cu putinţă.

Daciana Branea: Nu credeţi că Europa Centrală era o zonă distinctă?

Tony Judt: Nu, şi consider că nici Estul nu este o zonă distinctă. Încerc cât mai mult să nu gândesc în termeni dihotomici. Distincţiile pe care le fac totuşi se referă la experienţa războiului şi la amintirea anilor ’30. Aici există, într-adevăr, o serie de distincţii Vest-Centru-Est. Dar nici în aceste cadre experienţele nu sunt întotdeauna similare. De pildă, în Cehoslovacia războiul înseamnă altceva decât în Polonia din punctul de vedere al atitudinii germanilor, al atitudinii populaţiei şi al pierderilor suferite. Nu se poate spune: „Aceasta este amintirea războiului în

Europa Centrală”. Memoria războiului diferă de la o ţară la alta. În România, comparativ cu Serbia, evenimentele s-au desfăşurat cu totul altfel. Italia şi Marea Britanie sunt amândouă state vest-europene şi au avut mult de suferit de pe urma războiului, dar fiecare dintre ele în alt fel.

Urmează perioada 1954-1973, perioadă de prosperitate în Occident. În Est, comunismul începe să-şi arate adevărata faţă şi devine din ce în ce mai clar că, mai devreme sau mai târziu, sistemul e sortit eşecului, chiar dacă are încă o mare forţă politică. Epoca postbelică este importantă şi din punct de vedere cultural. Anul 1968 nu reprezintă un fenomen izolat, el trebuie inclus într-un context demografic şi educaţional mai larg, cu diferenţe specifice între Est şi Vest. Subtema constantă pe care o exploatez e aceea referitoare la faptul că Europa este divizată multiplu. Nu mă gândesc la opoziţia Est-Vest, ci la cea Nord-Sud, la Europa mediteraneană, cu istoria ei specifică de regimuri dictatoriale: Portugalia, Spania, Grecia. Italia e un caz deosebit, pentru că sistemul fascist continuă aici şi după război. Între 1973 şi 1989 începe o perioadă de clarificare a ambiguităţilor economice şi culturale, ceea ce înseamnă sfârşitul legislaţiei economice postbelice, sfârşitul tuturor certitudinilor ideologice şi doctrinare, fapt care atrage după sine noua situaţie din Italia şi Germania şi conflictele care apar atât în Europa de Est, cât şi în Europa Vestică.

La sfârşitul cărţii voi publica un eseu despre memorie şi uitare intitulat „Cartea morţilor”. Nu vreau să scriu o carte greoaie şi un final eseistic o va face mai uşor de citit. Va fi un eseu despre rolul uitării şi al amintirii în societatea europeană, din perspectivă individuală, publică, politică şi culturală, şi despre consecinţele nefaste ale folosirii abuzive a memoriei războiului. Voi vorbi despre amintire şi uitare în cel de-al Doilea Război

Mondial şi apoi în anii ’60, ’70, în Franţa, Germania şi Italia. De asemenea – despre memorie şi uitare în Europa de Est după 1989: ce s-a uitat, ce s-a ţinut minte, ce este exploatat politic şi ce este dat la o parte, ce amintiri ale războiului sunt dezgropate pentru a fi folosite apoi în mod abuziv etc. Vreau ca acest eseu să fie un lung epilog al condiţiei europene.

Timişoara, octombrie 1998

*

Am ţinut să republic această lungă discuţie cu Tony Judt, susţinută de câţiva membri ai grupului de cercetare „A Treia Europă” (Adriana Babeţi, Daciana Branea, Dorian Branea, Livius Ciocârlie, Gabriel Kohn, Marius Lazurca, Sorin Tomuţa, Tinu Pârvulescu, Cornel Ungureanu), deoarece ea ilustrează în mod direct nu doar unele din temele cercetate de Tony Judt, ci şi un stil conversaţional de mare virtuozitate. În ciuda faptului că o seamă de evenimente văzute în 1998 ca potenţiale ţin deja de trecutul istoriei (recente) europene, că unele predicţii nu au fost confirmate, e important că discuţia a permis exprimarea unor păreri şi elaborarea unor analize cu adevărat fascinante. Istoricul, politologul, iubitorul de literatură şi intelectualul implicat au oferit un veritabil spectacol, pe care, noi, participanţii lui privilegiaţi, nu l-am uitat până în ziua de astăzi.

Textul a fost transcris şi tradus din franceză şi engleză, limbile în care s-a desfăşurat dialogul, de Dana Chetrinescu-Percec.

1. Traducere de Anca Irina Ionescu, Lider, Bucureşti, 1998.

2. Jean-François Sirinelli, *Génération intellectuelle. Khâgneaux et Normaliens dans l’entre-deux-guerres*, Presses Universitaires

France, Paris, 1994.

Table of Contents

I
Europa, mereu Europa…
II
Război şi pace
Minunata lume nouă
Bâlciul deşertăciunilor
Memorii de dincolo de mormânt
III
Europa Centrală şi tradiţia uitării

Table of Contents

I 4
Europa, mereu Europa… 4
II 15
Război şi pace 15
Minunata lume nouă 28
Bâlciul deşertăciunilor 43
Memorii de dincolo de mormânt 58
III 83
Europa Centrală şi tradiţia uitării 83